SORIN BULBOACĂ

INTRODUCERE ÎN ISTORIA CULTURII ŞI CIVILIZAȚIEI (EVUL MEDIU ȘI RENAȘTEREA)

Vasile Goldiş University Press
ARAD
2013

CUPRINS

I. Introducere. Conceptele de cultură şi civilizaţie…….
I.1. Conceptul de cultură……
I.2. Conceptul de civilizaţie ……
I.3. Conceptul de aculturaţie …….
II Renaşterea culturală carolingiană ……
III. Cultura Europei Apusene în Evul Mediu ……
IV. Religia, cultura şi expansiunea arabă în Evul Mediu.....
V. Renaşterea ……..
VI. Marile descoperiri geografice (sec. XV-XVI) ……..
VI. 1. Cauzele marilor descoperiri geografice …….
VI. 2. Descoperirile geografice ale portughezilor ……..
VI.3. Vasco da Gama …….
VI.4. Descoperirile geografice ale spaniolilor. Columb……
VI.5. Magellan …….
VI. 6. Consecinţele marilor descoperiri geografice ……..
VII.Renaşterea în Ţările Române. Umanismul (sec. XVI-XVII)……..
VII.1. Nicolaus Olahus ……
VII.2. Diaconul Coresi (circa 1510-1585).....
VII.3. Grigore Ureche (circa 1590-1647)…….
VII.4. Miron Costin (1633-1691)…….
VII.5. Stolnicul Constantin Cantacuzino (1640-1716) ……
VII.6. Nicolae Milescu spătarul.....
VII.7. Ion Neculce (circa 1672-1745) …….
VII.8. Dimitrie Cantemir (1673-1723) – preiluminist ……..
VIII. Reforma protestantă în Europa……
VIII.1. Preliminarii şi antecedente ……
VIII.2. Cauzele Reformei protestante ……...
VIII.3. Reforma protestantă în Germania …….
VIII.4. Reforma în Elveţia germană. Huldreich Zwingli ……
VIII.5. Reforma lui Jean Calvin……..
VIII.6. Reforma în Anglia ……
IX. Reforma Catolică şi Contrareforma ……
X. Apariţia toleranţei religioase în Europa…….
Bibliografie ……
Teste grilă …….

I. INTRODUCERE. CONCEPTELE DE CULTURĂ ŞI CIVILIZAȚIE

I.1. Conceptul de cultură

Cultura este un ansamblu de cunoştinţe, credinţe şi comportamente umane ce reprezintă atât rezultatul,cât şi o componentă a capacității umane de a studia şi de a transmite cunoştinţe către generațiile viitoare. Cultură constă în limbă, idei, credinţe, obiceiuri, tabuuri, coduri, lucrări de artă, ritualuari, ceremonii şi simboluri. a jucat un rol esențial în evoluția umanității, oferind fiinţelor umane posibilitatea de a adapta mediul la propriile nevoi şi scopuri. Fiecare societate umană are propria cultură sau propriul sistem socio-cultural. Diferenţele dintre culturi sunt atribuite unor factori precum: habitate geografice şi resurse diferite; evoluții istorice diferite; legăturile şi influenţele cu alte culturi. [1]

Din punct de vedere tradițional, conceptul de **cultură** este legat de noțiunea „**cultura spiritului**“(*cultura animi*), prin analogie cu ideea de **cultură a ogoarelor**, prezenta la Horațiu şi Cicero (*cultura agrorum, agricultura*). Aceasta concepție presupune ideea unui patrimoniu cultural, compus din bunuri şi valori universale transmise de la o generație la alta. Educația devine tot mai mult intenționată şi programată şi are funcția de a face posibil accesul la acest patrimoniu cultural. [2]

Cultura este detaşare de natura iar etapele culturii sunt etape ale umanizării, ale ridicării spirituale a omului. Învățatul domnitor Dimitrie Cantemir sublinia superioritatea omului înzestrat cu binefacerile culturii. Cultura este un fenomen care se dezvoltă în timp şi care presupune o continuitate fluidă trecut-prezent-viitor. Generația marilor filosofi germani Kant, Fichte şi Hegel defineşte cultura ca fiind perfecțiune şi disciplină a rațiunii, libertatea spiritului, întruchiparea în activitatea practică a spiritului obiectiv. [3]

„**Cultură** numim întreaga sumă a acelor dezvoltări ale spiritului, care se nasc spontan şi nu au nici o pretenție la o valorificare universală sau constrângătoare" - susține **Jacob Burckhardt**, care nu e numai celebrul istoric al Renaşterii italiene, dar şi un admirabil filosof al istoriei. Caracterul de spontaneitate atribuit creațiilor de cultură în această definiție ne arată legătura lor intima cu însăşi esența spiritului, care e libertatea. Cultura nu se decretează, ea se naşte. Naşterea aceasta, care se numeşte de obicei inspirație, e de-a pururea o taină vecină cu divinitatea, ce scapă încercărilor de explicație. Când Burckhardt îi atribuie mai departe lipsa de pretenție la universalitate şi neconstrângere, o face in primul rând pentru că defineşte cultura în raport cu statul şi cu religia. După el, trei mari puteri caracterizează istoria: **statul, religia** şi **cultura.** Statul şi religia sunt constantele istoriei, față de care cultura e o putere în necontenită mişcare, în creație continuă: totuşi neprevăzută. Lipsa de universalitate vine de asemenea din caracterul cel mai izbitor al unei culturi, care e limba. "in fruntea tuturor culturilor – afirmă Burckhardt - sta o minune: limbile!" Şi cum limba e certificatul de autenticitate al geniului etnic, se înțelege ca fizionomia unei culturi o dă originalitatea națională. Suma tuturor creațiilor spirituale, ce alcătuiesc cultura, e specificată de Burckhardt în felul următor: artele în număr de cinci: poezia, muzica, pictura, sculptura şi arhitectura, plus ştiințele şi filosofia. [4]

Dimitrie Gusti pune în evidență trei caracteristici ale culturii:

---

[1] ******Enciclopedia Universală Britanică***, vol. 4, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 319.

[2] Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1989, p. 325.

[3] Nicolae Bagdasar, Teoreticieni ai civilizației, Bucureşti, 1969, passim.

[4] Jacob Burckhardt, *Cultura Renaşterii în Italia*, vol. I, traducere, prefață şi note de N. Balotă, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1969, passim.

1. **cultura obiectivă** reprezentată printr-un sistem de bunuri culturale care determină stilul unei epoci;
2. **cultura instituțională** care cuprinde statul, biserica, şcoala, organizațiile economice, obiceiurile;
3. **cultura personală**, cu referire la atitudinea şi comportamentul indivizilor față de cultură, respectiv raportul statuat.[5]

Lucian Blaga şi Tudor Vianu, filosofi şi teoreticieni ai culturii, consideră cultura o permanență, o continuitate, exprimată printr-o **matrice stilistică.** Cultura este un **fenomen intelectual colectiv**, în sensul că reflectă în plan spiritual modul specific de existență al unui grup uman, al unei comunități sau a unei națiuni. Ea este formată dintr-un ansamblu de valori, comportamente şi simboluri care disting membrii unui grup de cei ai unui alt grup.[6]

Cultura este influențată de acțiunea mai multor factori, care delimitează clar sferele culturii:

A) **cultura națională** – definită prin raportare la un spațiu național determinat, se află în interacțiune cu culturile regionale şi subregionale, configurate de factori geografici şi istorici, de forțe politice şi economice, de limbă şi religie;

B)**cultura industrială** – evidențiază specificul unei ramuri sau al unor subramuri, fiind determinată de factori precum: natura procesului decizional, dinamica tehnologică, gradul de inovare etc;

C) **cultura funcțională** – exprimă valorile unei anumite specializări funcționale din cadrul organizațiilor: producție, contabilitate, marketing, financiar etc;

D) **cultura profesională** – exprimă modul în care persoana este educată, pregătită, instruită şi motivată pentru realizarea unui efort de muncă specific;

E) **cultura organizațională** – este determinată de un sistem de credințe şi valori împărtăşite de către toți membrii unei organizații, care se formează în interiorul ei şi care orientează comportamentul angajaților.

Relația dintre cultura şi societate este una de interdependență. Legătura dintre cultură şi societate este atât de puternică, încât specialiştii pun semnul egalității între ele. Totuşi, prin cultură înțelegem produsele ideatice şi spirituale ale unui grup, iar prin societate înțelegem un grup relativ autonom care se autoreproduce, ocupa acelaşi teritoriu şi participă la o cultura comuna. Aşadar, nu există cultură în afara unei societăți şi nici societate fără o anumită cultură. Adesea, cultura este desemnată prin termeni generali, ca de exemplu, cultura americană, cultura engleză, franceză, germană ş.a.m.d.. In prezent, conceptul este folosit la nivel organizațional pentru a contura politica unei corporații. Astfel, se poate vorbi de cultura IBM, cultura Shell, cultura MacDonald's, e.t.c.. Dar nu e mai puțin adevărat că o cultură moare cu poporul care a zămislit-o. Sunt cazuri însă când ea supraviețuieşte ca putere fecundă pentru alte culturi şi aceste cazuri le determină rasa şi religia.

Poate mai mult decât orice alt domeniu, negocierea internațională are ca premisă **diversitatea culturală**. Există mii de culturi şi subculturi care nu pot fi integrate într-un tot unitar. Abordarea unei negocieri internaționale trebuie să aibă ca punct de plecare recunoaşterea diferențelor culturale, găsirea punctelor comune şi acceptarea limitelor acestora din urmă. Diferențele pot apare nu numai la nivel de națiune sau regiune, ci şi la nivel de grup de persoane, departament sau organizație. Ele privesc comportamentul şi aptitudinile şi au calitatea de a fi observabile şi cunoscute de către negociatori. Dar există şi diferențe legate de valori, atitudini, credințe şi identități care nu pot fi sesizate decât prin contact direct cu o alta cultură şi care, de obicei, sunt "ascunse".[7] Punctele comune pot constitui un avantaj important în negociere, care trebuie exploatat. Găsirea lor presupune, însă, o bună cunoaştere

[5] Dimitrie Gusti, *Opere,* vol. II, studiu introductiv, texte stabilite, comentarii de Ovidiu Bădina,Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 239-248.
[6] Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Buucreşti, 1946; Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, ediția a II-a, Bucureşti, 1945.
[7] Dimitrie Gusti, *op. cit.,* p. 278.

a unei culturi. De asemenea, trebuie respectate limitele până la care acestea pot fi folosite pentru a evita încălcarea principiului diversității culturale. O greşeală făcută adesea de negociatorii neexperimentați este considerarea partenerului ca fiind "egal" în ceea ce priveşte valorile culturale.

Cultura reprezintă un întreg complex ce include cunoştințe, convingeri, arta, morala, lege, obiceiuri cât şi alte capacități şi obişnuințe dobândite de om ca membru al societății. De asemenea, cultura reprezintă un sistem istoric determinat de modul de viață ce tinde sa fie împărtăşit de toți membrii unui grup. Cultura include limbajul grupului, tradițiile, obiceiurile şi instituțiile inclusiv ideile motivatoare, convingerile şi valorile cât şi implementarea lor în instrumentele materiale şi artefacte.

I.2. CONCEPTUL DE CIVILIZAȚIE

Etimologic, termenul *"civilizație"* derivă din latina clasică unde adjectivul *civilis* şi substantivul *civilitas* desemnează calitățile generale ale cetățeanului (*civis*) în relațiile cu ceilalți cetățeni: politețea, amabilitatea. La greci şi romani condiția de cetățean era sinonimă cu comportamentul civilizat. Propriul lor stadiu de organizare sociala îl considerau modelul perfect şi suprem al umanității. Tot ceea ce era în afara lumii lor era identificat cu **"barbaria"**, stadiu inferior în raport cu lumea lor civilizată. Civilizația românească s-a format sub influența Apusului (*ex Occidente lux*); bunurile materiale componente ale civilizației, transformându-se în deprinderi adaptate la structura temperamentală, se prefac în valori sufleteşti – cultură, ceea ce înseamnă transformarea civilizației în cultură (Eugen Lovinescu). [8] Viața omenirii are două aspecte: unul teluric, civilizație, adică tehnica materială, altul ceresc – cultura, sau suma tuturor produselor sufleteşti; două concepte inseparabile şi simultane, unul privind lumea materială – civilizația, altul de natură exclusiv sufletească – cultura, fiecare în domeniul propriu şi nu într-o conlucrare corelativă (Simion Mehedinți). [9]

Lucian Blaga şi Tudor Vianu, filosofi şi teoreticieni ai culturii, în perioada interbelică, cultivă concepții diferențiate doar prin nuanțe. Blaga consideră cultura o permanență, o continuitate, exprimată printr-o „**matrice stilistică**". Civilizația este o modalitate existențială inferioară culturii. Vianu apreciază civilizația drept cultură socială parțială, valoarea tehnico-economică. Conceptul de cultură ar fi mai cuprinzător, cel de civilizație unul din aspectele culturii. [10]

I.3. CONCEPTUL DE ACULTURAȚIE

Aculturația este procesul de schimbare în cultura materială, în practicile tradiționale şi în credințe, proces ce are loc când un popor interferează cu sistemul cultural al altui popor, determinându-l, în mod direct sau indirect, pe cel din urmă să se adapteze celui dintâi. O astfel de schimbare a avut loc în timpul cuceririlor sau expansiunilor teritoriale ale unor state puternice sau Imperii, de-a lungul istoriei. [11]

Difuzia sau contagiunea culturală poate avea loc de exemplu între state ce au o forță militară şi politică aproximativ egala şi au străbătut etape egale în ceea ce priveşte dezvoltarea

[8] Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1972, p. 67-99.
[9] Simion Mehedinți, *Civilizație şi cultură*, Editura Junimea, Iaşi, 1986, p. 34-97
[10] Lucian Blaga*, op. cit*., p. 289.
[11] *********Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 4, p. 202.

culturală. În alte situații, acest fenomen are loc între sisteme socioculturale cu totul diferite în ceea ce priveşte reperele amintite. Exemple clare pot fi văzute în momentele de cucerire şi colonializare a diferitelor regiuni ale lumii de către statele Europei moderne. Expansiunea Coca Cola, McDonald constituie un fenomen de contagiune culturală, ca expresie a culturii corporatiste dar şi aculturație. În aceste cazuri se spune că, adesea cultura celor mai puternice state este impusă celor mai puțin dezvoltate popoare şi culturi. Rămâne de văzut, una este să construieşti pe un spațiu străin şi alta este ca acea construcție/concept să şi fie asimilată în cultură.Achiziția unei culturi străine de către un popor se numeşte aculturație. Dar chiar şi în cazul cuceririlor, trăsături ale populației cucerite pot fi difuzate celor cu o cultură aşa zis mult mai dezvoltată. Ca exemplu, ne putem referi la situația englezilor ce „au cucerit" India. Tot la o astfel de situație exemplele pot include plantele cultivate, cuvinte, teme muzicale, jocuri şi motive artizanale. Fenomenul de difuziune se bazează în parte pe teoria ca oamenii nu sunt creativi şi că, odată creată o cultură aceasta se răspândeşte peste tot.

II. RENAŞTEREA CULTURALĂ CAROLINGIANĂ (SEC. VIII-IX)

Cultura clasică s-a păstrat în regatele „barbare din Occident şi după prăbuşirea Imperiului Roman de Apus (476). Dar, datorită declinului cultural al vremii, a influenței crescânde a creştinismului şi a sistemului de transmitere a cunoştințelor, Evul Mediu a preluat din antichitate numai o parte a tezaurului ei cultural. O serie de oameni de cultură s-au străduit să transmită realizările culturii clasice îndeosebi sub forma unor compilații. Astfel, Martianus Capella (secolul al V-lea) a transmis sistemul mai vechi al grupării cunoştințelor antichității în cele **7 arte liberale.**

În condițiile regresului cultural al vremii şi ale instaurării monopolului spiritual al clerului, începând cu veacul al VI-lea, principalele centre de cultură erau **curțile suveranilor, reşedințele episcopale** şi îndeosebi **mănăstirile** mai însemnate, iar oamenii de cultură proveneau aproape exclusiv din rândurile clerului, astfel încât „cleric" şi „ştiutor de carte" deveniseră aproape sinonime. Principala activitate culturală din mănăstiri se desfăşura în **scriptoriul sau atelierul de copiat codice**. Călugării îşi preparau singuri pergamentul, cernelurile şi vopselele, scriau, împodobeau cu miniaturi şi legau codicele. La curțile suveranilor, principalul centru de activitate culturală îl reprezenta **cancelaria**, unde erau redactate acte, scrisori, registre. Tot aici se aflau şi călugări-cronicari, care redactau analele oficiale sau poeți de curte şi rapsozi. [12]

În Imperiul Carolingian, la sfârşitul secolului al VIII-lea şi începutul veacului al IX-lea, se produce o revigorare în plan cultural, cunoscută sub denumirea de "**Renaştere Carolingiană"**. Carol cel Mare a căutat să atragă la curtea sa din Aachen o serie de personalități culturale şi ecleziastice strălucite ale vremii, din Itlalia, Spania, Irlanda şi Anglia,în anii 780 şi 790 d.H. Cu realizarea acestui program cultural a fost mandatat eruditul cleric **Alcuin din York,** fost abate la celebra mănăstire Jarrow din Anglia. La inițiativa lui Alcuin se întemeiază o serie de **şcoli episcopale** şi se consolidează altele, mai vechi. S-a creat o **bibliotecă regală,** care conținea lucrări ce ofereau o explorare mai profundă a învățământului în limba latină şi as credinței şi teologiei creştine**.** A fost înființat un scriptoriu regal, care a jucat un rol important în cultivarea caligrafiei carolingiene**,** un nou sistem de scriere, care a făcut copierea şi citirea mai uşoare. [13]

Cele mai cunoscute instituții de învățământ carolingiene, în care se studiau cele 7 arte liberale, adică **trivium (gramatica, dialectica, retorica) şi quadrivium (aritmetica, geometria, astronomia şi muzica)** funcționau la Tours, Fulda, Reichenau, St. Gallen, Utrecht, Orleans, Corbie şi Luxeuil. În aceste şcoli sunt descifrate şi multiplicate, prin copiere manuală, operele unor autori clasici latini: poeți (Ovidiu, Lucan, Horațiu), istorici (Sallustius, Suetonius, Titus Livius şi parțial Tacitus), filosofi (Seneca).

În jurul curții imperiale de la Aachen, s-a format "Academia Palatină", de fapt un cerc de cărturari eruditi care gravitau în jurul împăratului. Printre membrii respectivei grupări intelectuale se numără, pe lângă Alcuin de York, gramaticianul Petru din Pisa, istoricul Paul Diaconul, animat de o profundă pasiune pentru antichitate, autor al unei istorii a longobarzilor, Eginhard care scrie **Vita Caroli Magni (Viața lui Carol cel Mare),** Theodulf, istoric preocupat de trecutul vizigoților din Spania etc. Clerici ai capelei curții din Aachen au întocmit **Analele regatului francilor**, în care sunt înşiruite, în succesiune cronologică, evenimentele politice mai însemnate desfăşurate în perioada 768-829. Aachen s-a aflat în

[12] Detalii la Pierre Riche, *Educație şi cultură în Occidentul barbar (secolele VI-VIII),* ediția a IV-a revăzută şi corectată, Editura Meridiane, Bucureşti, 2001, passim.
[13] Ovidiu Drimba, *Istoria culturii şi civilizației*, vol. III, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1990, p. 40-51.

centrul unui program de construcţii majore, printre care Capela Palatină, o capodoperă a arhitecturii carolingiene, care adăpostea biserica imperială a lui Carol. [14]

În istoriografie, Renaşterea Carolingiană a cultivat, în general, **genul biografic,** prin lucrările paradigmatice ale lui **Eginhard (circa 770 – 840).** Cea mai importantă operă istorică realizată de Eginhard este *Vita Caroli Magni,* redactată între 813-830. Eginhard, format în celebra mănăstire germană Fulda, precum şi în ambianţa palatului imperial de la Aachen, a realizat biografia lui Carol cel Mare, într-o latină care încearcă să se apropie de latina clasică. *Vita Caroli Magni* demonstrează o stăpânire perfectă a limbii latine, a artificiilor stilistice, a retoricii antice. Lucrarea scrisă de Eginhard are o valoare deosebită deoarece biografia împăratului a fost redactată de un personaj prezent în intimitatea curţii, care a cunoscut secretele şi intrigile anturajului imperial. Eginhard a avut acces la documente secrete, la analelele regale, la capitularii (cartularii), la corespondenţa imperială cu papalitatea şi cu alte state importante ale vremii. Eginhard utilizează ca model lucrarea lui Suetonius, *Vieţile celor 12 Cezari*, inspirându-se din biografia lui Augustus, împrumutând întregi pasaje, aplicând tehnici de compilaţie. De aceea, s-a afirmat că viaţa lui Carol cel Mare apare apare ca a 13-a viaţă a împăraţilor. O serie de trăsături atribuite de Eginhard în *Vita Caroli* împăratului, nu erau proprii, ci erau preluate din modelul latin. Modelul latin a servit în sensul oferirii autorului a unor mijloace de exprimare, ceea ce nu anulează autenticitatea portretului, a descrierilor. Fără model, Eginhard nu ar fi putut să confere structura maiestuoasă, echilibrată şi precizia caracterizărilor.

Vita Caroli Magni a îndeplinit şi o misiune de natură ideologică, a servit ca instrumentum regni, ca instrument al puterii, cu posibilitatea de a infuza în societate ideologia imperială. Astfel, în epoca carolingiană, istoria a servit unor scopuri politice.

Nithard (circa 790 – 847) a scris lucrarea *Historiarum Libri Quator,* realizată la curtea lui Carol cel Pleşuv, narând evenimentele politice şi militare din anii 814 – 843. Este cea mai reprezentativă scriere istorică a Renaşterii Carolingiene. Evenimentele sunt descrise cu claritate, cu o perfectă cunoaştere a lor. Înserează în opera lui jurămintele de la Strassbourg, din vremea în care s-a făcut partajarea Imperiului Carolingian.

Există apoi istorii ale episcopiilor din Imperiul Carolingian. Astfel, a fost redactată **cronica episcopilor de Metz** (sec. IX), în care este afirmată ideea sacralităţii dinastiei carolingiene.

Chemat pe continent de Carol cel Mare, **Alcuin de York** (738-804), alături de Paul Diaconul, Paulin d'Aquilera, Petru din Pisa, Agobard din Lyon, Clemens Scotus, Theodulf d'Orleans, a organizat, fixând strategia şi structurile, marea reformă educaţională în Imperiul Carolingian. În timpul dinastiei merovingiene, în sec. V-VIIII, şcolile se degradaseră iar împăratul Carol cel Mare a decis reformarea celor existente şi înfiinţarea altora noi, pe baza unei politici educaţionale coerente. Împăratul însuşi, într-o scrisoare circulară către episcopi şi abaţi, îşi făcea cunoscut programul educaţional. Pe lângă instrucţia religioasă, clerul trebuia să depună zel şi în studierea literelor, spre a fi în măsură să predice într-un limbaj elevat şi pentru a pătrunde mai uşor în misterele Sfintelor Scripturi. [15]

În **Capitularul** din anul 789, se stabilea ca, în şcolile din fiecare episcopie şi mănăstire, să se înveţe, notele muzicale, psalmii, calculul matematic, gramatica latina şi tot ceea ce ajută instrucţiei şi formării virtuţilor creştine, toate acestea în primul rând pentru copiii nobililor, dar şi pentru alţi tineri de condiţie mai modestă. Theodulf intenţiona să deschidă şcoli chiar în sate şi târguri, unde preoţii urmau să realizeze o instrucţie elementară, fără a fi plătiţi pentru aceasta, dar proiectul nu s-a materializat. Capitulariul din 789 prevedea

[14] Denis Căprăroiu, Eugen Denize, *Naşterea Europei medievale*, ediţia a II-a, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2008, p. 156-158.
[15] +++*Enciclopedia Universală Britanică*, vol. III, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 235-236.

crearea unei şcoli în fiecare parohie, pentru copiii cu vârste cuprinse între 7-12 ani. Această dispoziție nu a fost însă urmată de reale efecte parcatice. [16]

Începând cu anul 773, angajându-se coordonarea operei reformatoare carolingiene, Alcuin a redactat o serie de manuale (destinate în primul rând Academiei Palatine de la Aachen, dar nu numai), de gramatică latină (*De gramatica*), de ortografie latină (*De ortographia),* un manual de dialectică (*De Dialectica*). Chiar dacă nu erau originale, la nivelul epocii, manualele elaborate de Alcuin erau bune compendii în formă catehetică, conferindu-i învățatului englez supranumele de „liberalium artium sacralium"(sanctuar al artelor liberale). Alcuin este şi autorul unor tratate teologice şi filosofice (*De Trinitate*, *De animae ratione*) precum şi al *Dialogului asupra retoricii şi virtuților,* lucrări complementare manualelor.

Johannes Scotus Eriugena (circa 810 – 870) este o altă ilustră personalitate a Renaşterii Carolingiene. Născut în Irlanda, vine pe continent în cândva înainte de anul 847. În jurul anului 850, activează ca profesor la Academia Palatină întemeiată de Alcuin la curtea lui Carol cel Mare. Doi episcopi, Pardulle de Laon şi Hincmar de Reims îi solicită lui Johannes Scotus Eriugena să combată doctrina greşită a lui Gottschalk referitoare la predestinarea divină, la păcat şi la salvare. Este un mare traducător: din opera lui Dionisie Areopagitul, din *Ambigua* lui Maxim Mărturisitorul, din Grigore de Nyssa, *De Hominis Opificio*, un tratat al Sfântului Epifanios (mort în 403), *Ancoratus.* După anul 862, Johannes Scotus Eriugena redactează *Peri physeon* (*De divisionae naturae,* un vast dialog între magistru şi discipol, în 5 cărți, lucrare apreciată în literatura de specialitate ca fiind una dintre puținele sinteze filosofice ale evului mediu timpuriu.

Dar, aşa cum remarca celebrul istoric francez Jacques Le Goff, Renaşterea Caroligiană este una limitată la o elită politică şi socială, doar fiii nobililor şi ai vasalilor având acces la şcoală şi cultură, masele rămânând în ignoranță şi incultură. Datorită scopurilor şi mijloacelor sale, Renaşterea carolingiană a avut efecte culturale reduse. Cultura a continuat să rămână apanajul clerului, al unor aristocrați de la curte şi al unui număr restrâns de slujbaşi, iar principalele realizări sunt în domeniul disciplinelor umaniste. [17]

Resurecția culturală continuă şi în timpul domniilor succesorilor lui Carol cel Mare (Ludovic cel Pios şi Carol cel Pleşuv), prin activitatea şi opera unor personalități de excepție ca gânditorul irlandez John Scotus Eriugena, istoricul Nithard sau polihistorul Hrabanus Maurus.

III. CULTURA EUROPEI APUSENE ÎN EVUL MEDIU

[16] Robert Fossier, *Oamenii Evului Mediu*, Editura Artemis, Bucureşti, 2011, p. 317.
[17] Jacques Le Goff*, Intelectualii în Evul Mediu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1994, p. 25-27.

Caracteristici ale culturii medievale europene

Cultura Europei medievale este profund impregnată de **religie,** în toate manifestările sale. Întregul conținut al învățământului, științelor, al literaturii era pus în concordanță cu dogmele religioase, era subordonat teologiei. Manuscrisele autorilor clasici greco-romani erau copiate de călugări în mănăstiri.

O altă trăsătură constă în utilizarea unor **limbi de cultură**: latina în Apus, greaca în Imperiul Bizantin, slava în Europa Răsăriteană (inclusiv în Țara Românească și Moldova). Cultura medievală se adresa unei **elite restrânse** a populației, care cunoștea limba latină sau greaca. Marea masă a populației era analfabetă, neavând acces la limbile de cultură. Majoritatea elevilor din școlile medievale și a studenților din Universități erau **bărbați,** femeile fiind discriminate în ceea ce privește accesul la educație (mai ales la învățământul superior) și la cultură. [18]

Literatura cavalerească

Literatura din veacurile XI-XIII oglindește modul de viață și mentalitatea nobilimii din vremea respectivă. Adresată feudalității laice, care nu avea suficiente cunoștințe de limba latină, literatura cavalerească este scrisă în limbile vorbite, ceea ce i-a asigurat o largă răspândire. Poemele epice au avut o largă circulație în Franța, Anglia și Spania, în secolele XI-XII și în Germania, în secolele XII-XIII. Având la origine cântece epice de tradiție populară și orală, menționate în epoca carolingiană, poemele epice franceze (*chansons de geste)* s-au născut, prin prelucrări succesive, în regiunea de la nord de Loara, unde s-au format relațile vasale clasice. Ele aparțin „ciclului regal" mai timpuriu, în care iun loc important îl dețin suveranii carolingieni, mai ales Carol cel Mare, cuprinzând poemele **Cântecul lui Roland** și **Încoronarea lui Ludovic (cel Pios**) și „ciclului feudal" mai târziu , cuprinzând poemele **Guillaume d*Orange**, **Raoul de Cambrai**, **Girard de Roussillon**, **Garin lorenul**. Oglindind modul de viață și mentalitatea nobilimii din perioada de apogeu a raporturilor vasalice și a cavalerismului, ăpoemele epice au ca teme predilecte războiul, faptele de vitejie, fidelitatea vasalică, onoarea cavalerească. Datorită prelucrărilor succesive, evenimentele și personajele aparținând unor epoci mai îndepărtate sunt prezentate în poemele epice ca evenimente și personaje caracteristice vremii în care au fost elaborate și, mai ales, definitivate producțiile poetice respective. [19]

În **Cântarea lui Roland**, sâmburele de adevăr istoric îl reprezintă campania organizată de Carol cel Mare, în anul 778, împotriva maurilor, în nordul Spaniei, în cursul căreia, cu prilejul retragerii, ariergarda francă, condusă de Hruotland, comitele mărcii Bretania, a fost atacată și nimicită într-o ambuscadă de muntenii basci în defileul de la Roncevaux, din Munții Pirinei, luptă în care a căzut și Hruotland.

În Spania, cel mai răspândit poem epic este **Cântecul Cidului**, în care sunt înfățișate faptele de vitejie ale lui Rodrig Diaz de Vivar în confruntările cu maurii. În Germania, o largă răspândire a avut **Cântecul Nibelungilor**, care, în forma păstrată, datează de la finele secolului al XII-lea – începutul secolului al XIII-lea. Sâmburele de adevăr istoric îl constituie înfrângerea și masaacrarea unui grup de burgunzi de către huni, în anul 437.

Epopeea scandinavă este cuprinsă în „**saga islandeză**", fixată în scris din secolul al XII-lea, dar care relatează evenimente și fapte petrecute în veacurile anterioare. În funcție de tematică, saga islandeză se împarte în „saga istorică" și „saga de familie". Prima conține o istorie a regilor norvegieni până în anul 1177, în timp ce a doua cuprinde biografiile oamenilor de vază din Islanda secolului al X-lea sau evenimente din lumea vikingilor. În Franța sudică a luat naștere și a înflorit în secolul al XII-lea și primele decenii ale veacului al XIII-lea, literatura de la curțile nobiliare, numită *literatura curtenească.* Din sudul Franței, s-a

[18] Radu Manolescu (coord.), *Istorie medie universală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, p. 270.
[19] *Ibidem*, p. 271—272.

răspândit, începând cu secolul al XII-lea, în Catalonia, nordul Italiei, nordul Franței, Anglia, Germania. Este ilustrată, îndeosebi, de poeziile lirice, alcătuite de trubaduri în sudul Franței, de truveri în nordul Franței, în Germania de minnesangeri, proveniți din medii nobilare sau orășenești. Destinată mediilor nobiliare, poezia lirică, mai ales cea provensală, avea ca subiect predilect dragostea cavalerului față de iubita sa, manifestată în diverse forme,inclusiv printr-o purtare, etichetă elegantă, curtenitoare.

Romanele cavalerești, apărute în secolul al XII-lea, reprezintă o îmbinare a faptelor de arme din poemele epice, a dragostei din poezia lirică şi a unor elemente legendare din folclorul celtic din Bretania, Țara Galilor sau Irlanda. Printre cele mai răspândite romane se numără **Romanele Mesei Rotunde** şi **Tristan şi Isolda**. Unul dintre cei mai cunoscuți autori a fost Chretien de Troyes (a doua jumătate a secolului al XII-lea), autor al romanelor **Cavalerul Lancelot**, **Yvain – cavalerul cu leul**. [20]

Literatura orăşenească

Literatura orăşenească, exprimată în limbile vorbite şi constând în opere în proză şi în versuri cu pronunțate trăsături satirice, redă varaite aspecte ale societății vremii. Unul dintre genurile cele mai răspândite îl reprezintă povestirile în versuri din secolele XII-XIII, numite în Franța **fabliaux,** în Germania **Schwank.** În aceeaşi epocă a luat naştere şi ciclul eroic – satiric în versuri care alcătuieşte **Romanul Vulpoiului (Roman de Renard),** vastă „epopee animalieră", în care apare o lume animală simbolizând categorii şi tipuri uamne ale societății vremii. Mediului orășenesc îi aparțin poeți ca Rutebeuf (secolul al XIII-lea), Jean de Meung(veacul al XIII-lea), care în partea a doua a **Romanului Trandafirului** a făcut o aspră critică a clerului, nobilimii şi regalității, Geoffrey Chaucer (a doua jumătate a veacului al XIV-lea), autor al **Povestirilor din Canterbury** sau Francois Villon (adoua jumătate a secolului al XV-lea), care a redat cu o mare forță de expresie viața din Parisul epocii sale.[21]

Dante Aligheri(1265-1321), la sfârşitul secolului al XIII –lea a anunțat Renaşterea prin **Divina Comedie**, care cuprinde 3 părți majore: Infernul, Purgatoriul, Raiul. Dante îl aşază pe papă în fundul iadului. Opera înfățişează călătoria alegorică a lui Dante în cele trei tărâmuri de dincolo de viață – Infernul, Purgatoriul şi Paradisul. Călătoria în lumea umbrelor este călăuzită de poetul latin Vergiliu. Medieval prin viziunea teologico-aristotelică asupra lumii, bazată pe sistemul geocentric şi având ca ideal restaurarea puterii imperiale, Dante manifesta în acelaşi timp o prețuire specială pentru creațiile şi figurile reprezentative ale antichității, ceea ce îl arată ca pe un precursor al Renaşterii. [22]

Dante a fost un partizan al împăratului Henric al VII-lea de Luxemburg (1308-1313), în care vedea un pacificator al Peninsulei Italia şi un exponent al acelei forme de guvernare – imperiul- singura capabilă, în opinia sa, să pună capăt dezbinării Italiei şi să o reunifice după modelul vechii Rome. din acest ipotetic proiect s-a născut lucrarea sa **Monarchia,** elaborată cândva între 1311 -1313**.** Tratatul său referitor la monarhie este alcătuit din 3 părți. Prima parte susține necesitatea unei monarhii universale. A doua parte se focalizează pe funcția providențială a Imperiului Roman. A treia parte demonstrează caracterul nelegitim al Donației lui Constantin şi combate teza tradițională a specialiştilor în drept canonic, conform căreia, Imperiul este prin origine şi funcție, dependent de Biserica catolică. Tradusă de umanistul Marsilio Ficino din latină în italiană, dar trecută de Biserică la indexul cărților interzise, **Monarchia** a fost tipărită pentru prima dată la Basel, în anul 1559. [23]

Istoriografia

[20] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* vol. III, p. 474-528.
[21] Radu Manolescu (coord.), *op. cit*., p. 277-278.
[22]Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 542-549.
[23] Alexandru Florin Platon, Laurențiu Rădvan (editori), *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*. *Izvoare de istorie medievală (sec. V- XVI),* Editura Polirom, Iaşi, 2005, p. 323-325.

Exprimate mai ales sub forma **cronicilor,** operele istoriografice au o tematică variată: cronici „universale", cronici „oficiale" ale unor regi şi state medievale, cronici ale unor evenimente (îndeosebi referitoare la cruciade), cronici eclezistice, cronici orăşeneşti etc. În ceea ce priveşte limba, în Europa Apuseană şi centrală, în primele secole ale Evului Mediu, cronicile erau scrise aproape numai în limba latină, în timp ce începând cu veacul al XIV –lea a crescut numărul operelor alcătuiite în limbile vorbite, fapt care le-a asigurat o mai largă circulaţie. Au realizat **cronici universale**, raportate de fapt la Occident: Raoul Glaber**, Istoriile** (secolul al XI-lea); Otto, episcop de Freising, **Cronici sau despre cele două cetăţi** (secolul al XII-lea). Se remarcă mai ales **Cronicile** lui jean Froissart (secolul al XIV-lea), operă de o mare bogăţie de informaţii, referitoare îndeosebi la istoria Franţei şi a Angliei în secolul al XIV-lea, în contextul bătăliilor desfăşurate în Războiul de 100 de ani.

Dintre numeroasele scrieri dedicate cruciadelor au avut o largă circulaţie **Cronica primei cruciade scrisă de un anonim,** sau **Faptele lui Dumnezeu săvârşite prin franci** de Guibert de Nogent (ambele datând de la începutul veacului al XII-lea). Cea de-a patra cruciadă şi cucerirea Constantinopolului de către cruciaţi, în anul 1204, sunt redate în două mari opere în limba franceză: **Istoria cuceririi Constantinopolului** de Geoffroy de Villehardouin şi **Cucerirea Constantinopolului** de Robert de Clari.

În Franţa, istoria ţării şi vieţile unor regi se împletesc în numeroase cronici medievale: **Viaţa lui Ludovic (al VI-lea) cel Gros** de Suger (mijlocul secolului al XII-lea); Viaţa Sfântului Ludovic (al IX-lea) de Jean de Joinville (începutul secolului al XIV-lea), întinsul corpus al **Marilor cronici ale Franţei**, alcătuit la abaţia regală din Saint-denis (secolul al XIV-lea) sau **Memorii** de Phillippe de Comines (a adoua jumătate a secolului al XV-lea).

În Europa Centrală a luat, de asemenea, naştere o bogată istoriografie privind, îndeosebi, istoria ţărilor de aici, ca: **Gesta Hungarorum (Faptele ungurilor**), scrisă cândva în veacul al XII de notarul anonim al regelui Ungariei(probabil Bela al III-lea), care conţine ştiri valoroase despre românii din Transilvania în veacurile X-XII; **Cronica cehilor** a lui Cosma din Praga (secolul al XII-lea); **Istoria Poloniei** a lui Jan Dlugosz (a doua jumătate a secolului al XV-lea), care cuprinde o serie de ştiri referitoare la Ţările Române (îndeosebi la Moldova), în veacurile XIV-XV. [24]

Filosofia

Începând cu veacurile XII-XIII a avut loc o înfruntare filosofică asupra raportului dintre credinţă şi raţiune, dintre afirmaţiile bazate pe „autorităţi" şi rezultatele întemeiate pe observaţie şi experienţă. Împotriva adepţilor conceptului subordonării raţiunii faţă de credinţă, concept exprimat prin teya lui Anselm de Canterbury, „cred ca să înţeleg" , s-a ridicat de timpuriu un şir de gânditori. Pierre Abellard a inversat termenii tezei lui Anselm, susţinând că pentru a crede este nevoie de a înţelege, concept exprimat prin sintagma "înţeleg ca să cred". Din secolul al XIII-lea, intelectualii din Europa Apuseană au avut posibilitatea să cunoască filosofia clasică greacă, datorită traducerilor integrale şi a unor comentarii în limba latină făcută de filosofi din Spania arabă. [25]

Cea mai mare influenţă a avut-o opera filosofică a lui Aristotel asupra gândirii europene, cunoscută prin traduceri integrale şi prin comentariile filosofului arab din Spania, Ibn Roşd, numit de apuseni Averroes (veacul al XII-lea). Biserica catolică a încercat să găsească în opera lui Aristotel argumentele filosofice menite să contribuie la menţinerea subordonării filosofiei faţă de teologie şi a raţiunii faţă de credinţă. Acest efort se reflectă îndeosebi în opera teologică şi filosofică a lui **Thoma d'Aquino (secolul al XIII-lea**), care mai ales în **Summa theologica,** a construit un sistem teologic-filosofic în care a încercat să încorporeze aristotelismul dogmaticii creştine, pentru a da o bază raţională teologiei. Thoma

[24] Radu Manolescu (coord.), *op. cit*., p. 272-273.

[25]Gheorghe Vlăduţescu, *Teologie şi metafizică în cultura Evului Mediu*, Editura Paideia, Bucureşti, 2003, p. 101-119.

considera că unele învățături ale religiei creştine pot fi înțelese pe cale rațională. Altele însă, datorită caracterului limitat al gândirii omeneşti, nu pot fi demonstrate rațional, ci trebuie considerate adevăruri revelate pe baza credinței. [26]

Roger Bacon (secolul al XIII-lea) a folosit datele ştiințelor naturii pentru a explica lumea în mod realist. Adversar al autoritarismului dogmatic, şi-a manifestat încrederea în puterea rațiunii şi a cercetării experimentale. La Duns Scot credința şi rațiunea sunt bine delimitate, fiecare dintre ele având obiective diferite; de aceea, el consideră că pentru a ajunge la cunoaştere, calea rațională este suficientă. [27]

Ştiința a progresat lent în Evul Mediu**.** Răspândirea realizărilor ştiințifice ale antichității în Europa Apuseană se datorează arabilor**.** Au folosit şi răspândit „cifrele arabe", preluate de la indieni, au făcut descoperiri în domeniul algebrei, trigonometriei. Cercetând feneomenele naturii pe baza observației şi experienței, arabii au descoperit acizii minerali şi proprietățile unor metale. Tot arabii au făcut cunoscută în Europa învățătura lui Ptolomeu, care susținea că Pământul este rotund, combătând teoria neştiințifică a bisericii catolice referitoare la forma Pământului. Arabii au înlesnit progresele geografiei prin aplicarea cuceririlor matematice în cartografie. [28]

Până în jurul anului 1100, timp de 5 secole, **Etimologiile** lui Isidor de Sevilla au reprezentat suma cunoştințelor în toate domeniile. Secolul al XII-lea marchează însă începutul unei adevărate „renaşteri" a ştiinței, odată cu descoperirea lui Euclid şi Ptolemeu, a ştiinței enciclopedice a lui Aristotel, a medicinei lui Hipocrate, Galenos şi Avicenna, a matematicii, astronomiei, filosofiei şi ştiințelor naturale, greceşti şi arabe. Curiozitatea ştiințifică se manifestă din ce în ce mai mult prin redactarea unor noi **enciclopedii** care, spre deosebire de cele din Evul Mediu timpuriu, sunt mai deschise pentru explicația corectă a fenomenelor naturale şi pentru rectificarea unor interpretări fanteziste. [29]

Progresele reale ale ştiinței medievale din secolul al XII-lea au fost precedate de contribuția lui **Gerbert d'Aurillac (circa 945-1003**), devenit papă sub numele de **Silvestru al II-lea.** Gerbert a făcut cunoscute Europei cifrele arabe şi astrolabul, iar prin abacul preluat de la arabi a popularizat noile metode de calcul, aducând un aport esențial la instrumentarul intelectual al ştiinței occidentale. Gerbert este şi autorul unor lucrări de mare prestigiu în Europa medievală, în domeniul matematicii: **Geometria, Regula de abaco computi**, **Libellus de numerorum divisione**, precum şi un tratat asupra modului de calculare a volumului sferelor. Lui Gerbert i se atribuie şi primul orologiu mecanic acționat de forța greutăților. Gerbert a exercitat o influență decisivă asupra lui Fulbert, episcopul şi directorul şcolii din Chartres (Franța), şcoală în care profesorii cei mai renumiți –Bernard Sylvestris şi Guillaume de Conches, în domeniile fizicii şi matematicii- se aflau sub influența unui dublu curent de informație ştiințifică, latină şi arabă. [30]

Medicina ia un mare avânt în veacul al XII-lea, datorită reactulaizării ştiinței medicale greceşti, traducerii în latină a operelor medicilor arabi şi activității şcolii medicale din oraşul italian Salerno. De asemenea, mănăstirile benedictine (mai ales cele din Italia) întrețineau spitale, cultivau plante medicinale şi păstrau în bibliotecile lor manuscrise ale operelor medicale greceşti şi romane. În veacul al XII-lea, şcoala din Salerno dispunea de o întreagă literatură medicală proprie, în mare parte traduceri din operele medicilor arabi şi întrucât mediciii săi nu practicau (la fel ca arabii) disecția pe corpul omenesc, ne-au lăsat în schimb un tratat de anatomia porcului (animal pe care îl considerau ca având structura internă m-ai apropiată de cea a omului!). Medicului din Salerno, din a doua jumătate a secolului al XII-lea,

[26] Radu Manolescu (coord.), *op. cit*., p. 274-276.
[27] Detalii la Gheorghe Vlăduțescu, *op.cit*., p. 133-137.
[28] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 184-265.
[29] *Ibidem,* p. 194-195.
[30] Jacques Le Goff, *Intelectualii în Evul Mediu*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1994, p. 28-33.

Ruggierro da Frugardo, i se datorează **renaşterea chirurgiei**, prin prescripţiile sale privind fracturile craniului, trepanaţiile, extirparea tumorilor canceroase ale uterului şi anusului etc. [31]

În secolul al XIII-lea, studiul antomiei umane a făcut progrese în cadrul şcolii medicale din Bologna. Aici s-a realizat, în anul 1272, **Chirurgia**, prima lucrare de anatomie topografică din Occident, în care este atestată, pentru prima dată, o disecţie pe un cadavru uman. de altfel, în ultimele decenii ale vaecului al XIII-lea, se practicau disecţii pe cadavre umane pentru certificarea cuzelor decesului. Primul raport formal al unei autopsii este datat din anul 1302. Marele anatomist al Evului Mediu a fost **Mondino de Luzzi** (circa 1275-1326), cel care a introdus în învăţământul medical **practica regulată a disecţiei publice**. Tratatul său de **Anatomie (1316**) este de fapt un manual practic de disecţie. În afara unor erori, Mondino oferă o bună descriere a muşchilor abdomenului, precum şi prima descriere a canalului excretor pancreatic; susţine că urina provine din sângele filtrat de rinichi. [32]

Şcoala din Montpellier devine, la sfârşitul secolului al XII-lea, un centru de învăţământ medical de prestigiu, datorită contribuţiei unor profesori ca: Arnaldo de Vilanova, Henri de Mondeville sau Gui de Chauliac. În secolele XIII-XIV, facultăţile de medicină din Montpellier, Bologna, Padova şi Paris au eclipsat faima şcolii de medicină din Salerno. Faptul s-a datorat, în principal, asimilării cunoştinţelor medicale greceşti, arabe, bizantine şi ebraice. [33] Pentru cazurile de boli sau tulburări funcţionale ale căror manifestări exterioare erau evidente, stabilirea diagnosticului se limita la palpare şi la aspectul bolnavului. Când manifestările exterioare ale bolilor nu erau concludente, diagnosticul medicilor medivali se baza pe două semne principale: ritmul pulsului şi culoarea sau consistenţa urinei. O altă deficienţă a medicinei medievale consta în practica excesivă a luării de sânge. În multe situaţii, medicii se bazau pe descrierile medicilor greci şi arabi mai mult decât pe observaţiile lor directe. Tratamentul se baza esenţialmente pe plante medicinale, [34] Dar încă din veacul al XII-lea sunt utilizate anestezicele. Un progres remarcabil l-a înregistrat medicina medievală în combaterea bolilor contagioase: variola, malaria, blenoragia etc. [35]

Doi călugări franciscani de la Universitatea Oxford sunt promotorii noului sistem ştiinţific inaugurat în secolul al XIII-lea**: John Duns Scotus (1275-1308)** şi **William Occam (circa 1284-1349**). În problema inducţiei, Duns Scotus a susţinut că, între legile cauzale şi generalizările empirice trebuie făcută o distincţie netă. Certitudinea că există un raport cauzal, că un fenomen este determinat de o cauză precisă, este grantată de uniformitatea naturii. Chiar cercetând un singur fapt din natură. Chiar cercetând un singur fapt din natură, cercetătorul poate fi sigur că aceleaşi cauze vor determina aceleaşi efecte. [36] W. Occam afirmă că de-a lungul schimbării, o anumită substanţă sau anumite cauze persistă tot timpul, dar nu credea că ar putea fi cunoscute conexiunile cauzale particulare, invocând principiul „uniformităţii naturii". Occam şi-a bazat analiza inducţiei pe principiul simplităţii procedurii de verificare a adevărului şi pe percepţia senseibilă a obiectelor: „Când un lucru sensibil a fost perceput de simţuri ...şi intelectul îl poate percepe". [37]

În secolul al XIII-lea, matematica înregistrează progrese semnificative în aritmetică, algebră şi trigonometrie. Se remarcă contribuţiile lui **Leonardo Fibonacci din Pisa (circa 1170 – circa 1243).** În opera sa fundamnentală **Liber abaci** – intenţia lui Fibonacci este de a propaga în lumea occidentală principiile de calcul ale arabilor, introducând folosirea curentă a cifrelor zise „arabe", în locul cifrelor romane, atât în lucrările ştiinţifice, cât şi în cele ţinând

[31] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 196.
[32] *Ibidem*, p. 243.
[33] *Ibidem,* p. 245-246.
[34] *Ibidem*, p. 246.
[35] *Ibidem*, p. 247.
[36] *Ibidem*, p. 201.
[37] Gheorghe Vlăduţescu, *Teologie şi metafizică în cultura Evului Mediu*, p. 159-165.

de practica comercială. [38] Lucrarea lui Fibonacci conține și un studiu amplu despre fracții, radicali, ecuații, o serie amplă de aplicații ale aritmeticii etc. A soluționat probleme care implicau ecuații de gradul IV și a recurs la ajutorul algebrei pentru a rezolva probleme de geometrie. [39] Cel mai original matematician al secolului al XIV-lea a fost **Nicolas Oresme (circa 1323-1382**). Teoria proporțiilor formulată de el, bazată pe folosirea exponenților fracționari, este de fapt o teorie a iraționalelor. Opera sa a reprezentat un pas important către inventarea geometriei analitice și introducerea în geometrie a ideii de mișcare, care lipsea în geometria antică greacă. [40]

Începând cu secolul al XIII-lea, biologia a devenit o știință în care observația urmărea să dea o explicație fenomenelor naturale. Până în veacul al XIII-lea, enciclopediile medievale ofereau de cele mai multe ori informații și explicații fanteziste, potrivit credințelor populare, privind lumea animalelor. Domeniul zoologiei era abordat în scop didactic, moralizator, nu științific. [41]

Marele naturalist al Evului Mediu rămâne **Albertus Magnus (1206 sau 1207 – 1280)**. În lucrările sale de botanică și zoologie, precum și în clasificările propuse sau în cercetările de embriologie, Albert îl urmează pe Aristotel. animat de o curiozitate universală, el făcea dese excursii de cercetare în natură, vizita laboratoarele alchimiștilor, minele și instalațiile metalurgice, adunând de peste tot informații diverse, pe care le studia atent și metodic. Erudiția sa era dublată de observația directă a naturii, veriifcând permanent informațiile și corectând mereu unele erori. În lucrarea **De vegetalibus et plantis,** elaborată în jurul anului 1250, Albert procedează mai întâi la o clasificare generală a regnului vegetal, clasificând plantele, florile mai ales (clasificări astăzi perimate). [42] Ca observator atent, Albert descrie în mod corect animalele din zonele din nordul Alpilor, remarcând adaptarea la mediu a animalelor. În cercetările sale de embriologie, studiază mamifere și pești, pe care le descrie corect și extrem de riguros pentru vremea respectivă.

Una dintre cele mai importante invenții ale Evului Mediu au fost **ochelarii,** fapt care s-a datorat progresului continuu al fabricării sticlei. Ochelarii, invenție a unui meșter sticlar anonim, și-au făcut apariția, ami întâi în Italia, în jurul anului 1288; prima lor mențiune într-un text din anul 1306 confirmă această dată). De la început, s-au introdus în uz numai ochelarii ce corectau prezbiția și abia după circa 300 de ani cei care corectau miopia. Pentru că optica secolului al XIII-lea nu cunoștea nici modul de funcționare a unei lentile, nici legea refracției. [43]

IV. RELIGIA, CULTURA ȘI EXPANSIUNEA ARABĂ ÎN EVUL MEDIU

[38] Ovidiu Drimba, *op. cit*., III, p. 224.
[39] *Ibidem,* p. 225.
[40] *Ibidem*, p. 226.
[41] *Ibidem*, p. 237.
[42] *Ibidem*, p. 238-239.
[43] *Ibidem*, p. 258-259.

Mahomed (aproximativ 570-632) a pus bazele Islamului, pregătind ascensiunea formidabilă a lumii arabe. Ceea ce ştim în legătură cu Mahomed provine dintr-o anumită tradiție, deoarece profetul lumii islamice n-a scris nimic despre propria-i viață, nu a fost preocupat să-şi redacteze o autobiografie. În epoca respectivă, de altfel nici scrierea arabă nu era prea bine cristalizată (se pare că arabii foloseau alfabetul ebraic). Toate tradițiile orale, legate de viața profetului, la fel ca şi Coranul, au fost imortalizate în scris la mult timp după dispariția lui Mahomed. Abia pe la sfârşitul secolului al VII-lea, poate chiar la începutul secolului al VIII-lea, se cristalizează atât Coranul cât şi povestirile scrise legate de faptele şi viața profetului (sure). Cea mai veche narațiune legată de viața lui Mahomed a fost alcătuită de Mahomed ibn Ishaka, pe la sfârşitul sec. al VII-lea sau la începutul sec. al VIII-lea, el folosind anumite tradiții şi informații furnizate de oameni contemporani ai profetului sau provenind din anturajul său.[44]

Mahomed s-a născut la Mecca în anul 570 şi era fiul lui Abd Allah, iar mama sa se numea Amirah, făcând parte din puternicul trib al quraysiților. În tradiția legată de viața lui Mahomed apar foarte multe semne premonitorii, care accentuează ideea că încă înainte de a se naşte, era predestinat să devină profet. Înainte de naşterea lui Mahomed, tatăl său moare, iar la vârsta de şase ani rămâne orfan de ambii părinți fiind crescut în casa bunicului său, Abd Alnutalib. La vârsta de opt ani moare şi bunicul său, Mahomed fiind luat în casa unchiului său după mamă Abu-Talib şi acesta îl creşte până va atinge vârsta majoratului. La vârsta de 25 de ani, Mahomed a intrat în slujba unei văduve bogate, Khadidjeh (sau Hadige), care îl trimite în mai multe expediții comerciale în Siria, obținând un succes extraordinar în afaceri. Mahomed a vândut produse la prețuri exorbitante, dublând averea Hadigei. La un moment dat, în timpul unei călătorii în Siria, Mahomed ar fi întâlnit un preot creştin care i-ar fi spus că este un om deosebit şi că are o misiune specială. La scurtă vreme, Hadige îi propune lui Mahomed să se căsătorească cu ea, fapt care devine realitate în ciuda diferenței de vârstă între cei doi (Mahomed avea 25 de ani, iar Hadige 40 de ani). Se pare că a fost o căsătorie fericită, având şapte copii, din aceştia supraviețuind doar una din fiice, Fatima. Rolul Khadijei în viața profetului a fost considerabil, deoarece ea l-a încurajat mult în încercările vocației sale religioase. În perioada în care a fost însurat cu Khadija, lui Mahomed i s-a mai născut un băiat, Ibrahim, provenit dintr-o legătură cu o sclavă venețiană coptă, Maria.[45]

După moartea Khadijei, Mahomed a mai avut încă nouă neveste, dintre care cea mai importantă a fost Aisha. În 610 sau 612, Mahomed are prima revelație, fiind convins că a primit din partea lui Allah mesaje pe care să le comunice poporului său. Potrivit tradiției, primele revelații ale lui Mahomed au fost precedate de lungi perioade de „retragere spirituală" în peşteri şi alte locuri însingurate, practică străină politeismului arab. Mahomed recomanda tuturor şi îndeosebi celor bogați, să se supună Dumnezeului unic numit Allah şi să se pregătească pentru o iminentă judecată de apoi. Prima revelație a lui Mahomed are loc pe muntele Hira, în luna Ramadan, care ulterior va deveni o lună sacră pentru toate popoarele islamice. Tot ceea ce este cuprins în Coran, toate surele (versetele) nu sunt altceva decât fragmente recitate de Mahomed, despre care el spunea că i-au fost transmise de îngerul Gabriel, din porunca lui Allah. Pe când Mahomed dormea în peştera în care-şi petrecea recluziunea lui anuală, îngerul Gabriel a venit la el, ținând o carte deschisă în mâini şi i-a poruncit: „Rosteşte acestea". Cum Mahomed refuza să citească din carte, îngerul i-a apăsat „cartea pe nări şi pe buze", aproape sufocându-l. A patra oară, îngerul Gabriel i-ar fi pus o năframă pe cap şi Mahomed a început deodată să recite sura 96 din Coran (prima revelație). „Dictarea" Coranului a fost deseori însoțită de convulsii puternice, de accese de febră sau de răcirea trupului.

[44] Ovidiu Drimba, *op.cit.,* Ii, p. 248-249.
[45] Dominique Sourdel, *Istoria arabilor*, Editura Corint, Bucureşti, 2001, p. 28-31.

Vreme de aproape trei ani, Mahomed a comunicat primele mesaje divine doar Khadijei şi câtorva prieteni apropiaţi (vărul său Ali, negustorul Abu Bakar, Otman), care au devenit şi primii săi adepţi, alături de câţiva din rândurile tinerilor, săracilor şi unor sclavi eliberaţi. Ulterior, mesajele sale s-au adresat tuturor triburilor arabe. Combătând egoismul, cultul bogăţiei şi solidaritatea bazată pe legăturile gentilice, Mahomed predica o relaţie directă, neintermediată între om şi Allah, pe temeiul căreia toţi oamenii sunt egali, recomandând generozitate, onestitate, caritate, ajutorarea celor săraci, a orfanilor, văduvelor etc. Proclamând „nu există alt Dumnezeu în afara lui Allah", Mahomed a pus bazele religiei islamice, dorind să-i convingă pe toţi arabi că trebuie să-l venereze numai pe Allah şi să pună capăt idolatriei. Necredincioşii vor fi meniţi chinurilor iadului. Ibn Ishak afirmă că atunci când profetul, la porunca lui Allah, a proclamat adevărata religie, concetăţenii săi din Mecca nu i s-au împotrivit atâta vreme cât nu s-a atins de zeii lor. Pentru oligarhia bogaţilor negustori din Mecca, a renunţa la zeii lor, la „păgânism" echivala cu pierderea puterii şi a privilegiilor. În plus, recunoaşterea lui Mahomed ca adevăratul profet al lui Allah însemna totodată şi recunoaşterea supremaţiei sale politice. Ceea ce era foarte grav, revelaţia proclamată de profet îi condamna pe strămoşii politeişti ai tribului la focul veşnic, idee inacceptabilă pentru o societate tradiţională. Revelaţiile lui Mahomed erau luate în derâdere, fiind socotite fie inventate de dânsul, fie inspirate de demoni. Ironiile şi sarcasmele erau mai ales la adresa vestirii sfârşitului lumii şi a învierii trupurilor. I se mai reproşa lipsa minunilor, cerându-i-se lui Mahomed să demonstreze autenticitatea vocaţiei lui profetice, urcând la cer şi aducând o Carte Sfântă.[46]

După moartea primei sale soţii Khadija, quraysiţii căutau să-l alunge pe Mahomed din Mecca. Prin intermediul unor convertiţi Mahomed reuşise să-şi câştige simpatizanţi în Yatreb (Medina), care era o comunitate arabă mai tolerantă şi unde se aflau mulţi evrei. Astfel că Mahomed şi discipolii săi, datorită opoziţiei tot mai înverşunate din Mecca, au hotărât să se refugieze în oraşul Medina (la 300 km nord de Mecca), la 15 iulie 622. Exilul lui Mahomed la Medina în anul 622 poartă numele de Hegira, eveniment considerat drept începutul noii ere islamice, deci a calendarului musulman. La Medina, Mahomed a instituit cultul islamic, constituind prima moschee, introducând şi faimoasa chemare la rugăciune.La început, Mahomed a încercat să aplaneze conflicturile dintre arabii şi evreii din Medina, fiind acceptat ca şi mediator, dar nu reuşeşte şi în cele din urmă a decis expulzarea evreilor din oraş şi sechestrarea tuturor bunurilor lor. Rânduielile cultului islamic (rugăciunile, posturile, pomenile, pelerinajele) s-au precizat la Medina. De la început, Mahomed a dat dovadă de o inteligenţă politică extraordinară, realizând fuziunea musulmanilor veniţi de la Mecca cu noii convertiţi din Medina, proclamându-se şeful lor unic şi punând bazele societăţii musulmane teocratice, eliminând barierele tribale. [47]

Mahomed se desparte de iudaism, dar şi de creştinism afirmând că cele două religii ale „Cărţii" n-au ştiut să-şi păstreze puritatea originară. De aceea, Dumnezeu l-a trimis pe ultimul său mesager şi Islamul este menit să succeadă creştinismului aşa cum acesta a urmat iudaismului.

Pentru a procura mijloace de subzistenţă adepţilor săi, Mahomed a organizat o serie de expediţii, menite să jefuiască caravanele negustorilor „păgâni" din Mecca, pentru a submina puterea lor economică, obţinând două victorii la Madan şi Bedr (în 627). Mecca nu va întârzia să răspundă, în 628 trimiţând circa 10000 de soldaţi împotriva Medinei, obţinând victoria contra musulmanilor la Ohod. Medina a fost asediată zadarnic timp de două săptămâni de 4000 de meccani, dar o furtună i-a împrăştiat în derută. Mahomed a salvat oraşul, poruncind adepţilor săi săparea unui şanţ care a înconjurat pe toate laturile Medina. Se pare că după lupta

[46] Mircea Eliade, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* vol. III, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1994, p. 66-72.
[47] *Ibidem,* p. 73-76.

de la Ohod, unde au pierit mulți adepți ai Islamului, Mahomed a introdus poligamia în societatea musulmană, fiecare bărbat având dreptul să posede cel mult patru soții.

În ianuarie 630, potrivit tradiției, cu o armată de 10000 de oameni, Mahomed a ocupat Mecca fără luptă, neîntâmpinând nici o rezistență. Mahomed intră în marele templu Kaaba, distruge toate statuile idolilor, purifică sanctuarul, proclamă cultul lui Allah şi abolirea tuturor uzanțelor, privilegiilor şi obligațiilor în vigoare de atunci. O dată ajuns stăpân pe cetatea sfântă, Mahomed a dat dovadă de o mare toleranță; cu excepția a şase din cei mai îndârjiți duşmani ai săi, pe care i-a executat, el i-a oprit pe adepții săi de la orice act de răzbunare împotriva meccanilor. Călăuzit de un admirabil simț politic, Mahomed nu şi-a instalat capitala statului său teocratic la Mecca, întorcându-se după pelerinaj la Medina. [48]

În 631, Mahomed declară război până la capăt păgânilor politeişti, toleranța fiind rezervată numai pentru adepții religiilor monoteiste (creştini şi evrei), cu condiția de a se supune şi de a plăti un impozit special.

În ultimii ani ai vieții, prestigiul lui Mahomed era recunoscut de suveranii statelor vecine (împăratul Bizanțului, regele Persiei, negusul Etiopiei, guvernatorul Egiptului) cărora profetul le trimitea ambasade, invitându-i să se convertească la islamism. În februarie-martie 632 , Mahomed a efectuat ultimul pelerinaj la Mecca; la întoarcerea în Medina, în ultimele zile din mai 632, Mahomed cade bolnav, murind la 8 iunie 632 în brațele soției sale favorite Aisha. Lumea musulmană a rămas consternată, unii refuzând să accepte moartea profetului. Ei credeau că Mahomed s-a suit la Cer, asemenea lui Isus. Trupul lui nu a fost înmormântat în cimitir ci într-o cameră din locuința Aishei unde astăzi se înalță un monument funerar, aproape la fel de venerat ca şi Mecca.

Ziua sacră a Islamului este vinerea. Locaşul de cult al lumii islamice este moscheea, loc de rugăciune prin excelență. Moscheea nu este un sanctuar, în adevăratul sens al cuvântului. Nu era nici un lăcaş destinat exclusiv cultului, ci era totodată şi un loc de adunare publică unde se aduceau la cunoştință evenimentele zilei şi se discutau problemele comunității. În evul mediu, moscheea era centrul vieții religioase, sociale, şi intelectuale. Incinta moscheei putea fi şi sediu al tribunalului, al administrației, al tezaurului şi aici putea funcționa şi o şcoală. Fiecare musulman adult avea cinci îndatoriri esențiale, considerate „stâlpi" ai credinței islamice:

a. mărturisirea de credință (şahada) care constă în rostirea zilnică a formulei: „Allah este singurul Dumnezeu, iar Mahomed este Profetul său";
b. să participe la cele cinci rugăciuni cotidiene zilnice (salat), rostite în limba arabă oricare ar fi limba maternă a credinciosului. Este scurta rugăciune cu care se deschide Coranul, cu care începe slujba religioasă şi care conține elementele fundamentale ale doctrinei Islamice. Ea trebuie rostită cu fața îndreptată spre Mecca şi este pregătită de chemarea celui care, din Minaret, îi îndeamnă pe credincioşi la rugăciune. Înainte de rugăciune, musulmanul trebuie să se purifice, să facă o abluțiune rituală. Rugăciunea în comun avea loc vinerea la amiază la moschee;
c. pentru susținerea Islamului;
d. să țină post în luna Ramadan (saum). Ține 30 de zile, de la răsăritul până la apusul soarelui, toți adulții, bărbați şi femei începând de la vârsta de 14 ani, erau obligați să se abțină de a lua ceva în gură sau de a avea raporturi sexuale. Credinciosului i se recomanda ca, în scurt timp, să evite certurile, calomniile, bârfelile şi conversațiile indecente, să aibe o atitudine conciliantă, să facă acțiuni caritabile şi să citească des Coranul. În timpul lunii Ramadan moscheile erau pline, iar în localurile publice şi în familii aveau loc petreceri şi ospețe după apusul soarelui.

[48] *Ibidem*, p. 77-79.

e. Cel puțin o dată în viață, fiecare musulman trebuia să întreprindă un pelerinaj la Mecca şi la celelalte locaşuri sfinte ale Islamului (hadj).[49]

Doctrina djhadului, care a fundamentat ideologic expansiunea Islamului, s-a născut în timpul lui Mahomed ca una dintre ideile de bază ale noii religii. După Hegira, djhadul (războiul sfânt), devenea un mijloc de propagandă şi un instrument politic şi militar prin care islamul îşi afirma pretenția de universalitate, iar religia musulmană pe cea de religie ecumenică. Djîhadul (= efortul pe calea lui Allah) îmbrăca haina războiului dus împotriva necredincioşilor care nu acceptaseră convertirea sau măcar dominația Islamului. În spatele ideii de djîhad, ca expediție militară, se afla o puternică tradiție războinică. Djîhadul a înlocuit razia preislamică atât de răspândită printre triburile arabe, canalizând toată această energie distructivă internă spre exteriorul proaspetei comunități, în interesul statului Islamic. Esențiala schimbare adusă de Islam consta în primordialitatea credinței şi a elenului religios asupra stimulentelor pământeşti care determinau expedițiile de jaf în general, jafurile triburilor arabe în general.

Conform doctrinei djhadului, lumea era alcătuită din două mari zone:

a. dâr al – Islam („Casa Islamului", „Teritoriul Islamului"), teritoriul unde domină forța dreptului, ordinea şi armonia, întrucât preceptele lui Ahah şi ale Coranului sunt respectate întocmai.
b. Dâr al – Harb („Casa războiului") îngloba toate teritoriile care nu se aflau în stăpânirea Islamului. Prin dâr - al - Harb erau definite zonele care nu intraseră într-un fel sau altul, sub controlul Imperiului Mahomedan sau statele care nu încheiaseră vreun tratat de pace cu acesta. Scopul declarat al djîhadului era cucerirea sau măcar supunerea tuturor popoarelor şi statelor care făceau parte din „Casa războiului" şi convertirea tuturor necredincioşilor la „adevărata credință". A muri în luptă pentru răspândirea credinței în Allah era considerată calea cea mai facilă de a obține salvarea spirituală şi un loc special în paradis.[50]

Expansiunea arabă

Mahomed a murit în 632 fără a-şi desemna succesorul. Ruda cea mai apropiată era vărul şi totodată ginerele său, Ali, dar la arabi principiul succesiunii nu era bazat pe legături de rudenie. A fost ales ca succesor al Profetului bătrânul Abu – Bakr, socrul lui Mohamed (tatăl Aishei, soția preferată a lui Mahomed) cu titlul de calif (halifa), „locțiitor al Profetului". Cei doi ani (632-634) ai califatului a lui Abu- Bakr au fost consacrați restabilirii autorității unității statului Islamic împotriva tendințelor anarhice ale triburilor de beduini care refuzau să recunoască noul stat şi să plătească tribut.

După moartea lui Abu-Bakr la conducerea lumii arabe a ajuns noul calif Omar (634-644) şi o dată cu el începe marea expansiune a Islamului, în Asia şi Africa. Califul Omar a început războiul împotriva Bizanțului în 634, obținând o mare victorie în apropiere de Ierusalim. În urma unor altor victorii, în 635-636, Palestina şi Siria în întregime au fost cucerite de arabi. Cuceritorii arabi au semnat tratate cu locuitorii oraşelor, prin care erau garantate drepturile acestora, inclusiv libertatea religioasă în schimbul plății unui tribut.[51]

Încă înainte de încheierea cuceriri Siriei, trupe arabe au traversat istmul Suez şi au invadat Egiptul, urmărind cucerirea acestei importante provincii bizantine (639). Până în 642, Egiptul cu principalele oraşe, inclusiv Alexandria a căzut în întregime sub stăpânirea arabilor. În acelaşi timp, alte trupe arabe au atacat Mesopotamia, aflată sub stăpânirea Persiei sassanide (637). Capitala sussanidă, oraşul Ctepsihon, a fost cucerită de arabi în 637, Mesopotamia fiind ocupată în întregime. La scurt timp, în 640, arabii au invadat Khurdistanul (o regiune din Iran

[49] Nadia Anghelescu, *Introducere în Islam,* Editura Enciclopedică, Bucureşti,. 1993, p. 24-48.
[50] *Ibidem*, p. 51-76.
[51] Dominique Sourdel*, op. cit*., p. 32-34.

situată pe țărmul Golfului Persic), apoi au ocupat Media şi Azerbaidjanul. În 643, arabi au cucerit Cirenaica, pe țărmul Africii de Nord, la vest de Egipt.[52]

Califul Omar a fost şi un excelent administrator şi un mare om politic, care a ştiut rezolva cu abilitate problemele puse de rapida extindere a Imperiului. Pământurile din țările cucerite prin luptă deveneau proprietate de stat, dar erau lăsate să fie lucrate de vechii proprietari în schimbul plății unui tribut. Arabii au desfăşurat o politică relativ tolerantă față de populațiile cucerite. Orice populație îşi putea menține credința şi proprietățile dacă respecta 3 condiții:

1. plata unui impozit funciar (Kharaci);
2. era interzisă orice încercare de prozelitism între musulmani;
3. populația nemusulmană nu avea acces în armată.

Populația care îndeplinea aceste condiții era protejată de arabi, fiind numită dimmi, în general practicanții unei religii monoteiste, evrei sau creştini. În zonele unde băştinaşii rebeli îşi pierd proprietățile, stăpâni peste pământurile respective ajung nobili arabi. Latifundiile fostei proprietăți ale Imperiului Bizantin sau celui Persan, sau ale înalților lor funcționari au devenit domenii ale statului arab. S-a întocmit o listă a celor care aveau dreptul la o pensie de stat (foşti luptători, apoi rudele şi primii adepți ai profetului), cărora le era interzis să posede terenuri în teritoriile cucerite. Administrarea provinciilor era lăsată în atribuția organismelor locale existente înainte, care însă erau controlate de un guvernator arab. Organizarea, metodele, registrele, limba folosită, moneda, toate rămâneau aceleaşi. Problemele privind interesele persoanelor sau comunităților nearabe urmau să fie rezolvate de episcopi (pentru creştini), de rabini (pentru evrei) sau de nobili proprietari persani (pentru zoroastrieni). Prescripțiile Coranului erau aplicabile numai comunității musulmane. Pentru a ține sub control populațiile recent supuse, pentru a crea trupelor baze de operații şi de aprovizionare, arabi au promovat o politică de colonizare, înființând oraşe în punctele strategice (Kufa în Irak, Fustat, viitorul Cairo în Egipt etc.) şi încurajând convertirea individuală la mahomedanism. [53]

După Omar, asasinat de un sclav persan, a fost ales calif Othman, unul din socrii lui Mahomed. În timpul califatului săi (644-656) ritmul cuceririlor a fost încetinit, Othman fiind preocupat mai mult de organizarea vastului său Imperiu. Totuşi, în timpul lui Othman, arabii cuceresc Persia (Iranul) în 651, care devine o provincie a Imperiului arabo-islamic. Au fost intreprinse campanii împotriva Armeniei Bizantine, în Nubia şi Afganistan, iar după construirea unei flote, în Cipru, Rodos şi Sicilia. În 647, emirul Egiptului, Ibn Sad, a început campania de cucerire a Africii de Nord Bizantine, învingând armata exarhului Grigore. Totuşi fortărețele construite sub Iustinian au rezistat atacului arabilor, iar berberii, uitând vechea lor ostilitate față de romani, au cooperat cu bizantinii împotriva invadatorilor. Tulburările interne care au urmat asasinării lui Othman au împiedicat pentru câteva decenii continuarea expansiunii arabe în Africa de Nord.

În timpul Omeiazilor, după 664, ofensiva arabă în Africa de Nord este reluată fiind cucerite rând pe rând cetățile şi posesiunile bizantine, Cartagina, sediul administrației bizantine fiind ocupată în 698. Maghrebul este cucerit în totalitate până în 708, arabii ajungând la Atlantic.În 711, Tariq, un general berber aflat în slujba arabilor, cu o armată de 7000 de berberi şi 700 de arabi a trecut strâmtoarea Gibraltar, în Spania, învingând armata vizigoților condusă de regele Roderic; apoi a ocupat oraşele Sevilla, Cordoba şi Toledo, înainte de a-şi continua înaintarea spre nord. În 713 la Salamanca, resturile armatei vizigote au fost nimicite iar Spania a fost anexată de către Imperiul islamic. [54]

---

[52] *Ibidem*, p. 35-37.
[53] Ibidem, p. 41-43.
[54] Andre Clot, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1989, p. 6-10.

Abandonând regiunea Asturiei, din Nordul Peninsulei Iberice, unde se regrupaseră ultimii vizigoți, arabii au traversat Pirineii şi au început în anul 714 să intreprindă incursiuni în sudul Franței. După ce au cucerit oraşele Carcassone şi Nâmes, ei au urcat pe valea Ronului, ajungând până la Lyon şi Autun, în 725. O altă armată arabă s-a îndreptat spre Gascogne, sub comanda emirului Abd al – Rahman, care a cucerit Bordeaux. Pericolul era imens deoarece Franța era amenințată de cucerirea arabă. Dar în 732, lângă Poitiers, armata lui Carol Martel a obținut o mare victorie împotriva arabilor, obligându-i să bată în retragere. Ulterior arabii au fost înfrânți şi la Narbonne, fiind constrânşi în 737 să abandoneze Languedocul (sudul Franței).[55]

O altă tentativă de expansiune a fost intreprinsă de arabi împotriva Constantinopolului, pe care vor încerca să-l cucerească în două rânduri (în 674-678 şi în 717-718), dar de fiecare dată au fost respinşi. În Asia Centrală, pe râul Talas (751), musulmanii îi învinge pe chinezi, dar nu mai au forța de a continua ofensiva spre est.

Cultura arabă medievală

În Evul Mediu, expansiunea arabă, legată frecvent de conflicte armate cu statele creştine, atrage după sine şi un transfer de cunoştințe din cultura orientală în cea occidentală şi invers. În timpul camapniilor lor, arabii acumulează cunoştințe ştiințifice şi le consemează în numeroase scrieri focalizate pe ştiințele naturii, medicină, astronomie şi filosofie. Odată cu cucerirea unor regiuni în care există vechi culturi, cum ar fi statul persan al Sasanizilor, ajung în mâinile arabilor şi alte comori ale ştiinței. datorită arabilor compasul ajunge din China în spațiul mediteranean.[56]

În anul 1227 a fost fondat la Bagdad un centru islamic de drept, ştiințe, litere şi arte, dotat cu o mare bibliotecă, cu secțiuni speciale de medicină, farmacie, ştiințe naturale etc. , precum şi cu 4 săli mari de cursuri, fiecare rezervată lecțiilor profesorilor uneia dintre cele 4 şcoli juridice. Dintre absolvenții acestei instituții de învățământ se recrutau vizirii, profesorii şi magistrații în califatul arab.

Nivelul intelctual înalt al lumii islamice medievale este atestat şi de marile proporții ale bibliotecilor. În secolul al X-lea, la Bagdad, un vizir a fondat o bibliotecă cu 12 000 de volume, opere de mare valoare, traduse din limbile greacă, sanscrită şi chineză. Biblioteca unui orăşel din irak, Najaf, număra 400 000 de volume, iar oraşul Marw din Iran poseda 10 biblioteci publice, dintre care una cu peste 12 000 de volume. Biblioteca din oraşul iranian Maragha număra 400 000 de volume. Cea mai mare bibliotecă din lumea arabă era cea din Cairo, fondată în veacul al X-lea, al cărei fond atingea impresionanta cifră de 1 600 000 de volume, dintre care 6 500 de ştiințe matematice, iar peste 18 000 de filosofie. În fiecare oraş existau librării, care aveau un personal, angajat permanent şi o echip de copişti, plătiți diferit, după frumusețea caligrafiei fiecăruia. [57]

Practicând în mod prevalent metode de cunoaştere empirică, întreaga cultură ştiințifică a arabilor este o înțelepciune practică, concretă, bazată pe necesitățile vieții, căpătată prin observație şi experiență. Toate popoarele cu vechi tradiții culturale cucerite de arabi (între care savanții de origine iraniană au avut rolul preponderent) şi-au adus contribuția lor, într-o măsură mult mai mare decât arabii înşişi, la dezvoltarea ştiinței pe care o numim ”arabă” numai pentru faptul că oamenii de ştiință din califatele islamice şi-au scris operele în limba arabă. dar datorită arabilor stăpânitori, cercetarea ştiințifică a fost organizată şi sprijinită de califi, de viziri sau de alți mecenați, iar rezultatele ei au fost larg difuzate în interiorul dar şi în exteriorul lumii islamice. La constituirea patrimoniului ştiinței arabe a contribuit fundamental moştenirea ştiințifică, intens studiată şi preluată de arabi, transmisă de India, de Persia şi mai

[55] Henri Pirenne, *Mahomed şi Carol cel Mare*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1996, p. 136-145.

[56] *********Cronica ilustrată a omenirii*, vol. V, Editura Litera, Bucureşti, 2011, p. 190-191.

[57] Pentru bibliotecile din lumea arabă,vezi Ovidiu Drimba, *Istoria culturii şi civilizației*, vol. II, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987, p. 295-296

ales de Grecia antică (inlcusiv ştiinţa epocii elenistice). Activitatea de tarducere a acestor opere vechi în limba arabă a căpătat proporţii imense. Prin intermediul acestor traduceri sau versiuni arabe, vare au salvat de la pieire multe opere antice al căror text original s-a pierdut, care ulterior au fost traduse din arabă în limba latină, arabii au exercitat o influenţă enormă asupra constituirii şi dezvoltării ştiinţei europene din perioada Evului Mediu şi a Renaşterii. [58] Arabii au fost cei dintâi care au dat ştiinţei un caracter internaţional.

În cele cinci secole (VIII- XIII) de strălucită afirmare în domeniile ştiinţei, cele trei mari centre de cultură ale lumii arabe – Bagdad, Cairo şi Cordoba – s-au bucurat de un imens prestigiu. Studiul ştiinţelor exacte includea aritmetica, geometria, astronomia, muzica şi optica (domeniu pentru care arabii au dovedit un interes special). [59] Şcoala de matematică din Bagdad a rămas activă timp de două secole. Primul mare matematician musulman, Muhhamad ben Musa Horezmi (780-circa 846), creatorul algebrei la arabi, este şi cel care a dat numele acestei discipline, introducând în matematica arabă numerele indiene (care ulterior vor fi numite ”arabe”). El a introdus fracţiile zecimale şi a descris procedeul extragerii rădăcinii pătrate. În acelaşi domeniu, precum şi în geometrie şi în fizică, persanul Omar Khayyam (sec. XI-XII) a adus contribuţii importante, fiind şi autorul **Algebrei,** un maual utilizat multă vreme în şcolile arabe.[60]

În astronomie, începând cu secolul al VIII-lea, arabii au continuat tradiţia lui Prolemeu, valorificând însî şi cunoştinţele ştiinţifice ale perşilor şi indienilor. Abu Mashar (sec. IX) a realizat lucrarea **Introducere în astrologie**, tradusă şi tipărită şi în limba latină. astronomul arab Al – Farghani a realizat o valoroasă lucrare, **Elemente de astronomie**. **Al – Battani (circa 850-929)** este considerat cel mai mare astronom musulman iar lucrarea sa **Despre ştiinţa stelelor** a rămas până în epoca Renaşterii cartea fundamentală în domeniul astronomiei. Al – Battani a determinat cu mare precizie durata astronomică a anotimpurilor, adevărata mişcare a soarelui. A rectificat cunoştinţele privind mai multe mişcări ale lunii şi ale planetelor, Observaţiile sale asupra eclipselor lunare şi solare i-au servit în secolul al XVIII-lea astronomilor europeni.

În lumea islamică, astronomia era considerată drept cea mai nobilă şi importantă ştiinţă, pentru că era legată de nevoile cultului, ale astrologiei, agriculturii şi navigaţiei. Suveranii arabi au construit mari observatoare astronomice, dotate şi deservite de un personal specializat. Astronomia a fost domeniul în care arabii au făcut cele mai mari progrese. [61]

Geografii arabi au făcut cunoscute europenilor adevăratele dimensiuni ale Mediteranei, au stabilit hărţi în care figurau, ami mult sau mai puţin exact, contururile Europei, Asiei şi a unei părţi a Africii, rectificând unele erori ale geografilor greci din antichitate. Marile călătorii ale geografilor şi naturaliştilor musulmani au determinat numeroase observaţii asupra florei şi faunei de pe trei continente, îmbogăţind astfel domeniile zoologiei şi ale botanicii. O importantă operă geografică a realizat Al – Kindi(sec. IX), **Descrierea regiunilor nelocuite ale pământului.** [62] Al – Biruni este autorul **Cronologiei vechilor popoare** şi al **Descrierii Indiei,** cea mai valoroasă şi ştiinţifică prezentare din Evul Mediu a geografiei fizice, filosofiei, ştiinţei, religiei şi obiceiurilor populaţiei din India, pe care autorul a cunoscut-o în urma şederii sale în această ţară. Relatările obiective ale acestor călători au reprezentat o sursă preţioasă pentru studiul diferitelor societăţi şi popoare, uztilizată în lucrările arbe de istorie, sociologie şi antropologie. [63]

Contribuţia cea mai importantă a arabilor la istoria ştiinţelor se înscrie în domeniul **medicinei,** în care autoritatea şi influenţa lor asupra medicinei europene s-a prelungit până în

[58] *Ibidem,* p. 297.
[59] Andre Clot, *op. cit*.., p. 264-270.
[60] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 298.
[61] *Ibidem*, p. 299-300.
[62] *Ibidem*, p. 302.
[63] *Ibidem*, p. 303.

secolul al XVII-lea. Prestigiul medicinei arabe rezulta şi din strânsa ei legătură cu alte ştiinţe şi cu filosofia, ceea ce făcea din medic un „**hakim”**, un înţelept. Medicul arab era o persoană cultivată şi înzestrată cu deosebite calităţi morale. Pentru medicul arab, elementul esenţial în reprezenta individualitatea bolnavului, pe care medicul îl examina cu atenţie, fără să aplice un tratament steoretip. Individualizând tratamentul, medicaţia prescrisă trebuia administrată cu măsură. Cantitatea medicamentelor şi concentraţia lor trtebuia să fie în funcţie de rezistenţa sau debilitatea organului sau organismului în ansmablu al bolnavului. Medicina arabă acorda o atenţie deosebită acţiunii de prevenire a bolilor. Rolul primordial într-o cură medicală îl juca dieta. Dar cunoştinţele de anatomie şi de fiziologie ale medicilor arabi erau reduse şi imprecise. Disecţia era interzisă deşi unii medici arabi o practicau pe ascuns. medicul stabilea diagnosticul după simptomele exterioare ale bolii şi după consideraţiile stabilite de Hippocrat privind umorile. [64]

O contribuţie originală la studiul anatomiei umane a fost realizată de Ibn an-Nafis (circa 1210-1288), care a descoperit circulaţia pulmonară, iar pe baza observaţiei directe, a oferit o descriere a vaselor sanguine care duc sau vin de la plămâni. [65] Oftalmologia este domeniul în care medicii arabi aveau o vastă experienţă (bolile de ochi fiind răspândite în Orient), realizând frecvent operaţii de deplasare sau de extracţie ale cataractei. Chirurgii arabi practicau – cu 7 secole înaintea europenilor- anestezia totală (folosind suc de haşiş, măzăriche şi măselariţă). [66]

V. RENAŞTEREA (SEC. XIV-XVI)

[64] *Ibidem,* p. 304-305.
[65] *Ibidem*, p. 305-306.
[66] Andre Clot, *op. cit.,* p. 266-267.

Renaşterea este prin excelenţă un **fenomen european**. Există o multitudine de definiţii care încearcă să caracterizeze, să explice epoca Renaşterii. Fără îndoială, Renaşterea este un fenomen complex, în esenţă rezultatul întâlnirii dintre valorile antichităţii clasice şi creativitatea poporului italian. Pentru istoricul francez Jean Delumeau, **Renaşterea înseamnă promovarea Occidentului** în vremea în care civilizaţia europeană a depăşit în mod decisiv civilizaţiile paralele: China, Japonia, India, civilizaţia arabă, africană, America precolumbiană. Umanismul este un termen complementar pentru Renaştere şi desemnează concepţia optimistă despre om ca măsură a tuturor lucrurilor, încrederea în valorile umane şi posibilitatea de perfecţionare, de desăvârşire a fiinţei umane. Umanismul înglobează preocuparea pentru toate problemele omului, de unde rezultă **antropocentrismul Renaşterii**, primatul raţiunii, al spiritului critic şi experienţei faţă de autoritate şi biserică. În Renaştere se dezvoltă o **cultură laică** şi e cultivată personalitatea umană sub toate aspectele, individualismul înlocuind ierarhia socială a valorilor cu cea culturală. [67]

Renaşterea revoluţionează pictura şi toate artele palstice, însă sensurile şi efectele ei se extind mult dincolo de graniţele esteticului. Dacă pictorii, inginerii, sculptorii şi arhitecţii Renaşterii au un motiv comun, atunci acesta este o stăpânire tot mai mare a naturii şi a legilor Universului. Cunoştinţele lor duc la o nouă înţelegere a poziţiei omului în lume şi marchează începutul sfârşitului concepţiei medievale ierahice asupra lumii.

Criteriul naşterii pe care se sprijineau privilegiile feudale este înlocuit cu cel al **meritului.** Înţelepciunea devine criteriul principal de valoare al oamenilor. Criteriul valorii oamenilor nu mai rezidă în naştere, ci în meritul personal al acestora. Sistemul educaţiei umaniste tindea spre formarea omului util societăţii prin „*studia humanitatis*". Idealul omului renascentist **este viaţa activă,** nu cea contemplativă a călugărilor cufundaţi în meditaţii. În Renaştere este preţuit **omul întreprinzător,** inteligent, calculat, echilibrat, fiind timpul capitalismului în formare. În această perioadă este apreciat omul de afaceri, inventatorul, navigatorul sau descoperitorul, principele sau condotierul, figuri şi tipuri reprezentative ale Renaşterii. [68]

Renaşterea apare în Italia, la începutul sec. al XIV –lea, într-un context favorabil, din mai multe motive. În primul rând, datorită dezvoltării economice a oraşelor italiene unde au apărut numeroşi mecena, care şi-au permis să sponsorizeze opere de artă. În principal, este vorba de oraşul Florenţa, unde familia Medici a susţinut construcţia de monumente şi opere de artă. În al doilea rând, datorită faptului că în Italia s-au păstrat cele mai multe monumente (de exemplu foruri, apeducte, temple, cetăţi etc.) şi opere de artă (statui ecvestre, picturi, mozaicuri etc.) din antichitate, care au constituit o sursă de inspiraţie pentru artiştii renascentişti. [69]

Periodizarea Renaşterii

Istoricul francez Jean Delumeau plasează Renaşterea între sec. XIV-XVI, mai exact între anii 1320-1620. **Renaşterea timpurie** apare şi se manifestă în Italia în sec. al XIV-lea, pentru ca în veacurile XV-XVI Renaşterea se difuzează, se extinde şi în Franţa, Germania, Ţările de Jos, Anglia şi, într-o formă mai slabă în Ungaria, Polonia şi Ţările Române. [70]

Ipostazele Umanismului

Umanismul cunoaşte mai multe ipostaze, dintre care cele mai importante sunt următoarele:

Umanismul civic apare în jurul anului 1400 la Florenţa, răspândindu-se ulterior şi în alte oraşe italiene precum Genova, Veneţia, Milano şi înseamnă în esenţă implicarea activă a

[67] Jean Delumeau, *Civilizaţia Renaşterii*, vol. I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995, p. 9-16.
[68] Eugenio Garin (coord.), *Omul Renaşterii*, Editura Polirom, Iaşi, 2000, passim.
[69] Andrei Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 27-35.
[70] Jean Delumeau, *op. cit*., p. 18-39.

cetățenilor în viața politică a cetății. Ideile umanismului civic sunt susținute de Giordano Bruni sau Leon Baptista Alberti. Umanismul civic era menit să formeze cetățeni capabili a servi cu pricepere şi devotament interesele burgheziei şi ale republicii florentine. Scopul umanismului civic era să formeze cetățeni întreprinzători şi activi, adepți ai libertăților cetățeneşti. În opoziție c idealul medieval al nobleței de naştere, idealul social-moral renascentist este exprimat prin termenul italian de *virtu,* care implică un complex de calități: inteligență, spirit întreprinzător, chibzuință, stăpânire de sine şi bărbăție. Un apropiat al lui Lorenzo Magnificul considera că virtu „numai ea singură face pe oameni nobili".

Oglindind felul de viață şi mentalitatea burgheziei florentine de la mijlocul secolului al XV-lea, Leon Battista Alberti îndemna la folosirea rațională a timpului şi la buna organizare a muncii. Calitățile omului Renaşterii erau concepute a fi strâns legate de activitatea depusă în slujba **binelui public**. [71]

Umanismul critic şi erudit este aplicat filologiei, istoriei, filosofiei şi literaturii. Umanismul critic şi erudit s-a manifestat prin redeşteptarea interesului pentru cultura antică, pentru cercetarea manuscriselor, a operelor antichității. Cultura antică, cu caracter laic şi bazată pe rațiune, a constituit pentru umanişti un model şi îndeosebi o călăuză, care a dat impuls activității culturale în variate domenii: filologie, literatură, istorie, filosofie, ştiințele naturii, artă. Interesul umaniştilor s-a îndreptat nu numai asupra creației antice în limba latină, ci şi asupra culturii antice în limbile greacă şi ebraică, realizându-se astfel o cunoaştere de ansamblu a creației culturale antice.

Reprezentanții Umanismului, neobosiți cercetători, colecționari de manuscrise şi restauratori, se remarcau prin nivelul lor intelectual, prin credința în superioritatea gândirii, a rațiunii. Spiritul scolastic, care pleca de la dogmele stabilite odată pentru totdeauna, este tot mai mult înlocuit cu discuțiile libere, dialoguri, cu spiritul critic, cu gândirea liberă. [72]

Umanismul critic se referă la dezvoltarea în Renaştere a criticii de text, la stabilirea regulilor pentru analizarea unei opere istorice, filologice sau teologice. Cu ajutorul criticii de text, umaniştii au reconstituit textul operelor originale ale scriitorilor antici Platon, Aristotel, Titus Livius, Tacitus, Suetonius etc., fiind înlăturate interpolările prin compararea manuscriselor şi analiza lor riguroasă. Se dezvoltă filologia latină, greacă şi ebraică. Unul dintre cei mai importanți eruditi a fost Erasmus din Rotterdam, care a realizat o nouă traducere a **Noului Testament** în limba latină şi astfel s-a văzut că o serie de dogme susținute de papalitate, nu îşi găseau justificări în **Biblie,** ca de exemplu doctrina Purgatoriului.

În Italia sec. XV, Lorenzo Valla a luat în dezbatere aşa numita donație a lui Constantin cel Mare, pe care se întemeia autoritatea şi domeniile papale în Italia centrală. Lorenzo Valla, pe baza criticii filologice a demonstrat că donația lui Constantin cel Mare este un fals alcătuit în secolul al VIII-lea de către oamenii din anturajul papei, clerici, pentru că latina folosită în document nu este din sec. IV, ci aparține epocii lui Carol cel Mare, adică sfârşitul sec. VIII. Acesta a făcut adnotări pe textul Vulgatei lui Ieronim. Lorenzo Valla a întocmit şi un lexicon **Despre expresiile elegante ale limbii latine**, care a constituit un instrument de lucru extrem de necesar pentru aceia care doreau să învețe să scrie în latineşte corect şi elegant. [73]

Studiul limbii elene a fost facilitat de venirea unor cărturari bizantini emigranți în Italia, care au predat limba greacă şi au întocmit dicționare şi gramatici pentru învățarea ei. Astfel, în prima jumătate a secolului al XV-lea, au predat limba greacă Manuel Chrysoloras şi Gemistos Plethon la Florența, Gheorghe Trapezuntis la Veneția, Florența şi Roma, Theodor Gaza la Ferrara. Unii cărturari bizantini emigrați au adus manuscrise greceşti sau au sprijint studiile elenice, ca fostul arhiepiscop de Niceea, trecut la catolicism, cunoscut sub numele de

[71] Andrei Oțetea, *op.cit.,* p. 192-203.
[72] *Ibidem*, p. 212-221.
[73] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* vol. IV, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1995, p. 472-478.

cardinalul Bessarion. Principalele centre de studii elenice din Italia au fost Florența, în secolula al XV-lea şi Veneția, în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

În primele decenii ale secolului al XVI-lea, figura dominantă a umanismului erudit european a fost **Desideriu Erasm de Rotterdam (circa 1467-1536).** Umanist distins, excelent cunoscător al culturii clasice şi al limbilor latină şi greacă, Erasm a publicat mai multe ediții mereu amplificate ale culegerii sale de maxime antice, **Adagii** (1500-1508), o ediție critică a **Noului Testament** (1516), cu textul grecesc însoțit de o nouă traduicere latină, sensibil diferită de cea a **Vulgatei,** precum şi a unei lucrări în care satirizează moravurile preoților şi călugărilor catolici din vremea sa**,** ierarhia catolică în frunte cu papa, viciile şi slăbiciunile omeneşti, **Elogiul nebuniei.** [74]

În Anglia, studiile clasice**,** bazate pe erudiția filologică latină, greacă şi ebraică, au făcut progrese la universitățile din Oxford şi Cambridge, în primul deceniu al secolului al XVI-lea. Critica filologică a fost aplicată şi textelor religioase, activitate în care s-au remarcat „reformatorii de la Oxford", în frunte cu John Colet.

Prin manifestările sale, Umanismul critic a pregătit terenul pentru Reforma protestantă.

Renaşterea economică. Apariția capitalismului

În evul mediu, economia era naturală, autarhică, fiind una de subzistență, de consum, iar comerțul ocupa un loc minor deoarece seniorul nu cumpăra decât mirodenii şi produse de lux, în rest toate erau confecționate de meşteşugarii de pe domeniu. Biserica catolică nu admitea dobânda şi profitul. În Renaştere apar însă inovații în viața economică care vor duce la geneza capitalismului:

Apariția **manufacturilor** în Florența, Genova, Veneția şi în Țările de Jos, ulterior şi în Anglia, care sunt germenii capitalismului. Manufacturile apar în sec. al XIV-lea, fiind de două tipuri: centralizate sau dispersate (în industria textilă). Elementul esențial este **diviziunea muncii,** fiecare lucrător executând doar o anumită operație în cadrul procesului de producție. Apariția **muncii salariate** în cadrul manufacturilor este un stimulent puternic pentru creşterea producției, în funcție de numărul produselor efectuate. Toată producția manufacturilor era destinată vânzării, comerțului, pentru a obține **profitul.** În cadrul manufacturilor, centralizarea procesului de producție se derula în clădiri şi cu mijloace aparținând întreprinzătorilor: negustori, patroni, bancheri dar şi statului (de exemplu în Franța). Existau manufacturi în minerit, construcții navale, textile(pentru producerea postavului în Țările de Jos şi Anglia), erau manufacturi la Gand, Bruges, Anvers, renumite pentru stofele produse. În Franța au apărut **manufacturile regale** în sec. XVI care produceau porțelanuri, tapițerii, goblenuri, covoare. În felul acesta se acumulează capitalul (surplusul de bani), care la rândul lui este investit pentru a aduce profit. [75]

Apariția **băncilor.** Băncile sunt instituții financiare care acordă capital investitorilor care vor să deschidă o afacere. La origine, cuvântul „banco" este italian. A desemnat, la început, banca acelora care schimbau, instalați într-un loc public, schimbau manual, diversele monede europene. Pe masa lor țineau un registru pentru a-şi transcrie operațiunile, iar la îndemână o pungă. Apariția băncilor ca instituții de credit se produce în Italia în sec. al XIII-lea, la Veneția şi Florența. Cei care cântăreau şi schimbau monedele au căpătat obiceiul de a primi depunerile clienților lor spre a le fructifica; ei acordau de asemenea îm prumuturi.

De aici înainte, viramentul dintr-un cont într-altul printr-o mişcare contabilă a devenit practică obişnuită. Era suficient ordinul unui client şi acordul partenerului său pentru ca amândoi să figureze în contul aceleiaşi bănci. Într-o epocă în care moneda metalică era relativ rară, insuficientă în raport cu nevoile economiei şi comerțului, viramentul bancar s-a bucurat de o rapidă trecere şi a înviorat activitatea economică. La început, ordinul de virament dat de

[74] *Ibidem,* 146-148.
[75] Andrei Oțetea, *op. cit*., p. 43-48.

client era exclusiv oral, bancherul trebuind să îl noteze de îndată în scripte. Dar arhivele toscane demonstrează existența cecului în Italia încă de la sfârşitul veacului al XIV-lea. Dat fiind că nu se mărgineau numai să transfere sume dintr-un cont într-altul şi foloseau în comerț şi banii care le erau încredințați, bancherii erau pândiți de riscuri şi adesea dădeau faliment.

Împrumuturile acordate de bănci prevăd şi dobânzi, care uneori pot fi chiar oneroase. În sec. XV-XVI sunt faimoase băncile Strozzi, Frescobaldi, Medici (Italia), banca Fugger din Augsburg(Germania). Pentru a nu fi surprinse deloc de mutațiile monetare bruşte, marile firme bancare se străduiau să plaseze în consilile suveranilor reprezentanți care le informau despre intențiile autorităților. Astfel, Tommaso Portinari, director al filialei Medici din Bruges, a fost un consilier consultat de Carol Temerarul. În cazul unui eveniment neaşteptat susceptibil de răsunet pe piața schimburilor, nu uitau să-şi avertizeze corespondenții prin curieri speciali. Dat fiind că în mai multe locuri din Europa existau încă din secolul al XV-lea piețe de schimburi organizate în mod regulat, negustorii – bancheri căpătaseră obiceiul să indice în subsolul scrisorilor pe care le adresau corespondenților lor cursurile de schimb. În acest mod, necesitățile băncii şi ale comerțului nu au contribuit mai puțin decât exigențele politicii la crearea, în zorii vremurilor moderne, de servicii poştale regulate. [76]

Băncile Bardi şi Peruzzi din Italia au falimentat fiindcă i-au împrumutat regelui Eduard al III-lea al Angliei sume enorme pe care nu au putut să le recupereze niciodată, deoarece înfrângerile suferite de englezi în războiul de 100 de ani l-au determinat pe rege să nu mai plătească creditele acordate de băncile italiene. Şi banca familiei Medici din Florența a suferit mari pierderi financiare pentru că i-au împrumutat pe Eduard al IV-lea şi Carol Temerarul, monahi cu finanțele dezorganizate, în plus Carol Temerarul dispărând prematur în 1477.

Bursele de mărfuri s-au creat în Renaştere pentru înlesnirea tranzacțiilor comerciale cu volum şi valoare mare; în unele centre ale comerțului internațional au fost înființate burse, unde anumite mărfuri - cereale, vinuri, postavuri, mirodenii erau negociate pe bază de **mostre,** încheindu-se şi variate operații băneşti în legătură cu desfăşurarea activității comerciale şi bancare, cum erau bursele de la Anvers, Amsterdam, Lisabona sau Londra. [77]

Formarea tehnicii comerciale

În secolele XIII- XIV, se dezvoltă **contabilitatea în partidă dublă**: credit şi debit. Bancherii italieni sunt primii care încep să împartă conturile în debite şi credite. Contabilitatea în partidă dublă consta în a opera mereu pentru a înregistra o tranzacție comercială , cu două înscrisuri egale şi de sens contrar: debit şi credit. Sistemul a apărut la Veneția şi s-a răspândit rapid în toată Italia şi în factoriile italiene comerciale din străinătate. Dezvoltarea capitalismului determină constituirea unor puternice companii comerciale. În sec. XIV, pentru formarea negustorilor, Florența şi Veneția au întemeiat şcoli comerciale iar negustorii italieni au abandonat cifrele romane în favoarea celor arabe, mult mai simple şi mai uşor de mânuit. Contabilitatea în partidă dublă a fost o invenție capitală în tehnica afacerilor din Renaştere. [78]

Într-o perioadă în care creditul era puțin dezvoltat, ca în evul mediu clasic, câtă vreme cercul corespondenților săi era limitat, un om de afaceri se putea mulțumi cu o contabilitate simplă. Dar înmulțirea tranzacțiilor şi dezvoltarea creditului au provocat inflație de scripte şi necesitatea de a specializa personal în domeniul contabilității. De acum înainte, fiecare operațiune necesita două înscrisuri egale şi semne contrare, care se treceau în două catastife diferite, una în contul terților şi alta în contul de casă. Un cont suplimentar, cel de „profituri şi pierderi", a permis să se măsoare variabile într-un patrimoniu în funcție de operațiunile trecute în alte evidențe. După registrul pe care îl consulta, omul de afaceri din Renaştere putea cunoaşte nemijlocit în orice moment situația registrului contabil de casă, punctul în care au

[76] Jean Delumeau, *op. cit*., p. 236-238.
[77] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* p. 103-106.
[78] Jean Delumeau, *op. cit*., p. 243-248.

ajuns tranzacţiile cu partenerul cutare sau cutare, sau cu referire la orice produs, precum şi valoarea globală a profitului sau pierderilor. Registrele Massari din Genova, datate din 1340, reprezintă primul exemplu cunoscut al noii tehnici. Descoperirea tiparului a facilitat răspândirea contabilităţii în partidă dublă.

În sec. XIII apare **cambia (scrisoarea de schimb),** care a facilitat foarte mult comerţul internaţional. Cambia sau polița este o scrisoare prin care o persoană invită altă persoană, domiciliată în alt loc, să plătească unei terţe persoane o anumită sumă de bani, iar o a patra persoană garantează plata prin semnătura sa. În sec. XIV – XV se formează dreptul comercial modern, apare spiritul capitalist şi o nouă mentalitate burgheză având ca mobil setea de câştig sau profituri, aceasta însemnând renaşterea economică. [79]

O nouă concepţie economică: mercantilismul

În Renaştere pare o nouă concepţie economică, total diferită faţă de evul mediu clasic-mercantilismul- conform căruia, bogăţia unui stat constă cu precădere în **bani şi cantitatea de metal preţios**. Politica de stat trebuie astfel orientată încât să aducă tezaurului public cantităţi cât mai mari din aceste valori. Mijlocul cel mai eficient în acest sens era încurajarea exporturilor şi o balanţă comercială activă. De aici preocuparea pentru dezvoltarea căilor de comunicaţii, a flotei comerciale, a ocupării de colonii şi a exploatării resurselor acestora. Mercantilismul a fost elaborat şi aplicat în perioada „capitalismului comercial" (sec. XVI – XVII). O axiomă a mercantilismului afirma că activitatea comercială este producătoare de bogăţie. Mercantilismul a contribuit la dezvoltarea economică a societăţii europene, a pieţii internaţionale, dar a pus accentul pe autarhia (autonomia comercială) statelor, ceea ce a generat concurenţă şi conflicte. După epoca războaielor dinastice, mercantilismul a adus după sine era războaielor comerciale. Mercantilismul a reprezentat prima expresie a implicării statului în viaţa economică, a dirijării de către el, până la un punct, a proceselor economice. [80]

Etica economică în Renaştere: Calvin

În Renaştere apare şi o **etică economică**, în mediul protestant. Efectul cel mai semnificativ pe care l-au avut Calvin şi calviniştii a fost acela asupra atitudinii faţă de economie şi faţă de activitatea economică. Acest punct de vedere este asociat în special cu numele lui **Max Weber**, care a fost profesor de ştiinţe sociale la mai multe universităţi germane, la începutul sec. XX. El şi-a dezvoltat teza potrivit căreia dezvoltarea capitalismului datorează foarte mult calvinismului, în celebra carte **Etica protestantă şi spiritul capitalismului.** Teza sa se sprijină pe afirmaţia că multe aspecte care diferenţiază capitalismul de alte sisteme economice pot fi categoric legate de protestantism şi, în particular, de calvinism.

Max Weber s-a referit la preceptele calvinismului din sec. XVII care demonstrează clar că promovarea valorii adăugate (a valorii mereu crescânde a bogăţiei) nu numai că era oportună, dar era o datorie a „aleşilor" lui Dumnezeu. A evidenţiat, de asemenea, ascetismul (autodisciplinare severă care exclude plăcerile personale) care era o caracteristică a celor mai mulţi calvinişti şi a dedus că acesta a încurajat lupta necurmată pentru sporirea bogăţiei ca un scop în sine. [81]

Omul nu poate şti dinainte dacă este dintre cei aleşi sau dintre damnaţi. Cum însă nu poate trăi cu această veşnică îndoială, va încerca să-şi confirme elecţiunea pornind de la citirea unor semne exterioare. Unul dintre cele mai vizibile semne exterioare este chiar succesul sau eşecul – social sau financiar.

Oamenii ajung să măsoare apropierea de Dumnezeu pornind de la succesele vieţii de aici; iar cum munca este valorizată pozitiv, îmbogăţirea prin muncă ajunge să fie considerată un semn al alegerii divine. Alternativ, eşecul, marginalizarea, ghinionul, sunt asociate tot

[79] *Ibidem,* p. 239-242.
[80] Camil Mureşan, *Momente din istoria Europei*, Cluj – Napoca, 1996, p. 121-123.
[81] Max Weber, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, p. 11-63.

atâtor semne prin care ni se arată că nu suntem aleşi de către un Dumnezeu drept şi extrem de sever.

Pentru un calvinist sincer exista o legătură intrinsecă între predestinare şi succesul în afaceri. Semnul că cineva este predestinat pentru mântuire era, în mediul calvinist, succesul în viaţa economică. Această mentalitate protestantă a încurajat iniţiativa privată, iniţiativa individuală, capitalistă, mai ales în Olanda în sec. al XVII-lea. [82]

Calvin afirmă că nu ştim decât că o parte din oameni va fi mântuită, iar cealaltă va rămâne damnată. A considera că un merit sau o vină omenească ar contribui la acest destin ar însemna că hotărârile absolut libere ale lui Dumnezeu, care stau neclintite în eternitate, ar putea fi privite ca transformabile prin acţiunea umană, ceea ce constituie o idee imposibilă. Dat fiind că hotărârile sunt neclintite, graţia divină nu poate fi pierdută de cei cărora li se adresează şi nici nu poate fi atinsă de cei cărora le-a refuzat-o.

Universul este predestinat să servească numai preamăririi lui Dumnezeu. Dar Dumnezeu doreşte munca socială a creştinului, căci El vrea ca întocmirea socială a vieţii să fie potrivită poruncilor Sale. Munca socială a calvinismului în lumea aceasta este numai munca „**in majorem Dei gloriam**". De aceea, acelaşi caracter îl poartă şi munca profesională în slujba vieţii pământeşti a colectivităţii. Problema decisivă este cum a fost suportată această doctrină a predestinării într-o vreme în care lumea de dincolo nu era numai importantă, dar în multe privinţe şi mai sigură decât toate interesele vieţii pământeşti. Pentru fiecare credincios calvin în parte se ridicau în orice moment întrebările care împingeau în planul al doilea toate celelalte interese: Sunt eu oare cel ales? Şi cum aş putea fi sigur că sunt?

În viaţa pământească cei aleşi nu se deosebesc în exterior cu nimic de cei damnaţi şi chiar şi toate experienţele subiective ale celor aleşi sunt posibile şi la cei damnaţi, cu singura excepţie a încrederii întemeiate pe credinţă şi care persistă finaliter. În toate cazurile în care s-a menţinut doctrina predestinării, a fost prezentă întrebarea dacă există semne sigure după care s-ar putea recunoaşte apartenenţa la categoria celor aleşi. Omul nu poate şti dinainte dacă este dintre cei aleşi sau dintre cei damnaţi. Cum însă nu poate trăi cu această veşnică îndoială, va încerca să-şi confirme elecţiunea pornind de la citirea unor **semne exterioare**. Unul dintre cele mai vizibile semne exterioare este chiar **succesul sau eşecul** – social sau financiar. [83]

În cursul dezvoltării sale, calvinismul a adăugat ceva pozitiv: ideea necesităţii de a confirma credinţa în viaţa profesională laică. Prin ancorarea eticii sale în doctrina predestinării, în locul aristocraţiei spirituale a călugărilor din afara şi de deasupra lumii, calvinismul a introdus în lume o aristocraţie spirituală a sfinţilor predestinaţi de Dumnezeu din eternitate, o aristocraţie care este despărţită de restul omenirii damnate pentru eternitate printr-o prăpastie în principiu de netrecut.

Puritanul calvinist urmărea comportamentul lui Dumnezeu la fel ca pe al său, văzând mâna Acestuia în toate evenimentele vieţii, bune sau rele. Sfinţirea vieţii putea astfel să adopte aproape caracterul unei afaceri. În viziunea calvinismului, bogăţia nu este un păcat. Sunt reprobabile din punct de vedere etic lenevia şi poftele trupeşti şi, mai ales, abaterea de la aspiraţia spre viaţa sfântă. Nu tihna şi desfătările, ci numai acţiunea serveşte, potrivit voinţei clar revelate a lui Dumnezeu, la sporirea gloriei Sale. [84]

Ca atare**, pierderea de timp** este **cel mai mare păcat.** Durata vieţii este infinit de mică şi de preţioasă pentru ca ea să „stabilească" vocaţia proprie. Pierderea de timp prin petreceri, trăncăneli, lux, chiar şi somnul prelungit, peste cel necesar menţinerii sănătăţii (6 până la maximum 8 ore), sunt absolut condamnabile din punct de vedere moral. Timpul este infinit de preţios, căci fiecare oră pierdută diminuează lucrul în slujba gloriei lui Dumnezeu. De aceea şi contemplarea pasivă este lipsită de valoare sau chiar condamnabilă, cel puţin

[82] *Ibidem*, p. 63-71.
[83] *Ibidem*, p. 76-78.
[84] Keith Randell, *Jean Calvin şi Reforma târzie*, Editura All, Bucureşti, 1996, p. 74-76.

atunci când are loc în dauna muncii profesionale. **Munca este mijlocul ascetic verificat**, ea fiind apreciată ca atare de Biserica Occidentului, în opoziție categorică nu numai față de Orient, ci şi față de toate regulile monahale din întreaga lume, din timpuri străvechi. [85]

Munca este mijlocul specific de prevenire împotriva tuturor ispitelor. **Asceza sexuală puritană** se deosebeşte de cea monahală numai ca nuanță, nu ca principiu, iar prin faptul că include şi viața matrimonială are consecințe mai mari decât prima. Împotriva tentațiilor sexuale, etica calvinistă prescrie, pe lângă o dietă severă, alimentație vegetariană şi băi reci şi preceptul: „munceşte din greu în profesia ta". Dar dincolo de toate acestea, munca este în primul rând,un scop în sine al vieții, o poruncă dată de Dumnezeu. Absența dorinței de a munci este un **simpton al absenței stării de grație.** Nici cel bogat nu trebuie să mănânce fără să muncească, deoarece, chiar dacă nu este nevoit să muncească pentru satisfacerea nevoilor sale, rămâne totuşi porunca lui Dumnezeu, pe care trebuie să o respecte, la fel ca şi cel sărac. [86]

Potrivit schemei puritane interpretate pragmatic, scopul providențial al împărțirii pe profesii se recunoaşte după roadele ei. Dumnezeu nu cere muncă în sine, ci o **muncă profesională rațională**. Ideea puritană de profesie pune accentul pe caracterul metodic al **ascezei profesionale**. Nici schimbarea profesiei nu este privită ca reprobabilă în sine, dacă nu este făcută cu frivolitate, ci pentru a îmbrățişa o profesie mai plăcută lui Dumnezeu, adică mai utilă societății. Utilitatea unei profesii şi faptul de a fi plăcută lui Dumnezeu se apreciază în primul rând după criterii morale şi apoi după acelea ale importanței bunurilor produse pentru „comunitate" dar urmează şi un al treilea criteriu, firește cel mai important din punct de vedere practic: profitabilitatea din punct de vedere al economiei private.

Bogăția este dăunătoare numai atunci când devine un **scop în sine**.

Cel mai renumit adept al ideilor lui Max Weber în Marea Britanie a fost R. H. Tawney, la mijlocul sec. XX. Ideile sale au fost publicate în cartea **Religia şi ascensiunea capitalismului.** Tawney susținea în general ideile lui Weber, dar remarca că spiritul capitalismului se înrudeşte cu protestantismul ca un întreg şi nu doar cu calvinismul. Teza de bază a lui Tawney era că ideile economice specifice feudalismului au fost treptat înlocuite de capitalism în mare parte datorită Reformei protestante. El a observat că zonele din Europa în care capitalismul a apărut mai timpuriu şi cu mai multă forță coincid în mare măsură cu țările în care a avut o mare influență protestantismul. Tawney este de părere că adepții calvinismului, din sec. al XVI –lea până în sec. al XIX-lea, au fost dispuşi să muncească mai mult şi au dovedit mai multă inițiativă decât membrii oricăror alte grupări religioase. Deoarece calvinismul se caracterizează prin acceptarea unei discipline stricte şi prin preponderența acțiunii în fața contemplației. [87]

Calvinismul era împotriva satisfacerii plăcerii personale, ceea ce însemna mai mult timp şi mai multă energie disponibile pentru activitatea productivă. Chiar şi cei mai tineri erau învățați că „diavolul îşi face de lucru acolo unde îşi face culcuş lenea". Una dintre cele mai răspândite convingeri era aceea potrivit căreia să munceşti din greu este o virtute, iar să fii leneş este un păcat. Succesul obținut prin muncă este un semn de la Dumnezeu că cel care se bucură de el se numără printre aleşii Lui.

Mulți calviniști, mai ales membri ai breslelor, meşteşugari şi antreprenori, s-au luptat din greu pentru a se bucura de succes, în parte pentru a-şi întări convingerea că se află printre aleşi. Pe la jumătatea sec. al XVII –lea, cele mai multe grupări calvine au **echivalat succesul cu bogăția lumească**. A deveni bogat prin propriile eforturi era socotit drept cea mai sigură

[85] Max Weber, *op. cit.,* p. 43-45.
[86] *Ibidem*, p. 79-82.
[87] Apud Keith Randell, *op. cit*., p. 76-78.

dovadă că te aşteaptă mântuirea. Acumularea de bani a devenit de aceea o activitate onorabilă.[88]

În timpul evului mediu, biserica catolică considera că este un păcat să obţii profituri împrumutând bani altora. Dobânda era considerată un păcat capital. A împrumuta bani era cel mai adesea lăsat în contul evreilor, acoperiţi de oprobiu. În antiteză cu teologii medievali, Calvin a fost dispus să accepte un mod de abordare mai flexibil al creşterii dobânzilor la împrumuturi şi nu era de acord cu ideea că sporirea averii personale este un păcat. Această nouă etică economică a favorizat decisiv răspândirea capitalismului în Europa Occidentală.

Renaşterea ştiinţifică şi tehnică

Ştiinţa a devenit**,** din epoca Renaşterii**,** o cunoaştere în permanentă înnoire şi îmbogăţire, pe bază de raţiune, observaţie, calcul şi experienţă. Totodată, cunoştinţele ştiinţifice au început să aibă o tot mai mare aplicatibilitate în prcatică, în viaţa cotidiană.

O invenţie în oraşul Mainz din Germania, care a revoluţionat lumea, realizată de către Gutenberg, în jurul anului 1450, este **tiparul cu litere mobile,** care a permis apariţia cărţii tipărite. Datorită cunoştinţelor sale tehnice, Gutenberg a proiectat un procedeu prin care, dintr-un aliaj de plumb, staniu, antimoniu şi bismut, cu ajutorul unei turnătorii manuale construite de el, se puteau produce în fiecare oră peste 100 de matriţe de metal identice, refolosibile. În 1437, Gutenberg a comandat prima presă tipografică, realizată de strungarul din Mainz, Konrad Sasbach. Începând cu anul 1444, Gutenberg a putut să imprime hârtia pe ambele părţi cu cerneală neagră de tipar îmbunătăţită, iar aproximativ 1 an mai târziu, prima sa unealtă manuală de turnat lucra pentru turmarea în serie a literelor, la fiecare oră fiind produse peste 100 de litere. Între anii 1450-1455, Gutenberg a tipărit la Mainz Biblia, având 1282 pagini,cu 42 de rânduri scrise pe pagină, realizare tehnică remarcabilă în epocă. Inventarea tiparului a determinat ieftinirea cărţilor, producerea lor în serie, cartea devenind accesibilă maselor astfel că devine un instrument de cultură. [89]

Literatura

Umaniştii au acordat o atenţie dosebită, atât conţinutului cât şi formei de exprimare, stilului. În creaţia literară îşi găsesc loc dragostea pentru natură, patrie, preţuirea omului.

În sec. XIV în Italia scriitorii abandonează limba latină în favoarea limbii italiene populare. În secolul al XIV-lea, **Francesco Petrarca(1304-1474)** a compus numeroase poezii, multe dintre ele dedicate iubitei lui Laura, răpusă de ciumă. Preocuparea pentru antichitate se reflectă la Petrarca în studierea sistematică atât a culturii antice latine cât şi a celei elene, în colecţionarea manuscriselor unor opere clasice precum şi în scrierea unor opere în limba latină cu subiect din antichitatea romană, ca poemul Africa, în care narează al doilea război punic sau lucrarea **Despre bărbaţi iluştri**, care cuprinde biografiile unor personalităţi romane. Poeziile sale, scrise în dialectul toscan şi adunate într-o culegere intitulată **Canţonierul sau Rime risipite,** sunt închinate iubirii, oglindind o preocupare deosebită pentru analiza sentimentelor omeneşti, Petrarca fiind considerat primul poet liric modern**.**[90]

Giovanni Boccacccio (1313-1375) a fost fiul unui negustor din Toscana şi a avut o copilărie nefericită în Florenţa. Tatăl său nu avea simpatie pentru înclinaţiile sale literare şi l-a trimis, nu mai târziu de 1328, în Napoli să înveţe afaceri, probabil într-un biroul al familei Bardi. În acest mediu, Boccaccio a intrat în contact cu aristocraţia lumii comerciale. A studiat dreptul canonic şi i-a cunoscut pe oamenii de litere ai curţii din Napoli şi pe prietenii şi admiratorii lui Petrarca, prin intermediul cărora s-a familiarizat cu opera acestuia. În anul 1340, Boccaccio a fost rechemat la Florenţa de tatăl său, implicat în falimentul familiei Bardi. Tânărul Boccaccio a adus cu el din Napoli o mulţime de opere literare deja îmcheiate. **Vânătoarea Dianei**, prima sa lucrare, este un scurt poem în versuri, fără mare valoare literară.

---

[88] Max Weber, *op. cit.,* p. 92-95.

[89] *********Cronica ilustrată a omenirii*, vol. 6, Editura Litera, Bucureşti, 2011, p. 190-191.

[90] Andrei Oţetea, *op. cit*., p. 24-25, 186, 189, 203-204, 213, 216, 235-236.

Mult mai importante sunt două opere cu teme inspirate din romanele medievale în versuri: **Chinuit de iubire** (circa 1336) şi **Lovit de iubire** (circa 1338), **Tezeida** (începută la Napoli şi terminată în Florenţa, în 1340-1341). Deşi temele cavalerismului şi ale iubirii prezente în aceste opere erau de mult familiare cercurilor de curte, Boccaccio le-a îmbogăţit cu propriile observaţii atente ale vieţii reale şi a căutat să le prezinte cu noblețe şi strălucire printr-o etalare de erudiţie şi ornamente retoric e, pentru a face limba italiană pe care o folosea demnă de comparaţie cu monumentele limbii latine. [91]

Probabil că în anii 1348-1353 a scris **Decameronul**, în limba italiană, în cadrul căruia se exprimă bucuria de a trăi. Stlistic, este un exemplu de proză clasică italiană, influenţa sa asupra litearaturii renascentiste în întreaga Europă fiind enormă. Decameronul începe cu fuga a 10 tineri (7 bărbaţi şi 3 femei) din Florenţa lovită de ciumă în 1348. Se retrag într-o bogată şi mănoasă zonă rurală, unde, în decursul a două săptămâni, fiecare membru al grupului preia pe rând autoritatea de rege sau regină asupra celorlalţi, decizând în amănunt cum va fi petrecută ziua respectivă, conducându-le plimbările, conversaţiile în aer liber, dansurile, cântecele şi poveştile pe care le spuneau. Poveştile ocupă 10 zile din cele două săptămâni, restul zilelor fiind dedicate devoţiunii religioase sau altor activităţi. De aici şi titlul cărţii: Decameronul (”Munca de zece zile”). Povestirile ajung la un total de 100. Fiecare zi se sfârşeşte cu un cântec (*canzone*) de dans interpretat de câte unul din povestitori, iar aceste cântece conţin unele din cele mai splendide exemple de poezie lirică scrisă de Boccaccio. Dincolo de cele 100 de povestiri, Boccaccio are un laitmotiv, anume stilul de viaţă al burgheziei florentine, care combină respectul pentru convenţii cu o atitudine fără prejudecîţi faţă de comportamentul personal. Decameronul înfăţişează, cu un remarcabil talent narativ, tipuri umane din toate straturile societăţii italiene a timpului, îndeosebi din oraşe (Florenţa în primul rând). [92]

Rolul acestor 3 mari autori a constat în faptul că ei au alcătuit limba italiană literară, contribuind decisiv la formarea acestei limbi.

În Franţa, Francois Rabelais a scris **Gargantua şi Pantagruel**, o satiră acidă la adresa moravurilor clerului din sec. al XVI-lea. În Anglia elisabetană s-a remarcat cel mai mare dramaturg al tuturor timpurilor, William Shakespeare, care a fost un autodidact. În Spania, reprezentatul cel mai important al literaturii renascentiste a fost Miguel Cervantes, care a scris Don Quijote, în care este narată povestea unui cavaler nebun, rupt de realitate care luptă cu morile de vânt. [93]

Filosofia Renaşterii redeşteaptă interesul pentru antichitate, pentru studierea aprofundată a filosofiei greceşti, îndeosebi a operelor lui Platon şi Aristotel. Lorenzo Magnificul a organizat la Florenţa, la mijlocul sec. al XV-lea, o academie platoniciană , printre membrii ei numărându-se şi Marsimo Ficino şi Pico de la Mirandola.

Renaşterea este şi vremea **utopiei.** În Anglia, Thomas Morus (sec. XVI) a scris o carte intitulată **Utopia(Nicăieri**), în care a prezentat tabloul unei societăţi ideale, bazate pe proprietatea comună asupra bunurilor, pe egalitate şi libertate. Utopia este o insulă imaginară, plasată în Oceanul Atlantic, dar care de fapt nu se află nicăieri, având 54 de oraşe-cetăţi, în frunte cu oraşul capoitală Amauroton. Utopienii se ocupă cu agricultura, meşteşugurile şi cu alte îndeletiniciri folositoare, toţi fiind obligaţi să lucreze 6 ore pe zi. Proprietatea este comună iar „bunurile se împart între toţi deopotrivă”, prin depozite şi magazine de stat. Producţia şi repartizarea bunurilor, deplasările şi problemele demografice sunt minuţios reglementate. Toţi utopienii sunt liberi şi egali dar pentru munci grele au sclavi recrutaţi dintre

[91] Detalii despre Boccaccio, în ******Enciclopedia universală britanică***, vol. II, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p,. 303-306.

[92] *Ibidem*, p. 304.

[93] Andrei Oţetea, *op. cit*., p. 17, 229, 233, 237, 277, 280-281; vezi detalii la Lucien Febvre, *Religia lui Rabelais. Problema necredinţei în secolul XVI*, vol. I-II, traducere, introducere şi note de Horia Lazăr, Editura Dacia, Cluj –Napoca, 1996- 1998.

cei care făptuiesc delicte grave. Utopienii îşi aleg organe locale şi un Senat, având în frunte un principe ales. Timplul liber îl consacră studiilor, exerciţiilor fizice şi desfătărilor morale şi artistice. Deşi fiecare utopian poate avea credinţa lui, pe insulă domneşte cea mai deplină toleranţă religioasă. [94]

Idei asemănătoare se regăsesc şi la italianul Tommaso Campanella, în lucrarea **Cetatea Soarelui.** Francis Bacon, în scrierea sa utopică**, Noua Atlantidă** (1620), a aşezat insula Bensalem în Oceanul Atlantic, pe locul legendarei Atlantide. Aici trăieşte o societate a cărei activitate este dirijată de o academie ştiinţifică, *Casa lui Solomon.* Este o societe transformată prin ştiinţă şi tehnică şi condusă de savanţi. [95]

Astronomia

În sec. al XVI –lea se constituie o nouă concepţie despre ştiinţă: se afirmă suveranitatea raţiunii şi a experienţei. Însăşi ideea de ştiinţă se schimbă; ea nu mai înseamnă, ca în evul mediu, o sumă de cunoştinţe date o dată pentru totdeauna şi transmise invariabil din generaţie în generaţie, ci cunoştinţe dobândite prin observaţie directă a fenomenelor naturii. Faptul capital este experienţa, care înlocuieşte autoritatea. Galileo Galilei remarca: „Dumnezeu a scris Universul în caractere matematice" şi „Nici o cercetare umană nu se poate numi ştiinţă adevărată dacă nu trece prin demonstraţiile matematice". Leonardo da Vinci afirma că „Universul ascunde sub aparenţele sale un fel de matematică reală", respingând toate cunoştinţele care nu se întemeiază pe experienţă, ca fizica scolasticilor şi doctrinele lor filosofice. [96]

Se dezvoltă astronomia prin intermediul lui Copernic care în 1453 a dovedit sfericitatea Pământului, rotaţia sa în jurul axei sale, revoluţiile planetelor în jurul soarelui. Nicolaus Copernic (1473- 1543) a abandonat teoria scolastică că Pământul este centrul Universului, A susţinut teoria heliocentrică.[97] Johann Kepler, astronom german, a demonstrat că planetele se mişcă în jurul Soarelui, pe orbite eliptice şi cu viteze neuniforme. [98]

Giordano Bruno (1548- 1600) în lucrarea sa **Despre infinit, univers şi lume** a susţinut că lumea constă dintr-un număr nesfârşit de sisteme solare cuprinse într-un univers infinit. Tezele sale au fost considerate contrare doctrinei oficiale a bisericii catolice iar Giordano Bruno a fost condamnat de Inchiziţie la arderea pe rug şi opera sa a fost interzisă. Un astronom german, Kepler, a demonstrat că planetele se învârt în jurul soarelui, pe orbite eliptice şi meuniforme. Galileo Galilei (1564-1642) era sigur că Dumnezeu a scris universul în tipare matematice. Nici o cercetare umană nu se poate numi ştiinţă adevărată, dacă nu trece prin demonstraţiile matematice. Galilei a adus noi argumente în sprijinul teoriei heliocentrice, a mişcării de rotaţie şi revoluţie a Pământului. Pentru că a susţinut că Pâmântul se învârteşte, a fost urmărit de Inchiziţie şi obligat să-şi abjure propriile convingeri, pentru a evita moartea pe rug. [99]

Metoda experimentală a fost aplicată şi în domeniul **ştiinţelor medicale**. Elveţianul Paracelsus (1493-1541) a făcut din stimularea „forţei vitale" a organismului principiul terapeutic fundametal: medicul trebuie să intervină în punctul în care forţa vitală e slăbită. Medicul lui carol Quintul, Andre Vesale (1514 – 1564) a întemeiat anatomia umană modernă.

Progrese importante s-au realizat şi în **medicină,** cunoaşterea corpului uman făcându-se prin studii anatomice şi prin disecţia cadavrelor. Spaniolul Miguel Servente a descoperit circulaţia sângelui iar chirurgul francez Ambroise Pare a reuşit să facă operaţii de amputare şi

---

[94] Thomas Morus, *Utopia*, traducere Cristina Jinga, Best Publishing, Romania, Bucureşti, 2001, p. 5-138.
[95] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* IV, p. 9, 14, 20, 199, 478.
[96] *Ibidem*, p. 6, 17, 178, 190, 211, 387, 478.
[97] Biografia intelectuală detaliată a lui Nicolaus Copernicus, în ****Enciclopedia universală britanică*, vol. 4, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 214-218.
[98] ****Enciclopedia Universală Britanică*, vol. 8, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 323.
[99] *Ibidem*, vol. 3, p. 72-74.

a practicat ligatura contra hemoragiilor. A combătut cauterizarea rănilor provocate de armele de foc. [100]

Invenţiile au nevoie de suportul unui public care exercită asupra tehnicienilor o presiune fertilă. Utilizarea crescândă a paharului de sticlă, construirea de caleşti, înlocuirea progresivă a cufărului cu dulapul, obişnuinţa de a utiliza furculiţe, sunt inovaţii ale Renaşterii care îşi au sorgintea în ridicarea nivelului de viaţă a unei civilizaţii care câştiga în bogăţie.

În Renaştere s-a produs o veritabilă promovare a tehnicii, care devine o preocupare a principilor şi a statelor din epocă. Astfel, familia Forza a făcut eforturi pentru a regulariza râul Pad şi a legat Milano de lacul Como prin canalul Martesana, construit între 1457-1460. Papa Sixtus al V-lea (1585-1590) plănuia, în preajma morţii sale, să instaleze în Colosseum un atelier pentru prelucrarea lânii, revelator proiect al unei mentalităţi noi. [101]

Consolidarea statului şi creşterea autorităţii sale peste teritorii mai întinse decât în evul mediu clasic au funcţionat în favoarea tehnicii. Guvernele au putut să organizeze mai bine spaţiul pe care îl controlau şi au dispus de mijloace financiare sporite pentru a finanţa lucrările mari şi mai ales pentru a alimenta bugetele militare tot mai consistente. Naşterea politicilor de factură tehnică a fost comandată cu evidenţă de dezvoltarea armelor de foc şi de necesitatea de a exista apărare împotriva lor.

În secolul al XVI –lea, literatura tehnică a acordat un loc cu deosebire important metalurgiei. Prima lucrare tipărită care se ocupă de formarea şi cercetarea zăcămintelor metalifere a fost **Bergbuchlein (**1505). Acest tratat a fost eclipsat de tratatul lui Agricola, **De re metalica**, carte publicată de un saxon în 1556, care reprezintă un inventar al cunoştinţelor epocii pentru tot ce are legătură cu activitatea minieră şi de prelucrare a metalelor. În 1540, Biringuccio care era un inginer militar din Sienna, a publicat **De la pirotechnia**, referindu-se cu predilecţie la metalurgia metalelor preţioase , meştegul turnării şi fabricării de tunuri. [102]

În Renaştere se dezvoltă **noi tehnici miniere.** Începând cu sec. XVI se folosesc pompele pentru evacuarea apei. Ingenioase ventilatoare rotative împrospătau aerul din fundul galeriilor. Cărbunele fosil începe să fie utilizat şi în forjele din nordul Franţei (sec. XIII – XIV) în locul cărbunelui de lemn. Aplicarea forţei hidraulice la introducerea forţată a aerului în cuptoarele de reducere a fierului a dus la construirea de furnale, cuptoare înalte, ajungând în sec. XVI până la dimensiuni de 9 metri înălţime şi 7 metri diametru, în care se putea introduce mai mult combustibil şi se puteau realiza temperaturi înalte, necesare obţinerii unui metal topit fluid. Metalul în stare fluidă putea fi turnat acum în forme, în tipare, fără a trebui c apiesa să fie modelată dintr-un şingou supus unui lung proces de forjare la cald. Din sec. XV începe să fie folosită şi fonta (aliaj de fier cu carbon) în Germania, Anglia, Franţa şi Italia. [103]

Leonardo da Vinci (1452-1519) este cea mai complexă personalitate a Renaşterii: matematician, filosof, fizician, astronom, pictor, arhitect, inginer. Leonardo da Vinci respinge toate cunoştinţele care nu se întemeiază pe experienţă ca fizica scolasticilor şi doctrinele lor filosofice. El studiază legile frecării, echilibrului şi căderii corpurilor şi proclamă imposibilitatea de a crea forţă din nimic. El formulează teoria formării şi propagării undelor pe care o aplică la lumină şi la sunete, realizând studii de optică şi mecanică generală. Rocile stratificate formate din pături de mâl, depuse succesiv de ape, îi sugerează evoluţia geologică. Desenele lui Leonardo dovedesc că nimic nu l-a pasionat mai mult decât disecţia, pe care a studiat-o ca anatomist şi artist. El admite circulaţia sângelui, compară ochiul cu o cameră obscură şi face din creier organul senzaţiilor şi al gândirii. Leonardo a întemeiat anatomia comparată (urmărind acelaşi organ la diferite specii). [104]

---

[100] Andrei Oţetea*, op. cit.,* p. 246.
[101] Jean Delumeau, *op. cit*., vol. I, p. 170-226.
[102] *Ibidem,* p. 200-205.
[103] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 178-185.
[104] Michael White, *Leonardo da Vinci. Biografia unui geniu*, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 108-151.

Leonardo da Vinci a realizat invenţii în domeniul tehnologiei militare: care de luptă echipate cu coase care printr-un sistem de rotaţie puteau tăia picioarele cailor şi ale luptătorilor. Tot Leonardo a conceput scări diferite de asalt, dispozitive pentru escaladarea zidurilor, poduri de campanie demontabile sau poduri militare suspendate, arbalete cu targeri rapide, chiar şi un aruncător de flăcări, un tun montat pe afet cu 33 de ţevi, dintre care 11 pot trage deodată.

Leonardo a construit canale de irigaţie în Lombardia (la Milano, Padova, Torino), a confecţionat maşini pentru diferite industrii, a desenat schiţe pentru maşini de zbor, maşini de dragat canale. Leonardo a realizat devierea râului Arno în Italia precum şi sistematizarea râului Adda. Planul barajului mobil de pe Isonzo a fost conceput pentru a inunda câmpiile din jur în scop militar defensiv. Grandios este proiectul unui canal care trebuia să facă legătura între Marea Mediterană şi Oceanul Atlantic; cu această ocazie, Leonardo formulează legi de mecanica flidelor, absolut remarcabile. A realizat studii de perfecţionare a ecluzelor, noi mecanisme de pompe. Maşinile – unelte, vaporul cu roţi, automobilul, aeroplanul, paraşuta, submarinul, războiul de ţesut mecanic, toate aceste invenţii îşi găsesc o primă schiţă în opera lui Leonardo da Vinci. A imaginat un fel de ascensor pentru greutăţile mari. A schiţat şi un aparat care să măsoare greutatea aerului. [105]

Leonardo da Vinci a fost mai degrabă hidrotehnician; a lucrat pentru familia Sforza la asanarea Vigevano şi i-a propus acestuia să amenajeze cursul Addei. Desenele lui Leonardo demonstrează un studiu aprofundat de aparate necesare săpării de canale, dar care nu par să fi fost cu totul originale. Asemenea altor ingineri din Renaştere, Leonardo era pasionat de mecanică şi a desenat o mulţime de maşini. Astfel, a desenat laminoare, ciocane hidraulice, maşini de treflat, de făcut şuruburi, de şlefuit suprafaţa oglinzilor. A studiat zborul păsărilor, a încercat să schiţeze o teorie a zborului şi a conceput o maşină de zbor, de formă aerodinamică, după modelul păsărilor. [106]

Măreţia tehnicianului Leonardo constă mai puţin în „invenţiile" sale, cât în curiozitatea minţii sale şi în metodă. Între inginerii Renaşterii, a fost cel dintâi care s-a ocupat de industria textilă şi a căutat să îi mecanizeze mai mult operaţiunile obişnuite. Studiile lui Leonardo pentru maşini de dărăcit şi tuns lâna sunt printre cele mai originale şi mai bine concepute din carnetele sale. Fiind pasionat de mecanică, Leonardo a acordat o atenţie specială problemei angrenajelor, căutând să le facă mai solide şi mai ordonate, desenându-le conice şi helicoidale. Angrenajele erau utilizabile în industrii multiple. Perfecţionându-le, Leonardo putea să facă ansamblul producţiei industriale să progreseze. În calitate de arhitect şi hidrotehnician, a căutat, prin conjugarea de observaţii riguroase şi date cifrice, să obţină cunoştinţe generale aplicabile în diversitatea cazurilor respective. A studiat apariţia crăpăturilor, cauzele care provoacă prăbuşirea zidurilor, a depus eforturi să calculeze rezistenţa grinzilor pătrate şi cilindrice, libere sau încastrate şi repartiţia sarcinii pe care o poate suporta un arc, a căutat să dea cele mai bune formule matematice cupolelor şi sistemelor de bolţi. Leonardo preconizase să scrie un tratat despre apă, rămas în stadiul de proiect dar notaţiile pe care le-a lăsat cu privire la hidraulică sunt importante. A abordat cu precădere 3 mari probleme: formarea albiilor râurilor, studiul vârtejurilor şi cel al mişcării apei. A ajuns la concluzii pertinente referitoare la vechimea mai mică sau mai mare a unui fluviu în funcţie de rapiditatea cursului şi de adâncimea albiei. Dacă a ignorat posibilitatea de uzură prin acţiunea rocilor, Leonardo a înţeles în schimb că un curent este mai rapid în centrul râului decât la maluri şi a ajuns chiar să distingă, graţie experienţelor de coloraţie, diferitelor filete ale unei căderi de apă. Limitele inginerului şi inventatorului Leonardo sunt evidente deoarece a fost lipsit de un limbaj adecvat şi de instrumente de măsură. [107]

[105] *Ibidem*, p. 186-209.
[106] *Ibidem*, p. 211-223.
[107] *Ibidem*, p. 225-239.

În Renaştere, **progresele navigaţiei** au fost cu mult mai importante decât cele ale circulaţiei terestre deoarece marile călătorii geografice şi stabilirea de relaţii regulate cu Lumea Nouă şi Extremul Orient s-au numărat printre faptele majore ale epocii. Vechea ancoră în U, care exercita o presiune prea puternică asupra fundului corăbiei fusese înlocuită prin ancora cu braţ scurtat. Începând cu veacul al XIII-lea se răspândise treptat folosirea cârmei cu chilă, fixată la pupă, în balamale şi afundată chiar sub suprafaţa apei. Mai uşor de manevrat decât ramele laterale de odinioară, aceasta permitea schimbări iuţi ale direcţiei şi făcea cu putinţă manevrarea completă, adică şi manevrarea contra vântului. [108]

Istoriografia Renaşterii

Renaşterea a fost un timp de generală resurecţie în sfera civilizaţiei, culturii şi artelor. Renaşterea a însemnat o redescoperire a clasicismului, a valorilor clasice. Şi evul mediu a fost totuşi o epocă care a vehiculat idei, forme culturale care aparţin antichităţii. Doar că Renaşterea a venit cu o **receptare globală**, nu selectivă, nu parţială. Renaşterea se caracterizează printr-o dezvoltare economică fără precedent, prin cristalizarea unei civilizaţii citadine dar nu reprezintă o ruptură totală faţă de evul mediu. Epoca Renaşterii se reflectă în istoriografie sub forma unei noi concepţii şi metode istorice. Renaşterea a însemnat o redescoperire a clasicismului, a valorilor antichităţii greco – romane.

Evoluţia istoriografiei italiene

În esenţă, avem de-a face cu 3 umanisme**,** care înseamnă tot atâtea trepte **în** cunoaşterea istorică. **Primul umanism** italian este reprezentat de **Petrarca** la început. Petrarca a subliniat valoarea vieţii active şi caracterul social al umanismului adevărat. Ca istoric, Petrarca este autorul unei lucrări, **De viris ilustribus.** Modelul este antic, cultivat în antichitatea latină şi greacă,astfel că genul a creat o adevărată vogă în epocă. De pe acum, imitarea antichităţii este în prim – plan. Giovanni Boccacccio a scris **Viaţa lui Dante,** care se aliniază unei concepţii istorice asemănătoare aceleia profesate de Petrarca. Filipo Villani a realizat lucrarea **Despre florentinii iluştri** iar Dino Compagni a scris **Istoria florentină**. **Giovanni Villani** manifestă o extraordinară preţuire a scriitorilor antici, cu subliniere la adresa măreţiei monumentelor Romei. Ca istoric, se opreşte la cauzalităţi, la condiţii, la efecte. Se focalizează asupra evenimentelor politice, fenomenelor economice, condiţiilor sociale, activităţii comerciale. Se afirmă ca trăsătură distinctivă a Renaşterii **antropocentrismul,** o concepţie care accentuează valoarea omului, spre care se îndreaptă întreaga atenţie**.** [109]

Al doilea umanism italian este reprezentat de o pleiadă de valoroşi istorici din sec. XIV – XV. **Leonardo Bruni(1369-1444**) este autorul unor comentarii despre evenimentele din cetăţile italiene. S-a născut la Arezzio, a fost un protejat al lui Salutati, fiind un bun cunoscător al limbii greceşti, fapt care explică preocuparea sa pentru colecţionarea de amnuscrise antice. Îşi scrie opera în limba latină, deoarece credea că italiana nu este în măsură să exprime idei înalte. Se distanţează de vechile interpretări de sorginte providenţialistă, accentuând umanul şi trăsăturile psihice. Opera lui a fost tradusă în limba italiană vulgară.

Poggio Bracciolini(1450-1509), ataşat curţii romane, rămâne însă un intelectual laic, chiar dacă a participat la conciliul de la Basel. Cercetează manuscrise latine în biblioteci germane. Opera lui este dedicată istoriei Florenţei, de la originea cetăţii până la 1455, în 8 cărţi.

Niccolo Machiavelli este primul mare filosof politic al Renaşterii, născut la Florenţa la 3 mai 1469, într-o familie de funcţionari. Machiavelli a intrat în serviciul guvernului Florenţei ca şi contabil şi a cunoscut succesul după proclamarea Republicii Florentine, în 1498. A fost secretar al Consiliului celor 10 care conduceau negocierile diplomatice şi supravegheau operaţiunile militare ale Republicii. Printre misiunile sale diplomatice s-au numărat vizitele la

[108] Ovidiu Drimba, *op. cit*., IV, p. 202-204.
[109] Andrei Oţetea, *op. cit*., p. 224-228.

suveranul francez (în 1504, 1510-1511), la Curia papală (în 1506) şi la împăratul german (1507-1508). În timpul misiunilor sale diplomatice, a cunoscut mulţi principi italieni şi a putut să le studieze strategiile politice, în special cele ale condotierului Cesare Borgia, care era preocupat la vremea respectivă de extinderea posesiunilor sale în Italia centrală.

Din 1503 până în 1506, Machiavelli a reorganizat apărarea militară a Republicii Florenţei. Deşi armatele de mercenari erau în mod curent folosite în această perioadă, a preferat să se bazeze doar pe recrutarea de localnici pentru asigurarea unei apărări permanente şi patriotice a bunurilor publice. [110]

În 1512, când celebra familie Medici a recâştigat puterea asupra Florenţei şi republica a fost dizolvată, Machiavelli a fost destituit din funcţie şi arestat pentru scurt timp pentru o presupusă conspiraţie împotriva noii puteri. După eliberarea sa, s-a retras pe un domeniu de lângă Florenţa, unde şi-a scris cele mai importante lucrări. În ciuda încercărilor sale de a câştiga încrederea casei de Medici, nu a redobândit niciodată poziţia sa favorabilă în cadrul guvernului. Când republica a fost reinstaurată pentru scurt timp, în 1527, a fost suspectat de mulţi republicani că susţine casa de Medici. A murit în acelaşi an la Florenţa, la 21 iunie.

În epoca Renaşterii**, Niccolo Machiavelli (1469 – 1527)** este autorul unei **etici politice laice**, de sorginte modernă, în opera sa **Principele (1513),** în care referindu-se la acţiunile de unificare duse în cuprinsul statului papal de Cesare Borgia, urmăreşte să arate cum se poate dobândi, menţine sau pierde un principat. **Principele** reflectă aspiraţia spre realizarea unificării Italiei, sub forma unei monarhii absolute, care să-i asigure independenţa. [111]

Această lucrare a fost considerată dintru început (şi uneori continuă să fie privită şi azi), total eronat, ca o apologie a ipocriziei şi imoralităţii, a lipsei de scrupule şi cruzimii, a trădării şi asasinatului, justificate de scopul nobil pe care şi-l propune principele. Pentru atingerea unui ţel nobil, „scopul scuză mijloacele folosite", afirmă Machiavelli. Etică politică a lui Machiavelli are o fundamentare de ordin metafizic: natura umană este un aliaj de bine şi rău; civilizaţia umană nu progresează; nivelul mediu al omenirii nu poate fi ridicat, rămâne neschimbat; un stat nu prosperă decât în detrimentul altuia. Principele, omul de stat obişnuit dovedeşte un egoism prin care îşi promovează interesele numai în dauna vecinului său. O guvernare eficientă trebuie să ţină sub control supuşii: „Ce altceva este o guvernare dacă nu mijlocul de a-i ţine în frâu pe supuşi?"

Ceea ce conferă sistemului de gândire al lui Machiavelli o consistenţă reală şi un fond obiectiv este considerarea realistă, lucidă a instabilităţii politice a epocii, a ambiţiilor şi rapacităţii papilor, principilor, marilor seniori, condotierilor, a aventurierilor; a fragmentării în atâtea state adverse a Italiei, devenită pradă conflictelor interne şi invaziilor străine; a luptei regilor francezi contra puterii imperiale. O situaţie din care Italia nu putea fi salvată şi unificată decât de o mână de fier, de un principe energic, realist, îndrăzneţ şi indiferent până la amoralitate, la perversitate şi cruzime faţă de orice alt considerent, moral, religios sau de altă natură. Modelul ideal de acţiune, de principe, pentru realizarea unificării Italiei, era pentru Machiavelli, Cesare Borgia. Era considerat un om crud dar cruzimea lui a restabilit ordinea în statul papal din centrul Italiei, adusese acestei provincii unitatea şi pacea şi o făcuse să fie credincioasă principelui. [112]

Preocuparea esenţială a principelui şi chiar singura care trebuie să-i dirijeze guvernarea trebuie să rămână păstrarea puterii personale şi menţinerea statului. Singurul criteriu după care un principe trebuie să se conducă este criteriul utilităţii politice a tuturor acţiunilor sale. Principele nu trebuie să ţină seama de nici un alt considerent, moral sau religios; să nu cedeze tentaţiei de a fi conciliant sau de a crede că îşi poate fonda puterea

[110] Ovidiu Drimba, *op. cit*., IV, p. 142-145. .
[111] Andrei Oţetea*, op. cit.,* p. 24-25, 150, 226-228, 277.
[112] Niccolo Machiavelli*, Principele*, prefaţă de Alexandru Balaci, Bucureşti, 1999, p. 23-43.

personală şi a statutului pe autoritatea legilor, care sunt uşor de eludat. Este mai bine să pară zgârcit decât prea generos şi să nu risipească bogăţia statului, reducând peste măsură impozitele. Este mai bine să fie crud când e nevoie decât milostiv în mod inutil şi e mai bine să fi temut dar respectat, decât iubit dar nerespectat.

Principele trebuie să ştie să folosească forţa şi viclenia: „un stăpân înţelept nu poate şi nici nu trebuie să –şi ţină cuvântul dat atunci când acesta s-ar întoarce împotriva lui", căci faptele principilor „trebuie privite numai din punctul de vedere al rezultatelor lor." Principele să-şi propună deci să învingă în luptă şi să-şi păstreze statul iar atunci mijloacele pe care le-a folosit vor fi socotite oricând onorabile şi fiecare le va lăuda. Principele trebuie să fie viclean şi inteligent, să speculeze atent situaţia politică internaţională în vederea măririi, a extinderii statului. Principele trebuie să fie atât de înţelept încât să evite acele josnicii care l-ar face să piardă statul. Singurul lucru care contează este interesul statului, „raţiunea de stat" care se confundă cu interesul conducătorului său, căci în concepţia lui Machiavelli statul se confundă cu persoana principelui. Iar politica nu este altceva decât tehnica succesului principelui. [113]

În ceea ce-i priveşte pe supuşi, chiar dacă situaţia externă este calmă, principele trebuie să se teamă că duşmanii ar putea unelti în taină. El se poate pune la adăpost de o situaţie ca aceasta dacă se străduieşte să nu fie urât sau disprețuit şi dacă face astfel ca poporul să fie mereu mulţumit de el, lucru pe care trebuie să-l obţină. Un principe nu trebuie să se teamă de conspiratori atunci când poporul îi este favorabil. Machiavelli este impresionat de organizarea instituţională a regatului Franţei, pe care a avut prilejul să-l cunoască destul de bine în timpul misiunilor sale diplomatice şi pe care îl consideră statul cel mai puternic şi mai bine articulat din Europa. Principele care se teme mai mult de poporul său decât de străini trebuie să ridice fortăreţe. Cea mai bună fortăreaţă care poate să existe este faptul de a nu fi urât de popor; căci, chiar dacă ai fortăreţe, iar poporul te urăşte, ele nu te vor salva, deoarece atunci când poporul ia arma în mână, este sigur că nu vor lipsi niciodată străinii care să vină în ajutor. [114]

Principele trebuie să se străduiască, în primul rând, să-şi creeze prin orice acţiune, **faima de om mare şi desăvârşit.** Un principe este preţuit atunci când este prieten adevărat şi duşman adevărat, adică atunci când, fără să şovăie în nici un fel, se declară în favoarea unuia şi împotriva celuilalt. Această atitudine va fi întotdeauna mai folositoare decât poziţia de a sta neutru. Un principe nu trebuie să se alieze niciodată cu unul mai puternic decât el pentru a-i lovi pe ceilalţi, în afară de faptul că nevoia îl constrânge la aceasta, căci dacă cel care este mai puternic învinge, rămâi prizonierul lui; un principe trebuie să se ferească, cât poate mai mult, de a fi la discreţia altuia. Machiavelli anticipează celebrul principiu al balanţei puterilor în Europa. [115]

Principele trebuie să arate că iubeşte virtuţile şi să-i onoreze pe aceia care strălucesc într-o artă anumită. Pentru a-şi menţine popularitatea, principele va trebui, în anumite perioade ale anului, să organizeze pentru popor, serbări şi spectacole. Esenţial pentru succesul în politică, în viziunea lui Machiavelli, este **modul în care îşi alege secretarii şi miniştrii**. Machiavelli afirmă răspicat că cea dintâi părere pe care o avem despre inteligenţa unui conducător de stat ne-o formăm cunoscându-i pe oamenii pe care îi are în jurul lui; dacă aceştia sunt capabili şi credincioşi, îl putem socoti un om înţelept, pentru că a ştiut să descopere însuşirile lor şi să-i păstreze fideli faţă de el. Prima greşeală pe care o poate face un principe priveşte tocmai alegerea oamenilor lui de încredere.

Etica politică a unui principe de succes presupune refuzul categoric al linguşirii. Nu există un alt mod de a se apăra de linguşiri decât acela de a-i face pe oameni să înţeleagă că principele nu se va supăra sau înfuria dacă i se va spune adevărul. Un principe prudent îşi va

[113] *Ibidem*, p. 45-49.
[114] *Ibidem*, p. 61-65.
[115] *Ibidem*, p. 78-89.

alege în stat sfetnici înțelepți, dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul şi numai în legătură cu lucrurile despre care el îi întreabă şi nu privitor la altele. Principele trebuie să-i întrebe despre toate chestiunile şi să asculte părerile lor dar să decidă singur, după cum consideră el. [116]

În **Discursuri asupra primei decade a lui Titus Livius (1512-1520**), istoria romană îi oferă lui Machiavelli prilejul de a explica înlănțuirea cauzală a evenimentelor şi de arăta că trecutul este un îndreptar pentru prezent. În **Istoriile florentine** (1520-1525), Machiavelli prezintă istoria Florenței pe scurt, din antichitate până în secolul al XIII-lea şi pe larg până la moartea lui Lorenzo Magnificul (1492), insistând îndeosebi asupra vieții politice şi organizării instituționale, descriind raporturile politice şi diplomatice ale Florenței cu celelalte state italiene sau străine.

Francesco Guicciardini (1484-1540) a participat ca diplomat la marile evenimente ale istoriei Italiei din deceniile 2-4 ale secolului al XVI-lea. Principala sa operă, **Istoria Italiei (1536),** scrisă în ultimii ani ai vieții şi cuprinzând evenimentele dintre moartea lui Lorenzo Magnificul (1492) şi moartea papei Clement al VII-lea (1534), poartă aprenta puternică a experienței personale, politice şi diplomatice. [117] Ambasador al republicii florentine în Spania, guvernator al Statului Papal sub Clement al VII-lea, Guicciardini a fost implicat în toate evenimentele mari ale Italiei din prima jumătate a secolului al XVI-lea. **Istoria Italiei** nu este altceva decât dezvoltarea unui memoriu pe care l-a conceput pentru a-şi justifica activitatea ca locotenent general al papei în războiul Ligii de la Cognac, care s-a finalizat cu asedierea şi jefuirea Romei în 1527, memoriu pe care retragerea din activitate i-a permis să-l dezvolte într-o istorie generală a luptei pentru supremație din Italia.

A cunoscut Spania în timpul ambasadei sale din 1512 şi a remarcat „marile calități militare" ale poporului spaniol. Istoricul Francesco Guicciardini este cel dintâi care a definit, în **Istoria Italiei**, în perspectiva războaielor pentru supremația asupra Italiei, principiul echilibrului european, a semnalat aplicațiile lui în lupta facțiunilor politice din prima jumătate a secolului al XV-lea şi le-a descris în **Istoria Florenței** (întreruptă în 1509). Spre deosebire de Machiavelli, Guicciardini nui s-a ocupat decât de fapte, nu a pierdut niciodată contactul cu realitatea şi nu a deformat-o pentru a o pune în acord cu teorii preconcepute.

VII. MARILE DESCOPERIRI GEOGRAFICE

VII.1. CAUZELE MARILOR DESCOPERIRI GEOGRAFICE

Secolele Renaşterii au însemnat "epoca de aur" a marilor călătorii maritime şi descoperiri geografice, urmate imediat de primele colonizări la scară largă. Marile descoperiri

[116] *Ibidem*, p. 92.
[117] Andrei Oțetea, *op. cit*., p. 74, 111, 158-159, 202-203, 226-227.

geografice, care au produs modificări radicale şi profunde în viaţa oamenilor şi a popoarelor, reprezintă consecinţa logică a unei serii de eforturi îndrăzneţe şi răbdătoare, a explorării tărâmurilor necunsocute, încă din epoca cruciadelor.

Primele călătorii care au depăşit mările interne, europene, deschizând orizonturi noi, au vizat aproape toate, sub diverse formulări, aceeaşi ţintă: **Orientul, descoperirea „insulelor mirodeniilor",** Imperiul Han, India, Cathay(China), Cipangu (Japonia). Europa medievală era tributară Asiei în special pentru produsele aromate şi coloniale, care constituiau baza farmaceuticii din vremea respectivă, fiind indispensabile în bucătăria vremii: piper negru, ghimber, nucşoare şi cuişoare, camfor, zahăr, diverse gume, coloranţi, şofran, parfumuri (mosc, ambră), şesături de mătase, covoare scumpe, perle, diamnte, rubine, lapislazuli etc. În anotimpul friguros se consumau mari cantităţi de carne sărată. Pentru a putea suporta un asemenea regim sever, se întrebuinţau mirodenii, condimente. Puţin piper, praf de ghimber sau scorţişoară dădeau gust, făceau comestibilă mâncarea. Tocmai pentru că erau atât de solicitate, mirodeniile erau şi scumpe. [118]

Erau scumpe pentru că se aduceau de departe, de pe coasta Malabarului sau din Ceylon, India, de peste mări şi oceane, prin pustiuri, peste ape, transportate prin numeroase ţări, supuse pericolului de a fi pierdute în furtuni, taifunuri, jefuite de beduini sau de piraţi. Ele treceau prin zeci de mâini, zeci de intermediari realizau profituri exorbitante din negoţul cu aromatele şi mirodeniile Orientului. Scopul exploratorilor europeni era descoperirea drumului direct spre Indii, spre insulele mirodeniilor, pentru evitarea sau excluderea intermediarilor arabi.

Setea de aur, explorarea teritoriilor necunoscute, cu eventuale resurse de aur şi argint, a fost cauza economică principală şi esenţială a expansiunii europene şi a marilor descoperiri geografice. Resursele de metal preţios ale Europei erau insuficiente, cererea depăşea constant oferta. Balanţa comerţului levantin era pasivă, determinând scurgerea metalului nobil spre Orient pentru plata mirodeniilor, parfumurilor şi aromatelor. Cu toate eforturile în exploatarea metalelor nobile din Europa (repunerea în exploatare a minelor părăsite, aplicarea de metode noi în mineritul din Germania, în Tirol, în Franţa, în Transilvania şi Slovenia), producţia de metale preţioase nu era în stare să satisfacă cererea iar a doua jumătate a secolului al XV-lea a fost o epocă de monedă rară şi scumpă. Resursele minerale ale Europei erau insuficiente, cererea depăşea oferta. Comerţul deficitar cu Orientul, în special cu Egiptul şi Levantul, spre care se revărsa aurul şi argintul european, reducea substanţial rezervele de metale nobile ale Occidentului. Lipsa de numerar era endemică şi lovea în primul rând tranzacţiile internaţionale. În acelaşi timp, fomarea statelor centralizate, complicarea şi perfecţionarea aparatului de stat, a administraţiei cu care se înzestrau statele moderne, solicitau mijloace materiale, deci bănești sporite. [119]

Ştiri necontrolate despre o misterioasă **ţară a aurului (El Dorado)** s-au răspândit cu repeziciune, începând cu secolul al XIII-lea. Se ştie azi că „Dorado-ul" medieval legendar se găsea în Africa, în Imperiul Mali, pe Senegalul superior şi pe Niger: spălători de aur negri extrăgeau din nisipul fluviilor grăuntele şi praful de aur atât de solicitat şi-l schimbau pe sare, cupru şi alte mărfuri. Aurul sudanez, transportat cu caravanele, peste deşerul Sahara spre Africa de Nord, era achiziţionat de negustori italieni şi catalani sau era transportat cu caravanele spre coasta Marocului, unde era achiziţionat de negustorii spanioli. Legendele ţesute în legătură cu ţările africane, cu comorile lor fabuloase, menţineau trează ispita câştigului, venituri uriaşe pentru cei care descopereau căile directe de acces spre ţara aurului, eludând monopolul italian în general şi îndeosebi concurenţa genovezilor, pentru a ajunge la

[118] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *Epoca marilor descoperiri geografice*, ediţia a II-a revăzută, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002, p. 69-85.
[119] Jean Delumeau, *op. cit.,* vol. II, p. 79-112.

aurul din Sudan. Mitul aurului a constituit imboldul cel mai eficace în orgaizarea şi realizarea marilor explorări şi descoperiri. [120]

Aur au căutat portughezii pe coastele Africii şi în India şi Extremul Orinet; aur era cuvântul magic care i-a dterminat pe spanioli să plece dincolo de Oceanul Atlantic, în Lumea Nouă. Aur a căutat şi Cristofor Columb în America. Despre aur întrebau europenii de îndată ce puneau piciorul pe un ţărm necunoscut şi acest cuvânt apare în toate rapoartele marilor navigatori către suveranii lor. Mitul aurului a constituit imboldul cel mai eficace în organizarea şi realizarea marilor explorări şi descoperiri.

Comerţul cu sclavi, care a luat un nou avânt în secolul al XIII-lea, a stimulat şi el explorările şi descoperirile geografice. Robii din Levant erau vânduţi la târgurile de scalvi orientale şi prea puţini ajungeau în Occident, mai ales în Catalonia şi Andaluzia(Spania). Negustorii itlalieni şi în special genovezii, cumpărau în regiunea Mării Negre şi mai ales în Crimeea, prizonierii tătari şi kirghizi sau georgieni, uneori şi copii, care erau vânduţi de părinţii lor şi pe care-i revindeau ulterior, în special în Egipt şi în Spania. Instaurarea stăpânirii otomane în Sud-Estul Europei a dat un nou impuls comerţului cu robi. Veniturile realizate din acest comerţ şi folosirea muncii robilor au contribuit la consolidarea capitalului comercial, în speţă a celui genovez, florentin şi portughez.[121]

Reducerea posibilităţilor de achiziţionare a sclavilor în Levant a dus la scumpirea lor. În căutare de târguri de sclavi şi de surse de sclavi s-au lansat marii financiari ai vremii, italieni şi portughezi. Erau căutaţi mai ales sclavii negri din Africa. Expediţiile de explorare şi de descoperire, care vizau nu numai aurul ci şi obţinerea de sclavi, au lărgit sfera de acţiune a negustorilor europeni până în regiunea tropicală a continentului african. Marile afaceri cu sclavi devin, în spaţiul atlantic, un apanaj exclusiv al portughezilor şi spaniolilor, obişnuiţi cu robirea maurilor în timpul Reconquistei. Robii negri, vânduţi în Italia, Spania şi Portugalia, erau folosiţi la munci agricole sau învăţau un meşteşug iar profitul rezultat din munca celor înrobiţi era însuţit de stăpânii lor.

Totul se făcea în cadre perfect legale, căci instituţiile societăţii feudale, statul, biserica catolică şi dreptul considerau robia o instituţie legală şi utilă. Expediţiile de explorare şi de descoperire, car vizau nu numai aurul, ci şi obţinerea de sclavi, a lărgit sfera de acţiune a negustorilor europeni până în regiunea tropicală a continentului african. Marile afaceri cu sclavi devin, în spaţiul atlantic, un apanaj aproape exclusiv al portughezilor şi spaniolilor. Expediţiile de explorare întreprinse de portughezi în regiunile de coastă ale Africii occidentale i-au pus în faţa unor noi surse de robi. Începând cu anul 1441, portughezii aprovizionează cu negrii târgurile de sclavi din Europa. Exportul de sclavi din Guineea de pildă, între anii 1450-1555 este evaluat la 140 000 de oameni, răpiţi sau cumpăraţi. Robii negri, vânduţi în Spania, Portugalia şi Italia erau folosiţi la munci agricole sau învăţau un meşteşug; profitul rezultat din munca robilor era însuşit de stăpânii lor. Totul se făcea în cadre perfect legale, căci instituţiile societăţii medievale, statul, biserica şi dreptul considerau robia ca o instituţie legală şi utilă, iar începând cu veacul al XV-lea, portughezii au acordat asientos, adică concesiuni pentru comerţul cu sclavi. [122]

Pirateria s-a practicat concomitent cu comerţul cu sclavi şi era încă unul din mijoacele de îmbogăţire. Piraţii, care acţionau cu acordul suveranului sau a autorităţii urbane, atacau cu scopul de a captura şi de a jefui corăbiile altui stat sau oraş. Erau atacate mai ales vasele comerciale. Pirateria practicată de portughezi şi spanioli a lărgit câmpul lor de acţiune în spaţiul insular al Oceanului Atlantic şi în ţinuturile vestice ale continentului negru. Expediţiile de piraterie au însemnat adesea unica şcoală a unora dintre temerarii care au descoperit mările şi oceanele globului în epoca marilor descoperiri. Pirateria şi comerţul au

[120] Jean Favier, *Marile descoperiri. De la Alexandru Macedon la Magellan*, Editura Artemis, 2003, p. 173-181.
[121] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p.. 78-81.
[122] Andrei Oţetea*, op. cit*., p. 76-80.

pus la dispoziție capitalurile necesare pentru echiparea navelor în vederea explorării zonei Oceanului Atlantic, iar oamenii de afaceri au stimulat şi finanțat opera de colonizare, de exploarare a teritoriilor descoperite. [123]

Printre cauzele care au condus la marile explorări şi descopriri geografice se află şi **misionarismul, prozelitismul religios, convertirea păgânilor din Lumea Nouă**. Expedițiile şi cuceririle spaniole şi parțial, cele portugheze, au reprezentat un fel de continuare a Reconquistei iberice dar în scopul convertirii păgânilor şi a amusulmanilor pe alte meleaguri, transoceanice, în Africa, Asia sau America. Henric Navigatorul a afirmat că scopul principal al expedițiilor portugheze în Africa este convertirea păgânilor idolatri. Cortes susținea că luptă în Mexic pentru „slava lui Dumnezeu" iar Cristofor Columb intenționa convertirea la catolicism a sălbaticilor păgâni din Lumea Nouă. Chiar numele lui inițial era Cristobal Columb, Cristobal însemnând „cel care îl are pe Hristos". Semnătura lui Columb anterioară anului 1492 era „Xpo ferens" , adică „purtătorul lui Hristos". Misionarismul, răspândirea credinței catolice, a primit un impuls prin bulele papale, care impuneau regilor portughezi şi spanioli să sprijine opera de misionarism, de convertire a băştinaşilor din insulele şi pământurile necunoscute ce vor fi descoperite în Lumea Nouă. [124]

A jucat un anumit rol în epopeea marilor descoperiri geografice şi **setea de aventură**, **dorința de a cunoaşte noi culturi şi civilizații**.

Într-un timp foarte scurt, în secolul al XV-lea, s-au realizat o serie de invenții, care au facilitat explorările geografice:

1. **caravella**, mult mai adecvată pentru navigația oceanică, era o navă relativ uşoară, cu o capacitate medie de 100 – 150 de tone, cu trei catarge, cu două vele pătrate şi una triunghiulară. Caravella transporta în cală hrana echipajului şi pasagerilor (îndeosebi carne sărată şi legume uscate), precum şi o rezervă de arbalete sau de arme de foc (archebuze);
2. **cârma cu pană,** care putea fi manevrată din interiorul navei**;**
3. **sistemul de navigație în bolți, în zig – zag,** a oferit şansa navigării fără rame (vâsle), iar o navă poate fi manevrată doar de 25 – 30 de oameni în timp ce galera turcească din Mediterana avea minim 36 de vâslaşi şi poseda 2-3 rânduri de vâsle. Caravella "Victoria" a lui Magellan s-a întors în Spania având la bord doar 17 oameni.
4. **Folosirea pe scară largă a busolei în navigație**, a servit marinarilor pentru orientarea precisă pe mările şi oceanele globului;
5. **Hărțile perfecționate (portulane),** concepute în raport cu un punct fix, au fost realizate mai ales de portughezi; [125]
6. **apariția societăților de asigurări maritime**. [126]

VII.2. DESCOPERIRILE GEOGRAFICE ALE PORTUGHEZILOR

Descoperirea țărilor, a insulelor sau a continentelor, fie complet necunoscute europenilor, fie cunoscute doar prin intermediari, a devenit posibilă doar atunci când un anumit nivel ştiințific şi cultural devenise un bun câştigat pentru societatea Europei de Apus, iar stadiul la care ajunsese economia solicita piețe noi unde să se poată cumpăra marfa căutată de statele apusene şi unde puteau să se vândă produsele acestora.

[123] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* IV, p. 224-228
[124] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p. 83-85.
[125] Daniel J. Boorstin, *Descoperitorii. O istorie a căutărilor omului pentru cunoaşterea lumii şi a lui însuşi*, vol. I, Editura Meridiane, Bucureşti, 1996, p. 190-203.
[126] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p.. 17-36.

Primii care în evul mediu au încercat să facă unele descoperiri în Oceanul Atlantic se pare că au fost genovezii. Sunt câteva menţiuni de pe la 1291, când doi fraţi, Ugolini şi Valdino Vivaldi, echipând cu ajutorul unor negustori 2 corăbii, au pornit prin luna mai spre Ceuta, urmând apoi să iasă în larg pentru a încerca să ajungă în India. Expediţia fraţilor Vivaldi a avut loc în timp ce Marco Polo se afla în China. Desigur că îndrăzneţii genovezi au pierit în lupta cu furtunile, undeva pe coasta de vest a Africii. [127]

Pe la 1418, o furtună îndepărtă de coasta africană o mică corabie în care se aflau 2 nobili, nepricepuţi în arta navigaţiei, Joao Zarco şi Tristao Vaz Teixeira şi o împinse spre coastele unor insule necunoscute, arhipeleag pe care portughezii l-au botezat Madeira. În anul următor Zarco reveni în insulele descoperite de el, cu familia sa şi cu alţi colonişti. Totul a fost minunat, inclusiv clima şi vegetaţia luxuriantă, dar a izbucnit un mare incendiu în uriaşele păduri, care a durat 7 ani. Şi în anul 1428 se mai vedea fum peste micul arhipeleag. După ce pojarul s-a stins însă, pământul îngrăşat de cenuşa ce conţinea săruri de potasiu a dat roade bogate, dezvoltându-se plantaţii de trestie de zahăr şi viţă de vie (vestitul vin de Madeira). [128]

După succesul acestei reuşite, prinţul portughez Henric Navigatorul a trimis o nouă expediţie spre miazăzi, mai bine dotată cu hărţi, busole şi instrumente de calcul, care primise misiunea de a căuta "coasta Guineei". Un mic nobil din garda sa, Gil Eanes de Azurara, se supuse poruncii date de principe şi plecă în larg. El ajunse până la un puternic promontoriu pe care- l boteză Cabo Bojador. De abia după 12 ani acest cap a fost depăşit. [129]

În anul 1431 şi în următorii ani, Velho Cabral descoperă şi ocupă toate insulele arhipeleagului Azore, aducând aici colonişti portughezi. Continuând explorările în direcţia sud, de-a lungul coastei africane, portughezii ocolesc capul Bojador(1434) şi Capul Alb (1441). Cu anul 1441 începe în istoria descoperirilor geografice epoca negoţului cu sclavi negri. Papalitatea şi-a dat consimţământul în 1454, într-o bulă în care era vorba de "cinstitul comerţ de sclavi". Comerţul cu sclavi negri era extrem de rentabil şi din această cauză negustorii portughezi se "băteau" să obţină licenţe de expediţie din partea principelui. Expediţia din anul 1444, compusă din 6 caravele, a unor negustori portughezi, a îmbarcat de pe coasta africană 165 de negri şi, cu toate că unii au murit pe drum, câştigul realizat a fost enorm. În 1444, Dinis Diaz a trecut de gurile fluviului Senegal, pe care le credea ale Nigerului şi era convins că era vorba de un afluent al Nilului. Urmându-şi drumul spre sud a dat unui promontoriu, cu păduri de palmieri, numele de Capul Verde. De aici Diaz constată că coasta continentului Africa nu mai înaintează spre vest, ci se retrage spre est şi spre sud. O dată cu descoperirea Capului Verde, teoria geografilor din evul mediu despre regiunile tropicale nelocuite a căzut pentru totdeauna în desuetudine. [130]

Expediţiile s-au succedat una după alta. Dar comerţul cu sclavi, pe care-l făceau portughezii cu arabii, din unele regiuni de pe coastele Africii, sau răpirile din ce în ce mai dese au ajuns să fie cunoscute, iar atitudinea africanilor, din paşnică, a devenit ostilă. La început fugeau de albi, acum îi primeau cu săgeţi otrăvite şi cu lănci. Paralel cu activitatea de explorare a coastei africane, se organizau expediţii şi în largul Oceanului Atlantic. Se căutau insulele care figurau deja pe unele hărţi italiene de la 1350: "Insulele şoimilor" - Arhipelegul Azore. Dar pe hărţile italiene ele erau plasate mult mai spre vest. Prinţul Henric voia să le includă între posesiunile coroanei şi l-a trimis pe Velho Cabral să le ia în stăpânire. La 8 mai 1444 Cabral atinse coasta uneia dintre insulele arhipeleagului pe care o botează San Miguel.

În anii următori, alte expediţii aduseră şi aici colonişti.În 1445 sunt trimise spre coastele africane occidentale 26 de corăbii, cu care ocazie sunt descoperite gurile fluviului

[127]Jean Favier, *op. cit*., p. 322-336.
[128] Daniel J. Boorstin, *op. cit*., p. 204-214.
[129]Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p. 106-123.
[130] *Ibidem*, p. 125-126.

Senegal. Expediția se întoarce în Portugalia aducând sclavi , fildeş, mosc, pulbere de aur şi un condiment asemănător piperului. Au urmat expedițiile venețianului Alvise Ca da Mosto (1455) şi genovezului Antoniotto Usodimare (1456), ambii în serviciul Portugaliei, care au descoperit întâmplător Insulele Capului Verde. După ce au înaintat în apele Senegalului şi au explorat sumar Gambia, corăbiile lor s-au întors încărcate cu un mare număr de sclavi. [131]

Succesele de o deosebită importanță istorică ale navigatorilor şi exploratorilor portughezi din această primă etapă (1415 – 1460) se datorează în cea mai mare măsură fiului regelui Joao I, infantele Henric, rămas în istorie cu epitetul de "Navigatorul". Dotat cu un pronunțat simț al aventurii, cu o înclinație spre studiul geografiei şi al navigației dar dispunând şi de considerabile resurse economico – financiare, sume pe care le-a investit în explorări şi în organizarea expedițiilor, Henric a preluat în mare măsură aceste acțiuni în contul şi beneficiul regalității. Visând mereu la bogățiile legendare ale Africii, la miticul rege – preot Ioan şi la o posibilă alianță cu acesta împotriva musulmanilor, infantele Henric s-a dedicat timp de 45 de ani, organizării marelui şantier naval din Sagres, unde, în jurul anului 1430, au fost construite primele caravele portugheze. În timpul său şi datorită lui, coasta occidentală a Africii a fost explorată şi cartografiată din Gibraltar până în Guineea, pe o lungime de 3 500 de km, în timp ce flota portugheză se situa pe primul loc în lume. [132]

În continuarea căutării drumului spre India, portughezii au descoperit şi explorat succesiv: litoralul Guineei, al Liberiei, al Coastei de Fildeş şi al Coastei Aurului, apoi insulele Principelui şi Sf. Toma, situate în apropierea ecuatorului; explorări soldate cu importante cantități de fildeş, aur şi sclavi. În 1481, papa confirmă printr-o bulă drepturile portughezilor în Africa. Regele Joao al II-lea trimite îndată o flotilă comandată de Diego Cao cu misiunea de a întemeia o colonie şi de a exploata marile zăcăminte de aur din regiunea Coastei Aurului. Înaintând spre sud, exploratorii au descoperit, între 1484-1486, gurile fluviului Congo şi coasta Angolei.

Pentru a continua explorarea coastei occidentale sud- africane, regele Joao al II-lea îl trimite în 1487 pe **Bartolomeo Diaz** cu două mici corăbii de război şi un vas de transport cu provizii, dotate cu tunuri la bord. Expediția a atins extremitatea sudică a continentului – **Capul Furtunilor.** Calea maritimă spre India fusese astfel descoperită, ceea ce îl determină pe rege să schimbe numele acelei extremități stâncoase şi neospitaliere în **Capul Bunei Speranțe.** [133]Dar portughezii nu s-au grăbit să urmeze acest drum descurajator de lung: peste 10 000 de km de la Lisabona la Capul Bunei Speranțe. Iar de aici până în India mai era desigur o distanță nebănuit de lungă. Abia peste 10 ani vor continua portughezii expedițiile spre India prin Vasco da Gama. [134]

VII. 3. VASCO DA GAMA

Descoperirea de dată recentă a "Indiilor Occidentale" de către Cristofor Columb crea Spaniei avantaje uriaşe, care nu puteau lăsa indiferentă monarhia portugheză. De aceea, regele Manuel I cel Mare echipează sub supravegherea lui Bartolomeo Diaz o escadră, numindu-l comandant pe tânărul curtean de origine nobilă Vasco da Gama. Escadra a pornit la 8 iulie 1497 din portul Lisabonei, fiind compusă din 2 corăbii grele(fiecare cu o încărcătură de 120 de tone), un vas uşor şi rapid de 50 de tone şi o corabie mare de 200 de tone pentru transportul proviziilor pentru 3 ani. Navele erau dotate cu tunuri, echipajul era format din 200 de oameni în timp ce căpitanii aveau la dispoziție cele mai moderne instrumente de navigație, precum şi o întreagă bibliotecă documentară specifică. [135]

[131] Jean Favier, *op. cit*., p. 325-330.
[132] *Ibidem,* p. 327.
[133] Daniel J. Boorstin*, op. cit*., p. 220-221.
[134] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 229-230.
[135] Daniel J. Boorstin*, op. cit*., p. 228-231.

După 4 luni de navigație, escadra a ajuns în golful Sfânta Elena, ocolind coasta apuseană a Africii, trecând de Capul Bunei Speranțe şi navigând spre nord de-a lungul coastei orientale africane. Exploratorii au ajuns în porturile Mozambic şi Mombasa, unde au intrat în contact, dar şi în conflict cu navigatorii şi negustorii arabi locali. Contactele comerciale(şi conflictele) au continuat şi după traversarea Mării Arabiei, după care escadra a ancorat în fața marelui oraş Calcutta din India, unde negustorii arabi controlau aproape întregul comerț cu sudul Indiei. Vasco da Gama I-a eliminat pe negustorii arabi din comerțul cu mirodenii şi i-a obligat pe rajahii locali să se supună regelui Portugaliei. Din Calcutta, Vasco da Gama s-a reîntors pe aceeaşi rută(până la Capul Verde), ancorând în portul Lisabonei după o călătorie care durase aproape 2 ani. După multe peripeții, din cele 4 nave s-au întors doar 2 iar din membrii echipajului abia 55 de oameni. [136]

Prima expediție a lui Vasco da Gama s-a soldat – din punctul de vedere al profitului comercial- cu rezultate mult sub aşteptări: puține mirodenii şi obiecte prețioase. În schimb, căpitanului I-a adus importante privilegii financiare şi titlul de amiral al Indiilor. Portugalia a devenit astfel o mare putere maritimă, deținând monopolul comercial cu Asia de Sud şi de Est. Iar pentru comerțul mondial, descoperirea căii maritime, prin Oceanul Atlantic spre India şi China, va rămâne factorul determinant timp de 5 secole, până la descoperirea Canalului de Suez.

Ostilitatea întâmpinată de Vasco da Gama din partea arabilor şi aliaților lor din India a convins monarhia portugheză de necesitatea înfruntării acestei concurențe comerciale de pe poziții de forță. Drept urmare, îndată după întoarcerea lui Vasco da Gama, a fost echipată o flotilă de 13 corăbii, bine înarmate şi cu echipaj de 1500 de oameni, pusă sub comanda lui Pedro Alvarez **Cabral.** Flotila a pornit în martie 1500. După 6 săptămâni, îndepărtându-se mult de coasta africană, a ancorat într-un punct estic al **Americii de Sud**, pe care comandantul l-a numit **Vera Cruz.** Descoperise, fără să-şi dea seama, **coastele Braziliei.** O corabie a fost trimisă la Lisabona pentru a anunța descoperirea unei mari "insule". [137]

Îndreptându-se apoi spre Capul Bunei Speranțe şi ocolindu-l, escadra a ajuns la Calcutta, dar cu numai 6 din cele 13 corăbii, celelalte pierind în naufragii, cu întregul lor echipaj. Negustorii arabi din Calcutta au refuzat să facă comerț cu portughezii, ucigându-le aproape 50 de oameni care debarcaseră. Drept răspuns, Cabral a bombardat oraşul şi a incendiat câteva zeci de corăbii arabe. După ce a cumpărat de la alți localnici o mare cantitate de diferite mirodenii, țesături de preț etc. portughezii s-au întors la Lisabona (iulie 1501). Pierduseră 6 vase dar valoarea mărfurilor aduse depăşea de două ori suma cheltuită cu organizarea expediției şi pierderile suferite.

În 1502 porneşte o nouă expediție comandată de Vasco da Gama şi formată din 20 de corăbii. De această dată epidemia de scorbut a făcut ravagii teribile. În dreptul țărmurilor Africii orientale au trebuit să fie debarcați şi părăsiți câteva sute de oameni bolnavi. Actele de ferocitate au caracterizat această expediție a lui Vasco da Gama: o corabie arabă transportând 400 de pelerini spre Mecca a fost prădată de prețioasa sa încărcătură, după care amiralul a dat foc acestui vas, care a ars cu toți cei aflați la bord. [138]

Flotila şi-a continuat drumul pentru a pedepsi Calcutta: oraşul a fost bombardat în repetate rânduri, corăbii arabe de transport au fost jefuite, 38 de pescari nevinovați au fost spânzurați de catarge iar cadavrele aruncate în mare. După care, 13 corăbii s-au reîntors în Portugalia încărcate cu pradă şi mirodenii de o valoare colosală în timp ce altele au rămas în zonă pentru a intercepta vasele arabe şi a contracara în felul acesta concurența negustorilor locali.

---

[136] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p. 126-131.
[137] *Ibidem*, p. 132-134.
[138] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p.. 230-232.

VII.4. DESCOPERIRILE GEOGRAFICE ALE SPANIOLILOR. COLUMB

În timp ce portughezii continuau să exploreze coastele africane, geografii şi navigatorii erau tot mai preocupaţi de găsirea unei rute mai scurte şi mai directe spre India sau spre Cathay (China) – o rută care să urmeze direcţia vestică, peste Atlantic. O rută perfect posibilă, după cum o sugerau atâţia mari eruditi ai antichităţii, după cum o confirma şi Ptolemeu şi comentatorii săi medievali. Această rută vestică prezenta însă riscuri mult mai mari în comparaţie cu cea urmată de navigatorii portughezi, atât de ordin psihologic cât şi practic. În primul rând era problema distanţei, frica de necunoscut şi imposibilitatea de a determina cu certitudine longitudinea.

În Spania, noile condiţii istorice pledau în favoarea expansiunii transoceanice. În 1492, cucerirea regatului maur al Granadei pusese capăt îndelungatei lupte de eliberare a ţării de sub musulmani. Războiul odată terminat, mii de nobili rămăseseră nu numai o categorie de războinici virtual disponibilă, fără ocupaţie şi fără perspectivele câştigurilor sau prăzilor pe care li le asigurase Reconquista, ci şi o masă turbulentă, periculoasă pentru monarhie şi burghezia oraşelor în curs de dezvoltare. Acestora, perspectiva aventurii militare şi colonialiste le promitea îmbogăţirea rapidă.[139]

Fanatismul religios, alimentat în timpul secolelor de luptă cu musulmanii, a jucat şi el un rol important, dat fiind că opera de cucerire şi colonizare era susţinută şi de misionarism, de ideea creştinării unor popoare "păgâne". Dar principalul mobil era situaţia economică mai mult decât precară a Spaniei. Tezaurul statului era gol în timp ce resursele Portugaliei crescuseră enorm, datorită exploratorilor, negustorilor şi colonizatorilor.

Cristofor Columb şi "Lumea Nouă"

Puţine sunt în istorie personalităţile a căror origine, biografie şi fapte să fi fost atât de controversate, atât de răstălmăcite, ca acelea ale lui Cristofor Columb. Cristoforo Colombo, pe care spaniolii îl numesc Cristobal Colon, dar care nu a semnat niciodată altfel decât Christo Ferens ("Purtătorul lui Hristos"), s-a născut la Genova între 25 august şi 31 octombrie 1451, într-o familie modestă. Nici una dintre opiniile despre originea sa spaniolă, portugheză, evreiască sau franceză nu a putut fi demonstrată documentar. Izvoarele confirmă, aproape în întregimea lor, originea sa genoveză. [140]

Nu se ştie când şi unde a învăţat Cristofor Columb sau dacă este vorba de un autodidact genial. Columb însuşi este de o discreţie totală în ce priveşte copilăria, trecutul, îndeletnicirile sale înainte de a călători pe mare. Columb ştia sau cel puţin citea în 4 limbi: spaniola (o castiliană imperfectă), portugheza (cea vorbită, nu cea scrisă), italiană (genoveza) şi latina. Columb a fost pasionat de lectură. [141]

Imago Mundi a lui Petrus de Alliaco (Pierre d' Ailly, cardinal de Cambrais), carte ce a contribuit la formarea concepţiei sale cosmografice, cuprinde judicioase note marginale ale marelui navigator. Columb nu folosea în corespondenţa sa italiana. Însemnările marginale la diferite lucrări, citite de navigatorul genovez, puţinele sale scrisori sunt întocmite în spaniolă(castiliană) sau în limba latină. Limba spaniolă a învăţat-o probabil în Portugalia. Limba sa maternă nu era italiana ci dialectul genovez.

Cristofor Columb a copilărit la Genova. Începutul activităţii sale nautice a fost probabil cel obişnuit pentru mulţi genovezi: scurte călătorii de cabotaj pe mici ambarcaţiuni cu vele latine, efectuate din modeste interese de afaceri. Prin 1474 sau 1475, Columb participă la o expediţie comercială organizată de doi membri ai familiei Spinola şi de Paolo di Negro, patricieni genovezi, la Chios, pe atunci important centru al comerţului cu produse coloniale.

---

[139] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p. 158-170.
[140] Daniel J. Boorstin*, op. cit*., p. 287-291.
[141] Detalii referitoare la biografia lui Cristofor Columb, în *******Enciclopedia Universală Britanică* vol. IV, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 139-148.

În 1476 merge cu o flotilă , trimisă de Spinola şi di Negro, din Chios spre Flandra. În 1477 vizitează, în cadrul unei expediţii genoveze Anglia, Irlanda şi probabil coastele Islandei. Apoi revine la Lisabona. Aici Columb şi-a lărgit orizontul prin lectura unor lucrări de geografie, fiind ajutat în această direcţie şi de fratele său Bartolomeo, care venise în Portugalia schimbându-şi meseria de ţesător cu cea de cartograf. În anul 1478, Columb se află în slujba lui Paolo di Negro, care-l trimite să cumpere mari cantităţi de zahăr în insula Madeira. Pe la sfârşitul anului 1479, Columb s-a căsătorit cu Filipa de Perestrello e Moniz, fiica lui Bartolomeo, fostul căpitan al insulei Porto Santo, situată la nord-est de Madeira. Aici, la Porto Santo, se născu şi fiul său Diego, viitorul vicerege al Americii spaniole. [142]

După o scurtă şedere la Porto Santo, Columb se mută cu familia la Punchal,capitala insulei Madeira. În Portugalia şi apoi pe insula Madeira, Columb e ccuprins de febra călătoriilor maritime. Columb notase, pe marginea a două cărţi citite, despre călătoria sa spre Guineea, pe care ar fi vizitat-o în anii 1482- 1483.

Problema proiectului celebreri sale călătorii, încununată cu descoperirea Lumii Noi, nu trrebuie privită exclusiv prin prisma corespondenţei sale cu savantul florentin Paolo Toscanelli. Acesta din urmă, care deţinea înalta funcţie de astronom al Republicii, se pare că ar fi alcătuit în 1474 o hartă a lumii în care încerca să pună de acord datele antice, în special cele oferite de Ptolemeu, cu cele din descrierile călătoriilor lui Marco Polo şi ale altor exploratori. Harta a fost întocmită pentru regele Portugaliei dar o copie a ei ar fi fost expediată şi lui Columb. Pe baza hartei lui Toscanelli, Columb a calculat greşit distanţele geografice, rezultând o evaluare fictivă a distanţei dintre Lisabona şi Cathay (China), pe care o aprecia cu mult mai mică ca în realitate, fapt care l-a încurajat pe explorator. Harta lui Toscanelli l-a convins pe Columb că navigaţia transoceanică era posibilă şi lipsită de dificultăţi.[143]

Proiectul de a atinge ţărmurile Asiei navigând spre apus,de a ajunge în Cipangu(Japonia) şi în Imperiul Marelui Han, a fost prezentat la 1484 de Columb lui Joao al II-lea, regele Portugaliei. Acesta primi cu bunăvoinţă propunerea genovezului şi o încredinţă spre examinare "Consiliului de matematicieni" care avea mandatul de a studia proiectele de călătorii transoceanice. Membrii consiliului l-au sfătuit pe regele Portugaliei să respingă proiectul lui Columb. Calculele fanteziste ale acestuia nu inspiraseră probabil încredere înaltului conclav ştiinţific. Probabil proiectul lui Columb a fost respins şi din motive financiare. Regele nu era dispus să facă cheltuieli pentru realizarea unor proiecte de a căror reuşită nu era convins.

Dezamăgit, urmărit şi de creditori, Columb a părăsit Portugalia şi a ajuns pe la mijlocul anului 1485, împreună cu fiul său Diego, la Palos, în Andaluzia (Spania). Soţia sa murise între timp. În apropiere se găsea mănăstirea franciscană La Rabida, unde Columb găsi un protector în persoana lui Fraz Antonio de Marchena, cunoscut prin preocupările sale în domeniul astronomiei. [144]

Don Luis de la Cerda, duce de Medinacelli, se arătă dispus să pună la dispoziţia lui Columb mijloacele necesare pentru organizarea unei expediţii spre Cipangu şi ceru în acest sens aprobarea Curţii. Columb deveni oaspete permanent al ducelui, care spera să profite de pe urma realizării proiectului navigatorului genovez. La 1 mai 1486, Columb e primit în audienţă la Alcazarul din Cordoba, de regina Isabela, care aflase despre proiectul său, fiind cucerită de planurile sale. Dar fondurile şi aşa precare, nu puteau fi investite într-o încercare al cărei succes nu era sigur. O comisie specială, sub preşedinţia lui Hernando de Talavera, confesorul reginei şi viitor arhiepiscop de Granada, se întruni, la început la Cordoba, apoi la Salamanca. Comisia regală, conştientă de riscul unei asemenea expediţii manifesta

[142] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p.. 171-177.
[143] *Ibidem*, p. 178-184.
[144] Jean Favier, *op. cit*., p. 339-360.

neîncredere față de datele expuse de genovez. Proiectul nu a fost respins, dar nici aprobat; verdictul afost amânat.

Între timp, Columb trăia din subsidii primite din partea Coroanei. Disperat, Columb a propus din nou, regelui Portugaliei, Joao al II-lea, în 1488, cunoscutul său proiect. Era însă prea târziu deoarece Bartolomeo Diaz descoperise Capul Bunei Speranțe şi drumul spre Indii. Au urmat ani de aşteptare, de dezamăgiri şi de speranțe, de optimism, de amărăciune. Întors în Spania, Columb se consolă doar cu munca, cu studiul neîntrerupt. Columb a citit istoria naturală a lui Pliniu, lucrări de geografie ale lui Plutarh şi Ptolemeu, ediția latină a lui Marco Polo, **Imago Mundi** a lui Pierre d'Ailly, **Historia rerum ubique gestarum** (scrisă de papa Pius al II-lea) etc. [145]

După 4 ani de tergiversări, proiectul lui Columb a fost respins (în 1490), de comisia regală. Răspunsul l-a dezamăgit dar nu l-a adus la disperare. Regii Ferdinand şi Isabella nu se pronunțaseră încă. În vara anului 1491, Columb a vizitat din nou mănăstirea La Rabida, unde l-a întâlnit pe prorul Fray Juan Perez, prin intermediul cărpra a făcut cunoştință cu doi încercați navigatori şi piloți, cu Martin Alonso Pinzon şi cu fratele acestuia, ambii din Palos. Pinzon făurise şi el planul de a străbate Oceanul Întunecat pentru a ajunge în Cipangu.

Fostul confesor al reginei Castiliei, Juan Perez, a intervenit pentru a I se acorda o nouă audiență lui Columb. Exploratorul este invitat la Santa Fe iar consiliul convocat pentru a lua o decizie în chestiunea proiectului prezentat de genovezi, se arată mai binevoitor. Proiectul lui Columb a fost susținut şi de Luiz de Santagel, vistiernicul regelui Ferdinand de Aragon. În viziunea lui Santagel, expediția transoceanică trebuia să aducă suveranilor spanioli teritorii şi faimă, iar celor care o finanțează profituri. Santagel a avansat suma de 1 900 000 de maravendis pentru expediția lui Columb. Costul expediției şi sprijinul Isabellei fiind asigurate, rămâneau de rezolvat doar aspectele juridice şi administrative ale acțiunii, trebuiau elaborate stipulațiile înțelegerii ce urma a fi încheiată între suveranii spanioli şi navigatorul genovez.[146]

În înțelegerea încheiată la 17 aprilie 1492, sunt expuse pretențiile formulate de Columb, care apare în această convenție cu apelativul "don", recunoscându-i – se implicit intrarea în casta nobilimii spaniole. Lui Columb i se conferă titlul de amiral al tuturor insulelor şi pământurilor pe care le va descoperi, titlul fiind transmisibil succesorilor, la care se adaugă cel de vicerege şi guvernator, cu dreptul de a propune pentru diferite funcții, în fiecare insulă, în fiecare provincie, 3 oameni la libera sa alegere. I se acordă privilegiul de a dispune de 1/10 din valorile, nestematele, metalele prețioase, spițeriile şi alte mărfuri achiziționate; i se conferă prerogativa de a judeca în pricinile ivite în legătură cu aceste mărfuri şi afacerişi dreptul la 1/8 din veniturile traficului maritim, în care Columb va investi o anumită sumă. Obiectivul expediției lui Columb era căutarea unui drum spre Imperiul Marelui Han, spre Indii. Columb este un bun catolic, el fiind convins de sentimentul providențial al misiunii sale. Prozelitismul constituie pentru Columb unul din scopurile expediției.

Prin documentul regal din 30 aprilie 1492, se ordonase orașului Palos să echipeze corăbii ăpentru expediția pe mare a lui Cristofor Columb. Orașul i-a oferit însă numai 2 corăbii: Nina şi Pinta. Caorabia Santa Maria fusese contractată de Columb direct de la proprietarul ei, Juan de la Cosa. Cele 3 corăbii aveau o singură punte şi erau joase la apă, dar cu suprastructuri înalte la pră. Pe Santa Maria se afla la pupă o construcție cu 2 etaje: cel de jos era utilizat la păstrarea materialelor de navigație ale corabiei (ancore, garline etc.); cel de deasupra, cu o suprafață mai mică, era camera hărților. Calitățile nautice ale vaselor erau excelente pentru acea vreme. Ele puteau parcurge 10-15 mile italiene, adică 9-12 noduri, circa 18-27 km pe oră. [147]

[145] Daniel J. Boorstin*, op. cit*., p. 293-296.
[146] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p..170-172.
[147] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* IV, p. 238-240.

Funcțiile de comandanți, de secunzi şi de piloți, erau deținute pe Santa Maria – vasul amiral – de Columb, Juan de la Cosa şi Peralonso Pinzon; pe Nina- Vicente Yanez Pinon, Juan Nino şi Sancho Ruiz de Gama; pe Pinta – Martin Alonso Pinzon, Francisco Martin Pinzon, Cristobal Garcia Sarmento. Prezența în calitate de translator a lui Luis de Torres, evreu convertit, cunoscător al limbilor ebraică şi arabă, demonstrează că proiectul lui Columb de a atinge coastele continentului asistic şi de a vizita Imperiul Marelui Han era real, căci numai în Orient puteau fi necesare aceste limbi în eventuale tratative cu principii localnici. Marinarii erau în număr de 90: 40 pe Santa Maria şi câte 25 pe celelalte douăcaravele, fiind cu precădere spanioli.

Drumul spre Indii a început la 3 august 1492. Străbătând Oceanul Atlantic, la 12 octombrie 1492, Columb a descoperit o insulă, pe care a botetat- San Salvador. După toate probabilitățile, se pare că e vorba de actuala insulă Watling, din arhipelegul Bahamas. Cei de față îl salutară pe Columb ca amiral şi vicerege şi îi jurară supunere. Băştinaşii, goi, frumoşi la trup şi la chip, au fost la început timorați apoi I-au înconjurat din toate părțile pe europeni, le pipăiră hainele cu o naivitate puerilă. Bonetele roşii şi şiragurile de mărgele de sticlă pe care le oferiră spaniolii le provocară o bucurie deosebită. Nu aveau arme şi nu cunoşteau fierul. Columb şi ceilalți exploratori au fost însă dezamăgiți deoarece nu găsiseră aur. [148]

În seara zilei de 14 octombrie 1492, Columb părăsi insula San Salvador şi atinse în ziua următoare o altă insulă, pe care o numi Santa Maria de la Concepcion (azi Rum). Apoi descoperi o insulă cu o formă alungită, pe care o porecli Fernandina (azi Long Island). Spaniolii au trecut din insulă în insulă, rămânând uimiți de tot ceea ce vedeau, de oamenii prietenoşi, de vegetația bogată. Dar căutarea de aur, devenită obsesie, ajunsese principala preocupare.

La 27 octombrie 1492, Columb a descoperit insula Juana (Cuba). Descoperitor dar şi coquistador, Columb se frământa cum să tragă foloase de pe urma indigenilor. Îi vrea transformați în robi ai Spaniei, vrea aurul pe care nu-l au şi nu ia măsuri de intimidare numai pentru că speră să afle mai uşor unde se găsesc zăcămintele de aur. Amiralul a cercetat coastele Cubei, **convins că este vorba de continentul asiatic,** notând cu lux de amănunte impresiile sale despre relief, despre ape, vegetație şi ape. În 6 decembrie, Columb descoperi insula Espanola. La 4 ianuarie 1493, amiralul Columb a ordonat ridicarea ancorei spre patrie, spre Spania. La mijlocul lunii martie 1493, Columb a ajuns în Spania, fiind primit la Barcelona de regele Ferdinand şi regina Isabella. Drumul lui Columb de la Sevilla la Barcelona a fost un adevărat triumf. De pretutindeni veneau oameni care aflaseră despre expediție şi dsespre descoperirea Indiilor, pentru a-l întâmpina pe amiral şi a admira tot ce fusese adus de peste ocean: indieni cu brățări şi salbe, cu lănci şi vase în mâini şi papagali pe umăr, animale împăiate, plante rare, purtate în mare alai. [149]

La Barcelona, în fața înalților demnitari, a Curții, Columb a prezentat relatarea expediției sale. Columb dorea să continue aventura începută, să-l caute pe Marele Han, să găsească aur, să-I onvertească pe indieni. Columb cunoaşte culmea gloriei; săptămâni în şir participă la serbările de la Curte. E consultat în chestiuni de politică internațională, iar arhiepiscopul de Toledo îl primeşte cu onoruri regale. La 28 mai 1493, amiralul a primit o nouă confirmare a privilegiilor şi prerogativelor sale; i s-a acordat suma de 335 000 maravedis. [150]

Imediat după descoperirea "Indiilor" de către Columb, monarhia spaniolă trecu la ofensiva diplomatică în vederea asigurării plenipotenței sale asupra drumului spre vest şi a teritoriilor descoperite. Spaniolul Rodrigo Borgia, devenit papă şi cu sprijin castilian, s-a

[148] *Ibidem*, p. 240-242.
[149] Daniel J. Boorstin*, op. cit*., p.298-303.
[150] Gerhard Prause, *Nimeni nu a râs de Columb. Demistificarea unor legende şi falsuri*, Editura Politică, Bucureşti, 1969, p. 12-38.

manifestat favorabil asupra cererii spaniole. În luna aprilie a fost concepută bula **Inter caetera, datată oficial la 3 mai 1494.** Ea cuprindea referiri la insulele şi pământurile descoperite de Columb în timpul călătoriilor spre apus şi sancționa stăpânirea regilor Ferdinand şi Isabella asupra acestor teritorii, cât şi asupra teritoriilor ce urmau a fi descoperite în această direcție în viitor.

Regele Portugaliei pretindea însă că aceste teritorii aparțin de drept Portugaliei, astfel că au început tratative diplomatice directe între Spania şi Portugalia în această chestiune. Grație spiritului conciliant al spaniolilor, s-a încheiat în urma unor convorbiri oficiale, la 7 iunie 1494, **celebrul tratat de la Tordesillas**. Roma papală era prezentă în calitate de arbitru şi de terță putere. Linia de demarcație între teritoriile portugheze şi spaniole a fost stabilită la 370 de leghe vest de insulele Capului Verde. Orice teritoriu ce va fi descoperit la est de această linie urma să aparțină portughezilor. Tratatul a intrat în vigoare şi cu toată relativitatea sa, a fost respectat de o parte şi de alta, timp de secole. Pentru celelalte națiuni europene acordul a rămas literă moartă. Nici francezii, nici englezii, nici olandezii nu au ținut seama de stipulațiile tratatului şi la sfârşitul secolului al XVI-lea bula a devenit caducă. Dar ea a salvat pacea în Peninsula Iberică. [151]

Între timp, Columb terminase pregătirile **pentru cea de-a doua sa expediție:** 14 caravele şi 3 nave mari de transport, vreo 1500 de oameni, animale de povară, animale domestice, duse cu scopul de a fi aclimatizate în Indiile Apusene, apoi semințe de legume, cereale, trestie de zahăr. Din Canare au fost luați porci şi câini pe care cuceritorii castilieni I-au dresat apoi pentru vânătoarea de oameni. Această expediție nu mai avea misiunea de a explora, de a descoperi, ci pe cea de a lua în stăpânire, de a coloniza. Era prima mare încercare de colonizare în Lumea Nouă. Din această mulțime de oameni făceau parte circa 200 de nobili, oameni dornici de aventuri, de câştiguri facile, a căror imaginație fusese stimulată de ştirile despre fabuloasele bogății din această parte a lumii. Luau parte funcționari regali şi preoți, cu misiunea de a răspândi creştinismul în rândul populației aborigene. [152]

La 25 septembrie 1493, flota părăsi portul Cadiz. Columb era decis să urmeze un alt drum, la sud de traseul primei călătorii, poate pentru a evita o întâlnire cu corăbiile portugheze, poate pentru a descoperi alte insule, despre existența cărora aflase de la indieni. În 3 noiembrie 1493, Columb a descoperit o insulă din arhipelegul Antilelor Mici, pe care a numit-o Dominica. Apoi au descoperit şi alte insule: Maria Galante, Guadelupe, Deseada şi Los Santas. La 10 noiembrie, amiralul a ordonat să se ridice ancorele şi se îndreptă spre nord-vest, în căutarea Espanolei.

A descoperit însă alte insule: Santa Maria de Montserat, Santa Maria la Redonda, Santa Maria la Antigua, Santa Cruz, Santa Ursula, Insula celor 11 000 de fecioare. Au acostat în prima insulă din grupul Antilelor Mari, Puerta Rico. Apoi, au debarcat în Haiti. Columb s-a decis să pătrundă în interiorul insulei Haiti, pentru a găsi şi explora țara aurului. Au pătruns într-o regiune muntoasă şi săracă în care se găseau zăcăminte de aur, dar şi de cupru şi de azotat de argint. La 3 mai 1494, Columb descoperi Jamaica dar spaniolii au fost întâmpinați de indieni războinici. Dar după ce au fost trase câteva salve de bombarde şi a fost lansată împotriva indienilor o haită de câini, aceştia s-au retras. Forța, armele de foc şi câinii vor fi de aici înainte folosite împotriva indienilor. După cercetarea coastelor Cubei, amiralul se îndreaptă din nou se îndreaptă din nou spre insula Jamaica, dar abia la 20 august atinse capul vestic al insulei.[153]

În cele din urmă mica escadră s-a întors în Espanola, unde a ajuns în 29 septembrie 1494. În Espanola, Columb a trecut la represalii dure împotriva populației băştinase, care nu accepta stăpânirea spaniolă. Dintr-o populație de aproape 100 000 de locuitori, cât avusese

[151] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p.. 189-191.
[152] *Ibidem,* p. 192-196.
[153] *Ibidem,* p. 196-199.

Espanola înainte de a fi descoperită de Columb, în 1496 mai trăia doar o treime. Dificultăţile de pe insulă au fost atribuite amiralului şi curtea regală a fost asaltată de plângeri. Columb trebui să se justifice, dar aceasta putea s-o facă numai în Spania şi nu în Espanola, înaintea lui Aguado, însărcinat cu examinarea conflictului. Amiralul trebui să combată defăimările, acuzaţiile aduse persoanei şi guvernării sale. Era o sarcină grea, căci marele navigator se dovedise un prost colonizator, un organizator incapabil, promotor al unei politici coloniale falimentare.

Cu 2 caravele, Nina şi India(aceasta din urmă fiind prima corabie construită de spanioli în America) – cu 200 de oameni la bord decişi să părăsească insula şi cu vreo 30 de sclavi indieni, Columb se îndreaptă spre Spania, unde ajunse, la 11 iunie 1496, în portul Cadiz. Invitat, după o lună de aşteptare, la Curtea regală, Columb porni cu mare alai, dar relatările lui Columb sunt primite cu scepticism deorece nu adusese grămezile de aur, pe care le promisese.

Chiar dacă amiralul nu obţinuse cărăbiile solicitate, a obţinut în schimb reconfirmarea privilegiilor şi a drepturilor sale. O nouă întârziere a pregătirilor pentru cea **de-a treia expediţie** a fost provocată de moartea neşteptată a moştenitorului tronului, don Juan. Şi ştirile despre dificultăţile intervenite în viaţa coloniei întemeiate de Columb încurajau pe cei ce puneau piedici în calea înfăptuirii noului proiect, cât şi a recrutării de marinari pentru a participa al o nouă expediţie.

Abia în 1498, Columb a reuşit să obţină 6 caravele şi deoarece a fost imposibil să-şi recruteze echiapjul pe cale obişnuită, a recurs la recrutarea de deţinuţi. Porţile închisorilor s-au deschis în faţa amiralului, care a fost nevoit să-şi aleagă oamenii dintre delincvenţii de drept comun, amnistiaţi cu acest prilej. Drojdia societăţii urma să colonizeze Indiile Apusene, să înfăptuiască misiunea civilizatoare, încredinţată de Coroană. La 30 mai 1498, escadra lui Columb a pornit într-o nouă expediţie spre Indiile occidentale. Pentru a evita o întânire cu escadra franceză, Columb navigă în direcţia insulei Madeira. [154]

VII.5. MAGELLAN

Fernando Magellan (1480 - 27 aprilie 1521), în portugheză *Fernão de Magalhães*, în spaniolă *Fernando/Hernando de Magallanes*) a fost un explorator portughez care a navigat în serviciul regelui Spaniei. A fost primul care a navigat spre vest pornind din Europa pentru a ajunge în Asia, primul european care a navigat în Oceanul Pacific şi primul care a condus o expediţie în jurul lumii. La 10 august 1519 cele cinci corăbii care au compus flota expediţiei: *Trinidad* (110 tone, 55 marinari), *San Antonio* (120 tone, 60 marinari) , *Concepción* (90 tone, 45 marinari), *Victoria* (85 tone, 42 marinari), Santiago (75 tone, 32 marinari) au părăsit oraşul Sevilla navigând pe fluviul Guadalquivir până în San Lucar de Barrameda unde au staţionat mai mult de 5 săptămâni, timp în care s-a făcut ultima revizie şi aprovizionarea completă. La 20 septembrie 1519 flota s-a desprins de ţărm şi a început călătoria. În timpul trecerii peste ocean, Magellan a elaborat un sistem de semnalizare atât de bun încât nici o corabie din flota sa nu s-a rătăcit, deşi erau total diferite. Neînţelegerile cu căpitanii spanioli au apărut la scurt timp dar rebelii sunt aspru pedepsiţi. Pe 27 aprilie 1521, Magellan este ucis în Filipine în timpul unei lupte cu băştinaşii, în insula Mactan. Expediţia se întoarce în Europa cu o singură navă, *Victoria*, având la bord 18 oameni şi fiind comandată de Juan Sebastian El Cano în 1521. Regele Spaniei l-a înnobilat pe El Cano şi i-a dat ca blazon globul pământesc pe care scria „*Primus Circumedisti me*” („Tu m-ai înconjurat primul”). Relatarea expediţiei a fost

[154] *Ibidem*, p. 199-215.

făcută de geograful Antonio Pigafetta care a participat la toate expediţiile organizate de Magellan. [155]

VII.6. CONSECINȚELE MARILOR DESCOPERIRI GEOGRAFICE

Istoricii n-au întârziat să considere marile descoperiri geografice ale Renaşterii drept " **cea mai extraordinară aventură din istoria Europei**". Rezultatele lor practice au fost incamparabil superioare celor ale marii aventrui a cruciadelor.

Cea mai importantă consecinţă a marilor descoperiri geografice a fost **distrugerea unor străvechi civilizaţii(aztecă, maiaşă, incaşă** etc) şi **formarea imperiilor coloniale : portughez, spaniol, olandez, englez, francez**. Descoperirile geografice au oferit europenilor o şansă extraordinară de a cunoaşte şi controla majoritatea zonelor lumii şi de a întemeia imperii coloniale care vor întrece cu mult ceea ce reprezentaseră imperiile macedonean sau roman. [156]

Cucerirea coastelor continentului african s-a realizat pas cu pas, lent, dar sistematic. Ajunşi la Capul Bunei Speranţe, portughezii au dat peste spaţii infinite, peste mări, oceane şi ţări necunoscute, în care şi-au impus dominaţia şi monopolul. Dar flota, singură, nu ajungea pentru a menţine dominaţia unui minuscul regat peste miile de kilometri de coastă. Portugalia era o ţară cu mijloace limitate, cu o populaţia redusă, ceea ce făcea imposibilă cucerirea de teritorii întinse sau pătrunderea în interiorul regiunilor explorate, situate la distanţă uriaţă de metropolă. Rezultatul cuceririlor portugheze a fost o **thalassocraţie mercantilă**, bazată pe o puternică flotă de război, destinată să protejeze corăbiile comerciale, dar şi pe forturi, cetăţi şi garnizoane.

la Capul Bunei Speranţe, coasta orientală a Africii, coasta Malabarului, Insulele Sonde, o parte din Moluce şi Macao în China, iar în America de Sud – Brazilia. Organizarea acestui imperiu, mai degrabă maritim decât colonial, a luat forma monopolului de stat. Regele Portugaliei era primul armator, el poseda la Lisabona cea mai importantă casă de comision şi de export, dispunea de docuri şi de magazine proprii, unde erau stocate mărfurile ce soseau din Guineea sau din Indii, mirodenii şi fildeş, apoi mătăsuri, perle, parfumuri, pietre preţioase, precum şi tot ce se expedia din Portugalia: ţesături, postavuri, produse artizanale. Beneficiile acestui comerţ erau considerabile şi aurul ce intra din abundenţă în vistierie permitea monarhului să înfiinţeze noi manufacturi de arme, noi şantiere de construcţii navale. [157]

Alfonso de Albuquerque a pus bazele Imperiului colonial portughez: Ormuz, Socotra, Mascat, Diu, Goa şi Malacca s-au transformat în adevărate bastioane prin care s-a impus monopolul portughez în mările şi oceanele Orientului, iar aceste bastioane au controlat respectarea lui. Prezenţa portugheză în această parte a lumii s-a caracterizat printr-o permanentă stare de război, prin lupte cu populaţiile indigene , cu Egiptul, cu turcii. Portughezii aveau de înfruntat galerele turceşti şi corăbiile piraţilor cuibăriţi chiar în unele forturi portugheze, abandonate din lipsă de mijloace, apoi duşmănia principilor locali şi dificultăţile materiale legate de menţinerea relaţiilor dintre colonii şi metropolă. Călătoria, dus şi întors, în Indii, dura aproape 18 luni. Trei flote, una pe drum, alta în pregătire şi a treia care staţiona în apele Indiei, aveau misiunea să controleze comerţul în Oceanul Indian. Furtunile, piraţii, musulmanii sau pur şi simplu uzura, provocau grele pierderi flotei portugheze. Şantierele navale şi manufacturile de arme trebuiau să lucreze fără întrerupere pentru a înlocui pierderile şi a dezvolta flota în raport cu nevoile sporite ale comerţului şi ale

[155] *Ibidem,* p. 303-338; Jean Favier, *op. cit*., p. 423-433.
[156] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p..221-256.
[157] Jean Favier, *op. cit*., p.. 417-421.

războiului. Dacă se iau în considerare şi cheltuielile pentru întreţinerea punctelor de sprijin , a cetăţilor din Marea Roşie şi Oceanul Indian, precum şi cele pentru întreţinerea flotei, devine clar ce mari sacrificii a solicitat expansiunea portugheză. Dar şi beneficiile au fost uriaşe.

Imperiul colonial portughez era organizat sub forma unei **întreprinderi comerciale de stat, a unei agenţii monopoliste**, exploatată în regie de Coroană şi condusă de un Consiliu, **Casa da India**, cu sediul la **Lisabona**. Casa da India îndeplinea funcţii fiscale, comerciale şi de administraţie colonială, arenda privilegii vamale pentru produse orientale, participa la distribuirea mărfurilor de import, organiza încărcarea şi armarea corăbiilor, numea pe funcţionari şi pe navigatori, recruta trupele coloniale, controla factoriile şi staţiile navale, acorda licenţe de comerţ şi împărţea beneficiile comanditarilor. Capitala Portugaliei s-a transformat într-un mare antrepozit de mărfuri orientale, iar comanditarii oficiului Casa da India, în principalii agenţi ai comerţului cu mirodenii. [158]

Datorită monopolului lor, portughezii au reuşit să aducă mari cantităţi de mirodenii pe pieţele europene şi să realizeze beneficii importante. La început chintalul de piper, care se vindea la Calicut cu 3 ducaţi, costa 80 de ducaţi la Alexandria. Portughezii, prin înlăturarea concurenţilor şi importuri masive, şi-au permis să-i reducă preţul, vânzând piperul la Lisabona cu 40, apoi chiar cu 20 de ducaţi chintalul. Ori, numai expediţia lui Vasco da Gama din 1503 a adus la Lisabona 36 000 de chintale de piper, apoi ghimbie, nucşoara şi cuişoare, fără a socoti celelalte mărfuri. A doua expediţie a lui Vasco da Gama a adus un beneficiu net de 300%, cea a lui Almeida din 1505 s-a soldat cu un beneficiu net de 175%. Pe la 1572, regele Portugaliei realiza din comerţul oriental un câştig de aproape 500 000 de ducaţi.

Monopolul portughez nu a fost însă lipsit de fisuri. Blocarea Oceanului Indian nu a putut fi realizată în mod permanent şi, în consecinţă, monopolul nu a funcţionat în condiţii absolute. Legăturile cu Orientul se realizau peste Persia şi prin Imperiul Otoman şi, deşi limitate, relaţiile comerciale ale spaţiului mediteranean cu Orientul continuau să se realizeze peste Orientul Mijlociu. [159]

Imperiul colonial spaniol cuprindea un teritoriu uriaş, care se întindea din California şi până în Chile: Nueva Espana (Mexicul), Castilia del Oro(coasta Americii Centrale, de la Honduras până la Darien), Nueva Castilia şi Nueva Toledo, adică partea de nord şi cea de sud a Perului, apoi Panama, Nueva Granada (Columbia), Venezuela, Nueva Extramadura (Chile) şi Antilele. Un continent cucerit într-o jumătate de secol de o mână de oameni: Cortes cucerise Mexicul cu 1300 de oameni, Pizzaro pornise să cucerească Peru cu 114 spanioli, iar numărul total al marinarilor, soldaţilor şi coloniştilor sosiţi în Lumea Nouă în acest răstimp era cu mult sub 100 000 de oameni. [160]

Eşecul sistemului portughez de exploatare a dus în consecinţă la introducerea sistemului de encomiendas, de fapt a şerbiei, mai puţin în interesul Coroanei, decât în cel al conchistadorilor, al coloniştilor. Întrucât la început economia dominantă era o economie de subzistenţă, bazată pe imensa bogăţie de zăcăminte şi mână de lucru, feudalismul hispano – american s-a dezvoltat ca un sistem asemănător celui iberic.

Proprietatea asupra pământului se obţinea prin "cucerire", deci prin forţă, apoi prin privilegii, uzurpare sau favoruri. O obţineau conchistadorii, curtenii, ordinele călugăreşti. **Encomienda** era o concesiune financiară, un domeniu cu drept la tribut şi la corvezile indienilor care populau domeniul iar encomendero era seniorul, stăpânul domeniului, ai cărui locuitori erau obligaţi la prestaţii şi servicii. Encomiendas erau inegale: aşezări de 6 –10 indieni şi domenii sau localităţi cu câteva mii de indieni. În schimbul muncii lor, indienii trebuiau să primească hrană, adăpost, îmbrăcăminte şi să-şi însuşească noţiuni ale religiei creştine.

---

[158] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* IV, p. 232-235.
[159] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p..339-344,
[160] *Ibidem*, p. 344-349.

Imperiul colonial spaniol forma inițial **2 viceregate**: **Mexic(** organizat în 1534) şi **Peru (** în 1542), la care aveau să se adauge, în sec. XVIII, **Nova Grenada** (1717) şi **Rio de la Plata** (1776). Viceregele, numit direct de rege, era investit cu aceleaşi puteri pe care regele le exercita în Spania. El guverna, administra şi conducea justiția; în caz de război, comanda flota şi armata. Dar, la expirarea mandatului său, care era de 3 ani, trebuia să rămână în colonie 6 luni, ca simplu particular, pentru a răspunde la eventualele reclamații ale foştilor săi administrați. [161]

În coloniile cu însemnătate mai mică, regele era reprezentat de un **guvernator,** înzestrat ca şi viceregele cu atribuții administrative, judecătoreşti, financiare şi militare. Viceregii şi guvernatorii trebuiau să –şi lase familia în Spania, să nu se ocupe de afaceri, să trateze bine pe indieni, să depună la intrarea în funcție o cauțiune care să garanteze executarea sentinței în cazul în care ar fi fost condamnați după expirarea mandatului lor. Coroana ia conducerea directă a coloniilor, considerate provincii transoceanice. Organul central era **Consiliul Indiilor**, creat de Ferdinand Catolicul în 1511 şi definitiv organizat în 1524 de Carol Quintul. Compus din 8 consilieri, un consilier financiar şi 2 secretari şi prezidat de marele cancelar al Indiilor, consiliul pregătea legile şi ordonanțele pentru colonii, propunea candidații pentru toate posturile civile şi ecleziastice şi supraveghea activitatea funcționarilor din colonii. Sediul consiliului era la Madrid şi nimeni, în afară de rege, nu putea interveni în deliberările membrilor lui. [162]

Organul executiv al Consiliului a fost **Casa da Contratacion**, întemeiată în 1503, după modelul Casei da India din Lisabona. La început, Casa de Contratacion, a fost o societate particulară de negustori, la care guvernul a făcut apel pentru organizarea comerțului transoceanic. Reorganizată prin ordonanțele din 1534 şi 1543, a devenit un adevărat minister al comerțului, care supraveghea aplicarea legilor relative la comerțul cu America, înregistra ieşirea şi intrarea corăbiilor şi judeca diferendele între comercianți. Casa fixa data plecării flotelor, navlul, tonajul şi destinația corăbiilor, monopoliza întregul comerț colonial. Pentru înlesnirea comerțului, traficul transatlantic a fost concentrat la Sevilla.

În 1529, Carol Quintul a autorizat alte 7 porturi din Atlantic şi 2 din Mediterana să trimită corăbii în America, dar la întoarcere toate trebuiau să treacă prin Sevilla. În America, licența de a îmbarca şi debarca mărfuri a fost rezervată, în afară de Havana, porturilor Vera Cruz (pentru Mexic), Nombre de Dios(pentru Columbia şi Venezuela) Panama şi Callao(pentru colonile de pe şărmul Pacificului).

Casa de Contratacion organiza 2 flote pe an, compuse din cel puțin 10 vase de comerț şi un bastiment de război. Numărul corăbiilor care compuneau cele două flote a crescut necontenit, până la sfârşitul secolului al XVI –lea, când a atins cifra de 100 – 120. Comerțul cu coloniile era extrem de variat. Spania vindea articole alimentare (vin şi untdelemn), stofe, metale (aramă şi mercur), instrumente şi arme de fier, mobile, articole de lux şi sclavi negri. Colonile exportau metale prețioase dar şi zahăr, bumbac, cacao, tutun, lemn de preț, materii colorate. Locul cel mai însemnat îl ocupau însă metalele, mai ales argintul. [163]

O altă consecință a marilor descoperiri geografice a fost **distrugerea populației băştinaşe, precolumbiene**. Populația băştinaşă a fost adusă în stare de sclavie, supusă unui regim de muncă forțată, la eforturi fizice deosebite, în mine, în spălătorii de aur, în morile de indigo sau pe plantațiile de trestie de zahăr. Violența conchistadorilor, silniciile comise față de cei forțați să muncească în cadrul morilor de indigo sau de postav sau în mine, au dus la o scădere rapidă şi masivă a populației, în special în Mexic şi Peru. Sfidarea şi disprețul spaniolilor față de indieni, socotiți " leneşi şi vicioşi" , slabi la muncă, trişti, fricoşi, mârşavi şi cu înclinații rele", au favorizat abuzurile şi arbitrariul, agravând situația populației indigene.

[161] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 254-256.
[162] *Ibidem*, p. 257-258.
[163] *Ibidem*, p. 259-260.

În Mexic, din 25 de milioane de locuitori, au supraviețuit în primii 30 de ani ai cuceririi numai 25%. După 90 de ani, populația indigenă a Mexicului s-a redus cu 96%. Curba populației din platoul Anahuac (Mexic), prezintă următoarea situație în secolul al XVI –lea: 1519 – 25 200 000 de locuitori; 1532 – 16 800 000; 1548 – 6 300 000; 1568- 2650 000 şi 1596 – 1 375 000. [164]

Atrocitățile conchistadorilor spanioli în Lumea Nouă au fost precedate de cele ale portughezilor pe coastele Africii Occidentale. În incursiunile lor de pe litoral şi din apropiere pentru a captura sclavi, portughezii incendiau colibele, ucideau copiii şi bătrânii, vânau bărbații cu câini mari dresați în acest scop, aduşi special din insulele Canare. Cum însă interesul lor nu era de a se instala definitiv pe teritoriile africane pentru a le exploata asemenea unor adevărați colonizatori, ci se limita în principal la capturarea de sclavi, actele lor de cruzime erau dependente şi determinate de acest scop specific. Aşa s-a născut **legenda neagră** (**“ la leyenda negra**”) despre cucerirea şi colonizarea Americii. [165]

Indicele atât de ridicat al mortalității la indieni se explică şi prin **şocul microbian generalizat**, prin maladiile aduse de europeni pe continentul american, boli față de care amerindienii neimunizați erau cu desăvârşire lipsiți de apărare. **Rujeola** a ucis o mare parte din populația de tainos – arawak din Santo Domingo. Epidemia de **ciumă** din 1546 a făcut zeci de mii de victime. Teribila epidemie de **gripă,** care a lovit în repetate rânduri Mexicul în secolul al XVII-lea, a ucis aproape 1/3 din populația indigenă, dar nici un alb.

Dezastrul biologic a însoțit pe cel social – economic şi a dus la un puternic regres al numărului populației băştinaşe, în condițiile şi aşa precare din punct de vedere demografic, căci natalitatea la amerindieni era mai scăzută ca la europeni, datorită perioadei excepțional de lungi de lactație. Un factor demografic important care a afectat întregul Mexic a fost şi excedentul constant al deceselor în raport cu naşterile.

Dar factorul hotărâtor care a dus la decimarea populației băştinaşe a fost violența, dezorganizarea sau distrugerea structurilor social – economice ale societății amerindiene, munca istovitoare în mine, munca istovitoare pe domenii. O confirmă documentele vremii, de pildă actul lui Carol Quintul din 8 decembrie 1526, în care monarhul constată că în urma împilărilor, numărul indienilor din Espanola, San Juan şi Cuba a scăzut în asemenea proporții, încât aproape că nu mai sunt indieni în pomenitele insule. Europenii au importat şi ei anumite boli din America, cum ar fi de pildă **sifilisul,** adus de marinarii lui Columb din Lumea Nouă în Spania, răspândindu-se de aici în întreaga Europă. [166]

În cele două Americi, populația indigenă, împuținată ca urmare a bolilor şi muncilor istovitoare, a conviețuit atât cu europenii albi, cât şi cu sclavii negri, aduşi din Africa. **Amestecul rasial (metisarea**) a contribuit la formarea poparelor latino – americane. În procesul de osmoză, de sinteză umană hispano – americană (proces care stă la baza viitoarelor etniii şi civilizații latino – americane) un rol determinant l-au avut căsătoriile mixte, pe care începând din 1514 Curtea de la Madrid le-a încurajat.

Metisajul (biologic şi cultural) a rezultat din numărul mare de soții sau de concubine ale conchistadorilor, fapt dealtimenteri în acord cu obiceiurile băştinaşilor, care tolerau poligamia. Ca urmare a concubinajului frecvent cu indiencele, aproape toți conchistadorii (Cortes, Alvarado, Pizzaro, Almagro ş. a.) au avut cu ele copii naturali. Mulți dintre aceşti metişi au devenit cunoscuți scriitori (poetul Garcilaso Inca a devenit un clasic al literaturii spaniole) sau renumiți cronicari, mexicani şi peruani.

Marile descoperiri geografice au constituit unul din factorii revoluției economice a Renaşterii, care la rândul său a avut o acțiune asupra puterii politice a unor state europene. “**Revoluția atlantică**” a însemnat **deplasarea axei comerciale a Europei din Mediterana şi**

[164] *Ibidem*, p. 328-332.
[165] *Ibidem*, p. 333-335.
[166] Samuel Goldenberg, Sorin Belu, *op. cit*., p..347-349.

Baltica în Oceanul Atlantic, fapt care a avut consecinţe negative asupra comerţului republicilor maritime italiene Veneţia şi Genova şi a Hansei nordice. Deplasarea axei comerţului mondial în Atlantic a contribuit la prosperitatea oraşelor şi porturilor cu faţetă atlantică: Lisabona, Londra, Amsterdam. [167]

Ca o consecinţă directă a marilor descoperiri geografice, **au fost introduse şi aclimatizate în Europa o serie de plante, cereale şi pomi fructiferi din America**, care vor avea un rol deosebit în hrana zilnică : roşiile (tomatele), cartoful, porumbul, fasolea, ananasul, vanilia, arahidele, cacaua, arborele de coca sau tutunul. De asemenea, noi animale au fost răspândite în Europa din Lumea Nouă, ca de exemplu curcanul. [168]

Marile descoperiri geografice au contribuit la **răspândirea creştinismului, a catolicismului în Lumea Nouă**. De altfel, pentru regii Spaniei extinderea Imperiului spaniol şi propagarea credinţei creştine însemna unul şi acelaşi lucru. Iniţiativa i-a revenit bisericii catolice prin intermediul ordinelor sale călugăreşti, mai ales prin acţiunea iezuiţilor. Răspândirea catolicismului a fost însoţită şi de instituirea în **1516 a tribunalului Inchiziţiei în Noua Spanie (Mexic),** regele Ferdinand numind inchizitor general al Americii pe episcopul Cubei, John Quevado. [169]

Conchistadorii erau adesea însoţiţi de preoţi membri ai Inchiziţiei, autorizaţi de inchizitorul general din Spania să-i reprezinte. În 1541 Carol Quintul stabileşte tribunale permanente ale Inchiziţiei la Lima, Mexic şi Cartagena. Dar inchiziţia spaniolă din America nu se prea ocupa cu problema ereziei; în schimb se ocupa de alte "crime" şi în primul rând de **vrăjitorie**, care îşi găsea cel mai bun teren în credulitatea superstiţioşilor indigeni.

Inchizitorii din America, cu puterea aproape nelimitată pe care o aveau (la un moment dat l-au condamnat şi pe papa Sixt al V-lea!), urmăreau în modul cel mai evident să obţină bogăţii şi influenţă politică. În haosul de ilegalitate şi cupiditate nelimitată, creat şi întreţinut de guvernatori şi viceregi, tentaţia era prea mare ca inchizitorii să poată rezista. Capitolul cel mai sumbru şi cel mai ruşinos din toată istoria inchiziţiei este probabil cel al inchiziţiei spaniole din America secolului al XVI –lea. [170]

VIII. RENAŞTEREA ÎN ŢĂRILE ROMÂNE. UMANISMUL (Sec. XVI-XVII)

VIII.1. NICOLAUS OLAHUS (1493-1568)

Nicolaus Olahus (1493-1568) a fost o vreme aprod la curtea regelui Ungariei, Vladislav al II-lea (1490-1516), începând astfel o carieră politică şi ecleziastică de excepţie în sfera Europei Centrale în epoca Renaşterii. Îmbrăţişând cariera preoţească, a fost pentru o vreme secretarul regelui Ungariei, Ludovic al II-lea (1516-1526) şi, ulterior a ajuns secretarul reginei Maria, văduva regelui Ungariei, pe care a însoţit-o în Ţările de Jos, stabilindu-se la Bruxelles, unde a rămas până în 1538. Înapoiat din Ţările de Jos, Olahus a parcurs cele mai

[167] *Ibidem*, p. 362-365.
[168] Ovidiu Drimba, *op. cit*., IV, p. 363.
[169] Guy Testas, Jean Testas, *Inchiziţia,* Prefaţă Cristian Antim Bobicescu, Editura Corint, Bucureşti, 2002., p. 112-117.
[170] *Ibidem*, p. 118-122.

înalte trepte ale ierarhiei bisericii catolice, ajungând în 1553, arhiepiscop primat de Strigoniu(Ungaria) şi în 1562 regent al Ungariei habsburgice, ca locţiitor al împăratului Ferdinand. În 1548, Nicolaus Olahus a fost înnobilat de Ferdinand, regele Ungariei Superioare (stăpânite de Habsburgi) iar în 1558 a fost ridicat de acelaşi suveranla rangul de baronal Imperiului. [171]

Diploma de înnobilare acordată de Ferdinand lui Olahus îl elogia pe umanistul român pentru „ excelenta cunoaştere a tuturor artelor frumoase, pentru priceperea în limba greacă şi latină, pentru talentul la scris, la vorbire, pentru talentul său poetic". Olahus a folosit originea sa ilustră – era fiu al judelui regesc Stoian (devenit prin botezul catolic Ştefan), descendent din ramura Drăculeştilor a dinastiei Basarabilor şi probabil fiind şi nepot de soră al voievodului Iancu de Hunedoara – pentru a-şi justifica şi în acest fel înnobilarea. Deoarece era român de descendenţă princiară şi urmaş al romanilor, Nicolaus Olahus considera că merita aceste onoruri şi pentru că românii erau apărătorii civilizaţiei europene.

Spre finalul vieţii sale a trăit în Slovacia, unde a desfăşurat o vastă operă culturală şi unde a murit, din această cauză fiind revendicat şi de cultura slovacă. Olahus însă a fost în primul rând un european, un umanist strălucit, un savant al Renaşterii europene, dar care niciodată nu a uitat originea sa românească, dovadă clară fiind numele pe care l-a purtat. În Slovacia, a reorganizat la Tirnavia(Trnava), vechea şcoală capitulară din Strigoniu (ocupată de turci) şi a pus bazele celui dintâi seminar teologic catolic din Ungaria Superioară. În veacul al XVII-lea, seminarul înfiinţat de Olahus se va transforma în Universitatea din Trnava. A fost un puternic susţinător al catolicismului şi a combătut protestantismul (mai ales luteranismul saşilor) de pe poziţiile Contarreformei şi Reformei Catolice. Olahus a decedat la Trnava în 14 ianuarie 1568 şi a fost înmormântat la biserica catolică Sf. Nicolae din acelaşi oraş. Nicolaus Olahus a scris 4 epitafuri la moartea lui Erasmus (1536)şi alte versuri în latină. A corespondat cu umanişti belgieni, germani, spanioli, danezi şi italieni. Din corespondenţa sa cu celebrul Erasmus de Rotterdam s-au păstrat vreo 40 de scrisori. Dintre poeţii latini, Ovidius l-a influenţat pe Olahus cel mai mult. [172]

A dovedit talent în poeziile sale, caracterizate printr-o sensibilitate remarcabilă, fie că erau scrise în limba greacă, fie în latină, între care se remarcă *Elegia cea mare*, la mormântul lui Erasmus de Rotterdam. Este autorul a 4 epitafe dedicate lui Erasmus din Rotterdam, în limbile latină şi greacă. În opera sa istorică, *Hungaria sive de originibus gentis, regionis, situ, divisione, habitu, atque opportunitatibus (1536)* se simte influenţa istoricilor greci şi latini (Tucidide, Xenofon, Sallustius). Olahus este cel dintâi dintre cărturarii români care subliniază clar ideea originii latine a poporului român şi unitatea limbii române, peste graniţele artificiale ce despărţeau Ţările Române din punct de vedere politic. Cuprinde în această lucrare numeroase informaţii istorice, geografice, etnografice despre Ungaria, Transilvania şi Banat, Moldova şi Ţara Românească. Olahus a redactat şi un *Chronicon,* în care sunt prezentate *şi* explicate evenimentele timpului său, de la Matia Corvinul până la Ferdinand I. [173]

Pe lângă limbile clasice, Olahus stăpânea la perfecţie limbile română, maghiară, franceză, germană şi turcă, fapt rarisim în epocă. Idealul lui Nicolaus Olahus era frumosul şi binele, ca atribute ale divinului şi fericirea care se poate raeliza prin practicarea virtuţilor autentic creştine. Şi-a scris operele doar în limba latină. A elaborat un *Tratat de alchimie* (publicat la Frankfurt în 1525*), Istoricul şi diplomatul (*Bruxelles, 1536*), Principiile religiei creştine catolice* (Viena, 1560*), Catehism* (Trnava, 1560), precum şi alte opere de valoare,

[171] Ştefan Bezdechi, *Nicolaus Olahus – primul umanist de origine română*, Aninoasa, Gorj, 1939, passim; Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993, p. 93-94.

[172] Ioan Aurel Pop, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998, p. 115-119.

[173] *********Călători străini despre Ţările române*, vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 484-485.

istorice sau geografice. Viziunea lui Olahus referitoare la națiune este modernă, fundamentată pe criteriile etnice şi lingvistice, în contrast cu viziunea medievală, care accentua privilegiul.[174]

Nicolaus Olahus este cel dintâi organizator al învățământului primar şi superior din Ungaria. Opera lui nu este o istorie propriu-zisă, cât mai ales un gen de descriere geografico-etnografică, care se originează în modelul oferit de scrierile umanistului Silvio Piccolomini. Olahus este un om al Contrareformei care caută să facă cunoscute Europei realitățile istorico-geografice ale acestei părți de lume, amenințate de dominația otomană. [175]

Concepțiile umaniste ale lui Olahus se vădesc în atitudinea sa față de problemele sociale ale vremii, de sprijinire a iobagilor şi de înfierare a abuzurilor nobilimii. În calitate de cancelar al Ungariei Superioare stăpânite de Habsburgi, înfruntând opoziția înverşunată a nobililor, a determinat dieta din 1547 să anuleze prevederile draconice cu privire la legarea de glie a iobagilor şi să le acorde dreptul de liberă strămutare.

VIII. 2. DIACONUL CORESI (CIRCA 1510-1583)

Diaconul Coresi a tipărit cărți bisericeşti la Târgovişte, Braşov şi Sebeş, în perioada 1557-1583. meşteşugul tipăririi l-a învățat de la Dimitrie Liubavici. Nu se cunosc motivele pentru care diaconul Coresi nu a rămas la Târgovişte, ci s-a stabilit la Braşov (în anul 1556). Probabil că, la Braşov existau tiparnițe mai performante, o moară care producea hârtie de calitate şi sprijin financiar din partea oficialităților săseşti ale oraşului. Prima carte tipărită la Braşov a fost un Octoih slavon (1557). Deşi tipărită în Transilvania, cartea avea pe frontispiciu stema Țării Româneşti şi îi menționa pe domnii Alexandru Lăpuşneanu al Moldovei, Pătraşcu cel Bun al Munteniei şi pe principele Ioan Sigismund Zapolya, ceea ce demonstrează faptul că era destinată românilor din cele trei ţări.

Diaconul Coresi a tipărit unele dintre primele cărți în limba română ale religiei ortodoxe: *Evangheliarul* (1561), *Apostolul* (1563), *Liturghierul* (1570), *Psaltirea* (1568 şi 1570), *Psaltirea slavo-română (*1577), *Cazania I* (1564) şi *Cazania II* (1581), monumente de limbă veche românească, importante prin predosloviile (prefețele) scrise de el, în care se ridica pentru prima dată problema introducerii limbii române în cultul religios. Diaconul Coresi a editat, în total, circa 35 de titluri de carte religioasă, tipărite în sute de exemplare, răspândite în toate teritoriile româneşti, care au facilitat unitatea lingvistică a poporului român dar şi apariția limbii române literare. [176] Tipografia lui Coresi de la Braşov, unde lucrau şi ucenicii lui, er amenită să satisfacă nevoile de cărți bisericeşti din toate cele trei Țări Române. Meşterii formați în tipografia coresiană au continuat activitatea tipografică la Alba Iulia, Sebeş şi Orăştie. [177]

VIII.3. GRIGORE URECHE (circa 1590-1647)

Fiu de mare demnitar moldovean, Grigore Ureche studiază la o şcoală umanistă din Liov (Polonia), unde se accentuau limbile clasice şi valorile culturale ale Renaşterii, opuse misticii iezuite. Cunoscător al limbilor de cultură slavona, latina, vorbeşte şi polona, însuşită în mediul pe care l-a frecventat. Învățământul în limba latină îi deschide drumul studiului lumi greco-romane, al Antichității clasice.

---

[174] Ioan Aurel Pop, *op. cit*., p. 118-119.

[175] Detalii la *********Umanistul Nicolaus Olahus – texte alese*, studiul introductiv şi notele semnate de I. S. Firu şi Cornelia Albu, Bucureşti, 1968.

[176] Amănunte la Ion Gheție, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1994.

[177] Nicolae Edroiu, *Paleografia româno-chirilică (sec. XVI-XIX),* Editura Accent, Cluj- Napoca, 2001, p.37.

Cronicar umanist, Grigore Ureche este autorul *Letopiseţului Ţării Moldovei*, redactat probabil între anii 1642-1647, în timpul domniei lui Vasile Lupu, fiind mare vornic. A utilizat ca **izvoare** în *Letopiseţul* său, *Cronica Poloniei*, redactată de Ioachim Bielski, care a fost publicată în Cracovia, în 1597, sub numele lui Martin Bielski, tatăl său. Grigore Ureche a apelat şi la opera lui Martin Cromer (*Polonia sive de origine et rebus gestis polonorum*, Basel, 1555), la Matei Miechowita (*Chronica Polonorum*, Cracovia, 1519), la Alessandro Guagnini (*Sarmatiae Europeae descriptio*, Cracovia, 1578, într-o versiune tradusă în poloneză de Marcian Paszkowski şi publicată tot la Cracovia, în 1611). [178]

Ureche a cunoscut şi cosmografii, cum sunt cele ale lui Gerard Mercator, Antonius Maginus Patavinus şi Sebastian Munster. A folosit în cronica sa şi descrierile umaniste ale lui Matei Miechowita, *Tractatus de duabis Sarmatiis* (1517) şi opera lui Martin Cromer, *Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni polonici (1576*). Ureche a cunoscut şi analistica autohtonă, anterioară, prin intermediul acelui pomenit „letopiseţ moldovenesc", atribuit lui Eustratie logofătul, care încorporează analistica secolului al XV-lea. Letopiseţul lui Grigore Ureche prezintă istoria domnilor Moldovei de la descălecatul lui Dragoş Vodă la Aron Vodă (1595), insistând asupra evenimentelor politice şi militare, făcând puţine referiri la viaţa economică, socială, religioasă şi culturală. [179] Format în ambianţa Umanismului târziu, Grigore Ureche susţine ideea romanităţii românilor, latinitatea limbii române, faptul că românii sunt urmaşii Romei: „Toţi de la Râm se trag…"*Letopiseţul Ţării Moldovei de când s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viaţa domnilor care scrie de la Dragoş până la Aron-vodă* a fost scris spre sfârşitul vieţii, (se crede că ar fi muncit la el între anii 1642-1647). Baza informativă a cronicii au constituit-o manualele slavone de curte, cronica Poloniei a lui Joachim Bielski şi o cosmografie latină. Valoarea ei constă în integrarea faptelor istorice într-un sistem de gândire politică. Cronicarul motivează scrierea acestui letopiseţ din simplul pretext *„ca sî nu se înece ... anii cei trecuţi"* şi să lase urmaşilor amănunte despre cele ce au fost să se petreacă în anii de demult, dar şi din grija ca aceştia să nu rămână *„asemenea fiarelor şi dobitoacelor celor mute şi fără minte"*. E de accentuat importanţa pe care o acordă cronicarul istoriei în trezirea şi creşterea conştiinţei naţionale a poporului, *Letopiseţul Ţării Moldovei* constituind începutul istoriografiei în limba român. [180]

Versiunea originală a circulat într-un mediu foarte restrâns şi s-a pierdut foarte de timpuriu, la baza tuturor copiilor ulterioare din a doua jumătate a sec. al XVII-lea şi până astăzi stând versiunile interpolate ale lui Simion Dascălul. Alţi copişti, ca Misail Călugărul şi Axinte Uricariul au adăugat la rîndul lor unele pasaje. Majoritatea interpolărilor au fost identificate, unele chiar de Miron Costin. Astăzi se păstrează 22 de copii manuscrise, conţinînd integral sau parţial cronica lui Ureche. Prima publicare a textului s-a făcut în 1852, de către Mihail Kogălniceanu. Letopiseţul prezintă istoria Moldovei de la al doilea descălecat (1359) pînă la à doua domnie à lui Aron-vodă. Grigore Ureche a consemnat în mod obiectiv evenimentele şi întâmplările cele mai importante, ţinând foarte mult să fie nu un *„scriitoriu de cuvinte deşarte ce de dereptate"*. Adversar al unei puteri domneşti fără controlul boierimii, Grigore Ureche a scris cronica de pe poziţia marii boierimi. A glorificat eroica luptă antiotomană a moldovenilor pentru neatârnarea ţării şi în special epoca lui Ştefan cel Mare. În politica externă, Grigore Ureche a promovat cu perseverenţă ideea polonofilă – izbăvirea Moldovei de turci numai în alianţă cu Polonia.[181] Într-un capitol intitulat *Pentru limba noastră moldovenească*, remarcă influenţa altor limbi („aşijderea şi limba noastră din multe limbi este adunată şi ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin prejur"), afirmă descendenţa

[178] Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Editura Dacia, Cluj, 1970, p. 13-14.
[179] Petre P. Panaitescu, *Introducere* la Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1958, passim.
[180] Dumitru Velciu, *Grigore Ureche*, Bucureşti, 1979, p. 12-29.
[181] *Ibidem,* p. 56-63.

romană („de la Rîm ne tragem”) şi face unele apropieri etimologice între cuvintele româneşti şi cele latineşti („…de la rîmleni, ce le zicem latini: pîne, ei zic panis; carne, ei zic caro; găina, ei zic galina; muiarea, mulier; fămeia, femina; părinte, pater; al nostru, noster şi alte multe din limba lătinească, că de ne-am socoti pre amănuntu, toate cuvintele le-àm înţălege”. [182] Cronicarul afirmă şi originea comună a moldovenilor, muntenilor şi ardelenilor.

VIII.4. MIRON COSTIN (1633-1691)

Umanistul Miron Costin s-a născut în 1633, fiind fiul lui Iancu Costin, mare postelnic şi mare hatman al Moldovei. Nobil polon de la 5 ani, Miron Costin studiază la colegiul iezuit din Bar, în Podolia, întemeiat în 1636, unde învaţă latina, istoria antică, geografia, gramatica şi retorica. Are legături trainice în mediul nobiliar polonez dar şi cu ambianţa culturală a timpului. Prin 1652-1653, Miron Costin se întoarce în ţară, unde parcurge treptele dregătoriilor: pârcălab de Hotin, mare vornic de Ţara de Sus, mare vornic de Ţara de Jos, mare logofăt. Îndeplineşte numeroase însărcinări diplomatice, chiar pe lângă hatmanul Sobieski, în 1674, utilizând mai târziu, legăturile de prietenie cu marii demnitari din jurul regelui. Moare în 1691, căzând pradă rivalităţilor dintre familiile boiereşti, fiind decapitat la ordinul lui Constantin Cantemir, împreună cu fratele său Velicico. [183]

Miron Costin a fost un distins cărturar, cu viziune largă asupra marilor probleme politice ale timpului. Ca umanist şi istoric, a consultat o bogată literatură: *Chronicon gestorum in Europa singularium* a polonezului Paul Piasecki (1578-1649), *Cronica* lui Aleksander Gwagnin, prin intermediul lui M. Paszkowski, *Opisanie Sarmaciej Europskiej*(Cracovia, 1611), opera în versuri a lui Samuel Twardowski (1595-1660), *Războiul civil cu cazacii şi tătarii*, apărută în 1651-1657. A utilizat şi pe Laurenţiu Toppeltin, *Origines et occasus Transsylvanorum(*Lyon, 1667*), Culegeri greceşti de 4 monarhii, Biblia, Vieţile paralele* ale lui Plutarh. Datorită studiilor sale umaniste, Miron Costin a ajuns în contact cu Horaţiu, Ovidiu, apreciat ca „dascăl”, Quintus Curtius, *De rebus Alexandri regi Macedonum*. A cunoscut literatura istorică românească anterioară, inclusiv cronica lui Grigore Ureche, în versiunea interpolată de Simion Dascălul. Cultura lui Miron Costin este vastă: ne-o dovedesc aluziile mitologice, cunoştinţele şi admiraţia sa pentru „antichitatea cea plină de spirit şi foarte înţeleaptă în creaţiile sale”. *Viaţa Lumii* este prima sa operă originală, un poem filozofic pe tema fortuna labilis, scris cam în aceeaşi perioadă cu psalmii lui Dosoftei. În *Predoslovia voroavă la cititor* prezintă scopul lucrării: de a arăta în româneşte ce este stihul. Opera pune în circulaţie mai multe motive: timpul trecător şi ireversibil, viaţa ca vis, amintirea, soarta nedreaptă. Unele versuri au avut un ecou considerabil în literatura noastră veche, fiind amintite în aproape toate compunerile lirice ale vremii: „A lumii cînt cu jale cumplită viaţa/ Cu griji şi primejdii cum este şi aţa/ Prea subţire şi-n scurtă vreme trăitoare/ O lume vicleană, o lume-nşelătoare.”Finalul operei este moralizator: dacă viaţa lumii este iluzie şi deşertăciune, singura consolare a omului este credinţa în Dumnezeu.[184]

Miron Costin este autor al Letopiseţului Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace…, terminat în 1675. A mai scris: Cronica Ţărilor Moldovei şi Munteniei, Cronica Polonă- 1684; Istorie în versuri polone despre Moldova şi Ţara Românească (Poema Polonă- 1684); Viaţa lumii, în 1671-1675. Noutatea pe care o aduce este **conturarea unui spirit istoric** care străbate cronicile şi, îndeosebi, apariţia istoriei. Umanismul său apare în primul rând în domeniul istoriei pe care o scrie, în metodele pe care le foloseşte, în modelul pe care îl cultivă. Meritul lui Miron Costin a fost acela de a fi „legat umila Moldova de mândra Romă”,

[182] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită de Petre P. Panaitescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1987, p. 9, 77.
[183] Pompiliu Teodor*, op. cit*., p. 21-22.
[184] Dan Horia Mazilu, *Literatura română barocă în context european*, Bucureşti, 1996, p. 56-67.

prin mijlocirea unui sistem de dovezi cărora le-a dat coerenţă, la nivelul priceperii lui istorice. Ca om de cultură, el face elogiul Italiei umanismului. Meritul istoricului umanist rămâne descifrarea originii poporului român într-o primă operă scrisă de un român pentru români. Se remarcă aplecarea spre culisele istoriei: comunică, atunci cînd ştie, bîrfele şi stratagemele diplomatice, anticipîndu-l pe Neculce prin portretele precise. Ştefan Tomşa al II-lea este un domnitor crud care ţine pe lîngă el un călău „pierzător de oameni", credulitatea lui Vasile Lupu apare în antiteză cu ipocrizia sfetnicului său Gheorghe Ştefan etc. [185] Prin **De neamul moldovenilor,** Miron Costin a făcut posibil efortul cărturăresc cantemirian**. De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor** este o lucrare neterminată, păstrată în 29 de copii manuscrise şi publicată pentru prima dată de Mihail Kogălniceanu în 1852, are un caracter savant şi o noblețe a ideilor care o va face cartea de căpătîi a Şcolii Ardelene. *Predoslovia* enumeră scopurile lucrării: afirmarea etnogenezei pentru „lăcuitorii ţării noastre, Moldovei şi Ţării Munteneşti şi românii din ţările ungureşti, care toţi un neam şi odată descălecaţi sîntu"; conştientizarea valorii documentului scris, care rămîne mărturie peste veacuri: „Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minţii omeneşti, scrisoarea…". Românii trebuie să-şi cunoască istoria, „toate alte ţări ştiindu începuturile sale", Miron Costin intenționând dezminţirea ocărilor aduse de unii copişti ai cronicii lui Ureche, ca Simion Dascălul („om cu multă neştiinţă şi minte puţină") şi Misail Călugărul, care afirmaseră că moldovenii sunt urmaşii tîlharilor de la Roma exilaţi în Dacia. Miron Costin face elogiul scriiturii şi al lecturii: „… căci nu este alta şi mai frumoasă şi mai cu folos în toată viaţa omului zăbavă decît cetitul cărţilor". [186]

VIII.5. STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO (1640-1716)

S-a născut în 1640, într-o bogată şi prestigioasă familie boierească din Ţara Românească, cea a Cantacuzinilor**.** A murit în împrejurările tragice legate de mazilirea fiului său, Ştefan Cantacuzino(1716). A fost fiul postelnicului Constantin Cantacuzino, mare dregător şi al domniței Elina, fiica fostului domn Radu Şerban (1602-1611). Face parte din influenta familie Cantacauzino, care s-a distins prin destoinicie, hărnicie şi învățătură. Postelnicul Constantin Cantacuzino a fost posesorul uneia din cele mai mari biblioteci, în care se găseau multe rarităţi bibliofile, care au fost transmise apoi bibliotecii stolnicului. A învățat carte în ambianța culturală creată la Târgovişte de mari cărturari ca Ignatie Petriţiş şi Pantelimon Ligaridis. Din 1655 se află cu familia la Braşov, studiind la şcoala umanistă de aici. În 1658 se află la Iaşi, unde îl găsim din nou după 1663, anul uciderii tatălui său. [187]

În anul 1665 a pornit într-o lungă călătorie de studii. Se instruieşte la Şcoala constantinopolitană, apoi în Italia, începând cu anul 1667, la celebra Universitate din Padova (unde dobândeşte o temeinică instrucție umanistă şi o orientare filosofică în sensul neoaristotelismului). La Padova a învățat logica, psihologia şi fizica cu Albanius Albanesius, apoi filosofia cu Valeriano Bonvicino. Din lista cărţilor cumpărate în Italia, rezultă frecventarea literaturii clasice şi umaniste. După un popas la Viena în 1669, se întoarce în Ţara Românească. Parcurge o carieră politică însemnată, fiind cel care va hotarî destinele politice ale ţării aproape 40 de ani. Politica lui avea în vedere interesele fundamentale ale ţării, apreciate de la înălțimea înțelegerii unui mare om de cultură. Poseda o bibliotecă la Mărgineni care se ridica la circa 500 de volume, fiind o bibliotecă vie, un instrument de cercetare. Datorită cunoştinţelor sale, stolnicul exercită un adevărat patronaj literar în epocă. A fost însă şi un autor prestigios în domeniul istoriei şi al cartografiei. [188]

[185] Dumitru Almaş, *Miron Costin, cronicarul*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1973, p. 116-137.
[186] Miron Costin, *Opere,* ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar, de Petre P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1958, p. 7-10.
[187] Pompiliu Teodor*, op. cit*., p. 33-35.
[188] Virgil Cândea, *Stolnicul între contemporani*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 20-28, 66-77.

Cu *Istoria Ţării Româneşti*, pe care începe să o scrie în vremea domniei lui Şerban Cantacuzino, istoriografia noastră stabileşte contacte cu istoriografia umanistă europeană (Flavio Biondo, Aeneas Sylvius Piccolomini, Matei Cromer etc.). Stolnicul Constantin Cantacuzino utilizează nu mai puţin de 26 autori clasici sau umanişti, la care putem adăuga lucrări care se înscriu în domeniul ştiinţelor auxiliare, spre exemplu, a genealogiei. Cunoaşte pe istoricul şi geograful Strabo, pe istoricii bizantini Procopius, Zonaras şi Ioan Tzetzes. Cunoaşte opera umaniştilor Flavio Biondo, Nicolaus Olahus, istoricului italian Filippo Buonacorsi, opera lui Ioan Sambucus, Philip Cluverius etc. Este un bun cunoscător al limbilor de cultură (latina, greaca), al limbilor moderne (italiana în primul rând). [189]

Istoria Ţării Româneşti îşi propune descifrarea istoriei neamului, începând cu originile, în spiritul istoriografiei umaniste. **Predoslovia** prezintă o deosebită însemnătate, prin paginile pe care le-a consacrat stolnicul problemelor cunoaşterii istorice şi celor metodologice. A scris la noi una din cele dintâi pagini de filosofia istoriei, discutând problema cunoaşterii istorice, pe care o întemeiază pe efortul cărturăresc, disociind-o de cunoaşterea bazată pe revelaţia divină. Este prezentă în **Predoslovie** o amplă discuţie despre valoarea izvoarelor, prima în istoriografia românească. Opiniile lui Constantin Cantacuzino în problemele cunoaşterii istorice, spiritul critic care îl animă, fac din el un istoric modern. Istoria este văzută de stolnic nu numai ca un îndrumător moral, ci şi un element necesar culturii unui popor civilizat. Stolnicul scrie o istorie în care cercetarea prevalează asupra naraţiunii, o istorie erudită, amintind acel secol al XVII-lea european, care a văzut naşterea istoriografiei savante. El nu povesteşte istoria, ci o argumentează (Virgil Cândea). Stolnicul Constantin Cantacuzino rămâne un promotor al spiritului critic şi al istoriografiei moderne româneşti. [190]

VIII. 6. NICOLAE MILESCU SPĂTARUL (1636-1708)

Născut la Vaslui, în anul 1636, Nicolae Milescu începe studiile la Şcoala domnească din Iaşi, în 1643. [191] La Iaşi, Nicolae Milescu a învăţat limbile clasice, greaca. latina şi slavona, pe atunci toate folosite în mediul cancelariilor politice, al diplomaţiei europene, al vieţii spirituale şi a celei cărturăreşti. Viitorul spătar a dovedit calităţi intelectuale neobişnuite, care au atras atenţia profesorilor şi, prin ei, lui Vasile Lupu, care l-a ajutat financiar pentru a învăţa mai departe la „Marea Şcoală a Patriarhiei" din Istanbul. Numai aşa se poate explica plecarea pentru studii şi şederea îndelungată la Istanbul a adolescentului Nicolae, a cărui familie nu este menţionată de hrisoave a fi avut mari moşii sau alte posibilităţi materiale deosebite. [192] Drumul spre Istanbul, foarte probabil a fost făcut de Nicolae prin 1647-1648, când împlinise vârsta de 11 -12. [193]

La Marea Şcoală din Istanbul predau numeroşi profesori, absolvenţi ai universităţilor italiene, în special ai Padovei, cracterizaţi prin aplecarea cu patimă asupra studiilor, prin înzestrarea cu un spirit analitic profund şi cu o vastă erudiţie. Între colegii lui Nicolae milescu s-au aflat atunci Ştefaniţă Lupu, viitorul domn al Moldovei, Grigore Ghica, viitorul domn al Ţării Româneşti, Şerban Cantacuzino, viitorul domn al Ţării Româneşti. La Marea Şcoală se formau viitorii conducători ai lumii ortodoxe. [194] Toate cursurile erau predate şi problemele se discutau în limbile antichităţii clasice, elina şi latina, utilizate în exclusivitate în învăţământul superior european. Înzestrat nativ cu talent şi uşurinţă pentru învăţarea

[189] *Ibidem*, p. 78-85.
[190] *Ibidem*, p. 122-153.
[191] Radu Ştefan Vergatti, *Nicolae Spătarul Milescu*. *Viaţa, călătoriile, opera*, Editura Paideia, Bucureşti, 1998, p. 48-49.
[192] *Ibidem*, p. 51.
[193] *Ibidem*, p. 52-53.
[194] *Ibidem,* p. 58-59.

limbilor străine, Nicolae Milescu a devenit rapid un poliglot, devenind un umanist enciclopedic servit de o memorie prodigioasă. Prieteniile legate la Istanbul, formația intelectuală dobândită atunci, au marcat întreaga viață ulterioară a spătarului. [195]

Devenit spătar în 1659, Nicolae Milescu s-a implicat într-un complot eşuat împotriva domnului Moldovei, Ştefăniță Lupu (1659-1661), fiind mutilat (prin crestarea nasului) şi trebuind să plece în exil. [196] A fost agent diplomatic al domnului Grigore Ghica al Țării Româneşti la Istanbul, pe la 1660, iar după călătorii repetate prin Franța, Germania şi Suedia, unde a intrat în contact cu mediile erudite, a ajuns la Curtea imperială din Rusia, devenind preceptor al viitorului țar, Petru cel Mare şi şef al corpului de traducători ai Consiliului diplomatic din Moscova.

La cererea țarului Rusiei, Alekxei Mihailovici, în slujba căruia se afla, Nicolae Milescu spătarul a făcut o lungă călătorie în China (1675-1678). Încărcat cu o sumaă de bani pentru întreținere, cu daruri bogate şi scrisori pentru împăratul Chinei, Nicolae Milescu a părăsit Moscova la 3 martie 1675. A străbătut Siberia, a navigat prin Lacul Baikal, ajungând în China, în vara anului 1676, fiind primit în audiență la împăratul Chinei (15 iunie 1676).[197]
A scris un jurnal de călătorie şi **Descrierea Chinei.** [198]

Lui i se datorează prima traducere românească integrală a **Vechiului Testament** (1661-1664), după **Septuaginta,** utilizând diferite versiuni latineşti, în care a cuprins şi micul tratat de morală, **Despre sângurul țiitoriul gând**, cunoscut în istoria filosofiei sub titlul **Despre rațiunea dominantă**, prima scriere filosofică în limba română, de sorginte protestantă.[199] Conținutul scrierii este alcătuit din 19 capitole, unde se expune şi se argumentează ideea fundamentală că rațiunea domină pasiunea şi sentimentele, ea fiind definită ca o cugetare dreaptă a celui care trăieşte în mod cumpătat. La acest stadiu se poate ajunge prin studierea legilor care pot fi însuşite, stăpânite şi folosite. În expunerea tezelor filosofice s-a făcut apel la Platon, Aristotel, Pitagora şi Filon, la stoicii din şcoala alexandrină, etc. învățăturile lor fiind îmbinate cu doctrina religioasă mozaică. [200]

În limba română a redactat un mic tratat filosofico-teologic, **Carte cu întrebări foarte de folos pentru credință** (1661). I se mai atribuie traducerea în limba română a **Istoriilor** lui Herodot. [201]

Remarcabila activitate cărturărească a lui Nicolae Milescu spătarul vădeşte un erudit de formație umanistă, bun cunoscător al teologiei creştine. Nicolae Milescu face parte dintre marii intelectuali umanişti români cărora o îndelungată prezență în străinătate le-a prilejuit cuprinderea între elitele lumii europene. [202]

VIII. 7. ION NECULCE (circa 1672-1745)

S-a născut probabil la Prigoreni, lângă Târgul Frumos, prin 1672. După mamă, făcea parte, din marea boierime moldoveană, din ramura Cantacuzinilor, fiind fiica lui Iordache Cantacuzino. Tatăl său era Neculce vistierul. A copilărit la Blăgeşti, lângă Paşcani, în casa bunicei sale, Alexandra Cantacuzino. Ion Neculce trăieşte, timp de 4 ani în Țara Românească,

[195] *Ibidem*, p. 60-61.
[196] Ion Neculce, *Letopiseţul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, glosar şi Repere istorico-literare de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti, 1986, p.31-33.
[197] Radu Ştefan Vergatti, *op. cit*., p. 164-205.
[198] *Ibidem,* p. 210-212.
[199] Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1979, p. 106-171.
[200] Radu Ştefan Vergatti, *op. cit*., p. 100-102.
[201] *Ibidem,* p. 125-128.
[202] *Constantin Bălan, Cultura în Țara Românească şi Moldova*, în ****Istoria Românilor* (tratat), vol. V (O epocă de înnoiri în spirit european. 1601-1711/1716), coord. acad. Virgil Cândea, secretar ştiințific Constantin Rezachevici, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2003, p. 869-870.

la rudele sale cantacuzine, posibil în intimitatea stolnicului Constantin Cantacuzino. Ion Neculce, reîntors în Moldova, a parcurs treptele dregătoriilor, ajungând mare spătar şi mare hatman. Sub Dimitrie Cantemir este primul sfetnic al domnului, în problemele politice şi diplomatice. Neculce împărtăşeşte programul politic al domnului, planurile de eliberare de sub dominaţia otomană. După înfrângerea de la Stănileşti (1711)urmează până lua o vreme destinul pribeagului domn, exilându-se în Rusia şi apoi în Polonia. În 1719, Ion Neculce se întoarce în Moldova iar în 1731, în timpul domniei lui Grigore al III-lea Ghica, ajunge din nou într-o mare dregătorie, vornic al Ţării de Sus, pe care o deţine, cu o întrerupere provocată de domnia lui Constantin Mavrocordat şi în vremea celei de-a doua domnii. Ultima demnitate pe care o ocupă este cea de judecător de divan. Moare, probabil, în cursul anului 1745. [203]

Ion Neculce nu a fost un erudit, cum erau contemporanii săi Nicolae Costin şi Dimitrie Cantem ir. Se pare că avea cunoştinţe de limbă greacă, polonă, probabil şi rusă. În vremea exilului, dobândeşte importante cunoştinţe în sfera istoriei şi geografiei europene. Scrisul său vădeşte o lărgire de orizont, precizie terminologică modernă. A avut în biblioteca personală un *Hronograf* bizantin, transcris parţial de el. A fost înzestrat cu harul naraţiunii, fiind un **excelent memorialist,** care a suscitat comparaţia cu Saint-Simon. Izvoarele lui Neculce sunt autohtone, tradiţiile locale, însuşite în preajma bunicii sale Alexandra Cantacuzino. Istoriografia anterioară, pe care o cunoaşte, o apreciază critic, cenzurând-o uneori, de pe poziţiile unui patriot şi istoric obiectiv. [204]

Cronica lui Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* este o scriere memorialistică, întemeiată în mare parte pe descrierea, prezentarea evenimentelor trăite de au tor. Cronicii îi asociază cele 42 de legende, grupate sub titlul **O samă de cuvinte,** care au la bază întâmplări istorice reale. Concepţia istorică a lui Ion Neculce este influenţată de filosofia religioasă, creştină a istoriei, iar concepţia lui politică este evident boierească. Este însă partizanul atotputerniciei domneşti, desigur sub influenţa cantemiriană. Critică vehement domnii fanariaţi, pe care-i consideră responsabili de „stricarea" obiceiurilor bune ale ţării şi de exploatarea fiscală nemiloasă a contribuabililor. [205]

În prefaţă, Ion Neculce susţine că până la Duca-Vodă s-a slujit de diferitele izvoare ce a aflat pe la unii şi alţii, "iar de la Duca-Vodă cel bătrân înainte până unde s-o vedea, la domnia lui Ion Vodă Mavrocordat, nici de pre un izvor a nimănui, ce am scris singur dintru a mea ştiinţă, câte s-au tâmplat de au fost în viaţa mea. Nu mi-au trebuit istoric străin să cetesc şi să scriu că au fost scrise în inima mea". [206] *Letopiseţul* este precedat de câteva file ce poartă titlul: "O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseţe nu sunt scrise...". Aci se cuprind o sumă de tradiţii relative la diferiţi domni şi care au format subiectele legendelor şi poemelor din literatura noastră modernă, precum: *Daniil Sihastru* de Bolintineanu, *Aprodul Purice* de Negruzzi, *Altarul mănăstirii Putna* de Alecsandri, *Cupa lui Ştefan* de Bolintineanu, *Dumbrava roşie* de Alecsandri, *Visul lui Petru Rareş* de Alecsandri ş.a.[207] Aproape toţi domnii, despre care vorbeşte în cursul cronicii sale, au câte un scurt portret sau câte o caracteristică. De la el aflăm că Dumitraşcu Cantacuzino (1684-85), era "om nestătător la voroavă (vorbă), amăgitor, geambaş de cai de la Fanar din Ţarigrad", Constantin Cantemir (1685-1693), "carte nu ştia, ci numai iscălitura învăţase de o făcea; practică bună avea: mânca bine şi bea bine. La stat nu era mare, era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat, barba îi era albă ca zăpada". Fiul acestuia, Antioh Vodă (1695-1700) era om mare la trup, chipeş, la minte aşezat, judecător drept; nu prea era cărturar, numai nici era

[203] Pompiliu Teodor*, op. cit*., p. 29-30.
[204] George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 269, 272-273.
[205] *Ibidem*, p.276-279.
[206] Ion Neculce, *op.cit.*, p. 7-9.
[207] *Ibidem*, p. 11-19.

prost. Minciunile nu le iubea; la avere nu era lacom; era şi credincios la jurământ. Mânie avea straşnică; de multe ori răcnea tare, cam cu grabă". [208]

E interesant să observăm imparţialitatea cu care vorbeşte despre Dimitrie Cantemir, pe care-l iubise într-atât încât plecase cu dânsul din ţară. Când ajunge la domnia acestuia, aminteşte purtarea rea ce avusese în timpul domniei lui Antioh. Despre Grigore Ghica prima domnie (1726-1733), aflăm de la Neculce că "era de stat cam mic şi subţire, uscat, numai era cu toane; la unele se arăta prea harnic, bun şi vrednic, milostiv şi răbdător, dar era şi cam grabnic la mânie, dar apoi curând se întorcea". Dar nu nu numai pe indivizi îi plăcea lui Neculce să-i caracterizeze, ci şi grupurile, naţiunile (psihologia socială nu-i era străină). Despre tătari ne spune că sunt lupi apucători, iar despre greci are un faimos pasaj, din care reproducem aci câteva rânduri: «La grec milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleşug, sau frica lui Dumnezeu, nici unele de acestea nu sunt. Numai când nu poate să facă rău se arată cu blândeţe, iar inima şi firea tot cât ar putea este să facă răutate». Ceea ce contează în cronica lui Neculce este oralitatea extraordinară a autorului, care dă o anumită familiaritate evenimentului istoric. Neculce este primul nostru mare povestitor moldovean, anticipând apariţia lui Ion Creangă.[209]

VIII. 8. DIMITRIE CANTEMIR (1673-1723) - PREILUMINIST

Prin prestigioasa sa activitate ştiinţifică, Dimitrie Cantemir reprezintă în cultura românească un moment decisiv, în evoluţia spre lumea modernă. A fost un deschizător de drumuri, în multiple domenii de creaţie, un mare savant (istoric, literat, geograf), dar mai presus de toate un filosof în toate aceste ramuri de activitate intelectuală pe care le-a ilustrat.

Dimitrie Cantemir s-a născut în 1673, ca fiu la viitorului domn al Moldovei, Constantin Cantemir (1685-1693). Familia Cantemir este de origine răzăşească din ţinutul Fălciului, împresurată de nevoi dar urcând în scara socială datorită slujbei militare. Constantin Cantemir i-a dat o educaţie aleasă, asigurându-i un dascăl de prestigiu sud-est european, cu studii în Germania, ataşat cercurilor umaniste şi preiluministe. Nu trebuie ocolită valoarea formativă a umanismului românesc, asimilat de Cantemir, exercitată prin mijlocirea istoriei, în special a ideilor conţinute în opera lui Miron Costin, *De neamul moldovenilor*. [210]

O însemnătate majoră a avut în formaţia intelectuală a tânărului Cantemir Şcoala Fanarului, aşezată sub autoritatea Patriarhiei, în care preda Teofil Corydaleu, ataşat umanismului padovan, filosofiei neoaristotelice. Studiul lumii clasice, ce se făcea aici cu iluştri profesori, pregătirea ştiinţifică, creează la Constantinopol un mediu cultural prestigios. Cantemir învaţă aici între 1688-1691 şi după o întrerupere de 2 ani, în care se înglobează şi o domnie de 3 săptămâni (1693), se întoarce din nou la Istanbul. Constantinopolul a însemnat pentru Cantemir un contact cu cultura europeană, impregnată de clasicism a Marii Şcoli a Fanarului, o cunoaştere profundă a spiritualităţii mahomedane, în general orientale, o întreagă lume care îmbogăţeşte orizontul cultural al tânărului principe. [211]

Pentru formaţia intelectuală a lui Dimitrie Cantemir este remarcabil contactul cu scrierile filosofice ale antichităţii(operele lui Thales din Milet, Pitagora, Socrate, Palton, Epictet, Seneca şi Cicero). Constantinopolul i-a putut sădi lui Dimitrie Cantemir orientarea spre problematica controverselor filosofice şi teologice care au generat anticonfesionalismul şi preiluminismul european (Pompiliu Teodor). [212]

[208] *Ibidem*, p. 88-89, 97-98, 138-140.
[209] *Ibidem*, p. 468-473.
[210] Pompiliu Teodor*, op. cit*., p. 43.
[211] *Ibidem*, p. 44.
[212] *Ibidem*, p. 44-45.

Dimitrie Cantemir, în special după 1693, se apropie de lumea musulmană, de vechea înțelepciune arabă, învață limbile turcă, arabă, persană, stăruie în lumea ambasadelor, unde se apropie de trimisul lui Ludovic al XIV-lea, etc., ia parte la lupta de la Zenta, unde vede dezastrul suferit de armata otomană. În 1699, anul păcii de la Karlowitz, se căsătorește cu fiica lui Şerban Cantacuzino, fostul domn al Țării Românești. La doar 33 de ani,. În 1710, ajunge domn al Moldovei, numit de sultan, care îl considera un fidel al Imperiului Otoman. Tratatul de alianță cu Rusia lui Petru I, în 1711, învederează orientarea lui Cantemir spre obținerea independenței Moldovei, înlăturarea facțiunilor boierești, domnia autoritară, în spiritul unor principii care se originează în rațiunile absolutismului. Înfrângerea de la Stănileşti (iulie 1711) a pus capăt nu numai luptei pentru independență, ci şi domniei lui Dimitrie Cantemir, obligat să se refugieze în Rusia, unde rămâne până la sfârşitul vieții(1723). [213]

Contactul cu Rusia reformelor moderne ale lui Petru cel Mare deschide în bibliografia cantemiriană seria unor lucrări fundamentale, elaborate în exil, care se resimt de pe urma influențelor iluminismului timpuriu, alimentat de valorile europene cultivate de cercurile Academiei ruse, ataşate ideilor filosofului german Leibniz. Dimitrie Cantemir a fost sfetnicul țarului Petru în problemele lumii orientale, turceşti în mod special, dar şi un cărturar ataşat politicii de renovare, modernizare a societății ruseşti. [214]

Membru al Academiei din Berlin, în corespondență literară cu savanți de prestigiu din epocă, Cantemir a desfăşurat o vastă activitate literară şi științifică, fiind autorul a numeroase lucrări. *Descrierea Moldovei (1716*), prin problematică şi concepție, este o lucrare destinată să facă cunoscută Moldova cercurilor culturale occidentale, fiind o descriere geografică, istorică, folclorică etc. *Istoria Imperiului Otoman*, cu titlul originar *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (1714-1716*) răspundea unei necesități politice, într-un moment în care criza Imperiului Otoman era evidentă. Cartea descria ascensiunea statului otoman ca mare putere dar şi explica factorii decadenței turceşti la începutul veacului al XVIII-lea. Cartea a devenit o lucrare de căpătâi pentru diplomația europeană, datorită traducerilor în limba engleză (1734, 1735), în franceză (1743), în germană (1745). Tot în Rusia, Cantemir a redactat *Monarchiarum phisica examinatio*(1714), o lucrare de filozofie a istoriei, precum şi *Viața lui Constantin Cantemir* (1716-1717). *Evenimentele Cantacuzinilor şi ale Brâncovenilor (1717-1718)* reprezintă un raport prin care înfățişa lui Petru cel Mare situația politică din Țările Române. *Sistema religiei mahomedane* (tipărită în 1722) era o carte scrisă în scopuri utilitare, prin care urmărea difuzarea unor cunoştințe despre religia şi cultura musulmană. [215]

Cea mai importantă scriere a lui Dimitrie Cantemir rămâne, pentru cultura noastră medievală, *Hronicul româno-moldo-vlahilor* (1719-1722). Versiunea latină a fost finalizată în 1717. A fost opera lui capitală, un testament pe care îl transmite posterității, neamului său. Scrierea a fost destinată să cuprindă toată istoria românilor de la origini până în vremea sa. Este o lucrare critică, care se înscrie în şcoala savantă europeană, prin normele scrisului istoric pe care le fixează. În operă, stăruie ideea unității poporului român, ideea latinității şi continuității sale în Dacia. Cantemir a pus în *Hronic* şi problema rolului românilor în istoria universală, o concepție avansată despre cultură. Nobleţea românilor constă în ilustra ascendență romană. Discuțiile critice din *Prolegomene* ne indică genul de istorie savantă, în care însă maniera istorică a umanismului rămâne încă o constantă. Aparatul critic pe care îl mânuieşte cu discernământ, normele sau canoanele scrisului istoric pe care le stabileşte, comprehensiunea universală a fenomenului istoric în sens larg, predilecția pentru istoria

[213] Petre P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*. *Viața şi opera*, Editura Academiei, Bucureşti, 1958, p. 37-125.
[214] *Ibidem*, p. 126-147.
[215] Ştefan Lemny*, Cantemireştii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*, Prefață de Emmanuel Le Roy Ladourie Editura Polirom, Iaşi, 2010, p. 111-140.

culturii, imprimă scrierilor sale sensul modernității. Ca metodă, Cantemir a fixat norme şi astăzi valabile, iar ca interpretare, explicare, se dovedeşte un gânditor realist şi profund.[216]

Prin Cantemir, mai ales teoria originii latine, continuitatea şi unitatea de neam sunt amplu şi savant argumentate. Are marele merit de a-i fi asigurat teorie o circulație europeană, prin lucrări ca *Descriptio Moldaviae*. Dimitrie Cantemir posedă conştiința unor legități istorice, a unei ordini raționale, care se fundamentează pe legăturile cauză-efect, pe baza cărora lumea se află într-un proces evolutiv, într-o direcție determinată. Pe baza legii evoluției ciclice, istoria statelor se desfăşoară astfel încât creşterea, în mod inevitabil, este urmată de declin şi cădere. Teoria lui istorică este dominată de o finalitate politică: dispariția Imperiului Otoman.

Ca filosof al istoriei, Dimitrie Cantemir este autorul unei concepții evoluționiste, ilustrate de istoria Imperiului Otoman, a cărui creştere şi descreştere spațială este urmărită în celebra sa lucrare, tradusă în mai multe limbi. În acea ciudată lucrare despre *Cercetarea monarhiilor pe baza filosofiei fizice*, Cantemir vede istoria omenirii în 4 mari cicluri de preponderență imperială, sfârşind cu cel rusesc. Imperiile (monarhiiile) au o naştere, o perioadă de creştere, apoi o decădere şi în cele din urmă, moartea (prăbuşirea) lor [217]

X. REFORMA PROTESTANTĂ ÎN EUROPA (sec. XVI)

X.1. PRELIMINARII ŞI ANTECEDENTE

Departe de a fi constituit doar un fenomen de ordin exclusiv religios, Reforma a fost evenimentul dominant al primei jumătăți a secolului al XVI-lea, cu substanțiale implicații, conexiuni, consecințe, în multiple planuri ale culturii şi civilizației. Născută pe terenul unor tensiuni politice interne şi internaționale, precum şi a unor transformări sociale profunde, al unor probleme şi condiții sociale deosebit de complexe, Reforma se va repercuta şi în plan filosofic, artistic sau literar. Dar ca tip specific de religiozitate acțiunea Reformei se va extinde şi în afara Europei. Printr-o activitate misionară, în sânul unei societăți de colonişti sau emigranți europeni în curs de formare în aria altor continente, comunități protestante s-au constituit în America de Nord, în Asia(de exemplu în Indiile britanice) şi Africa (de pildă, în coloniile olandeze din sudul Africii).

Istoria bisericii universale este caracterizată de existența mai multor tentative de reformă, din evul mediu clasic până în contemporaneitate. Antecedentele Reformei protestante trebuie căutate în mişcările reformatoare din secolele XIV-XV, care, deşi au eşuat, au creat în interiorul lumii catolice un orizont de aşteptare, favorabil schimbării, înnoirii doctrinare şi spirituale. [218]

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un mare profesor şi teolog de la Universitatea Oxford (Anglia), **John Wicliff (1330-1384),** a pledat pentru reîntoarcerea la puritatea evanghelică a moravurilor, negarea ierarhiei ecleziastice şi a unor rituri, pornind de

[216] Petre P. Panaitescu, *op. cit*., p. 227-253.
[217] *Ibidem*, p. 148-187.
[218] Ovidiu Drimba, *op. cit*., IV, p. 268-272.

la o critică rațională a dogmelor. John Wicliff, avocat ecleziastic al coroanei Angliei şi traducător în limba engleză al **Bibliei,** a formulat o teorie a puterii laice şi ecleziastice în baza căreia justifica dreptul monarhilor de a seculariza bunurile bisericii. Singura biserică adevărată şi necesară este cea spirituală, totalitatea celor aleşi (universitas praedestinorum), din care chiar şi membrii înaltului cler ar putea fi excluşi. Biserica cealată, instituția "vizibilă", care s-a constituit într-un instrument al lui Anticrist, este cu totul de prisos; inutilă este întreaga sa ierarhie- papa, cardinalii, episcopii. Nici aceştia, nici preoții nu pot dezlega de păcate, căci mântuirea este rezervată numai celor predestinați. Singura atribuție recunoscută de Wicliff membrilor clerului- care sunt toți egali şi cu toții trebuie să fie săraci- este aceea de a predica. Membrii clerului nu sunt intermediari indispensabili între om şi Dumnezeu. Invocația Fecioarei şi a sfinților este zadarnică. [219]

Ritualurile bisericeşti, pelerinajele, indulgențele, chiar şi spovedania sunt lucruri inutile.Wicliff condamnă posesiunea de bunuri materiale de către biserică, precum şi viața călugărilor pe care îi numeşte ipocriți, intriganți şi impostori. Biserica ierahică a ascuns Biblia în dosul unor interminabile şi cu totul arbitrare comentarii, precum şi a limbii latine, neînțeleasă de credincioşi. Unica normă a credinței, a vieții religioase, este interpretarea literală a textului Bibliei, lectură pe care o poate aborda oricine în mod direct. După moartea lui Wicliff, conciliul din Konstanz I-a condamnat toate scrierile, a făcut să fie deshumat, iar osemintele să-I fie împrăştiate. Doctrina sa, atât de favorabilă intereselor monarhiei în conflictul său cu biserica, a devenit în curând periculoasă pentru stat, deoarece a dat loc mişcării sociale de protest a "predicatorilor săraci", a **lollarzilor.** [220]

Ideile lui Wicliff s-au propagat rapid şi în Boemia, la începutul secolului al XV-lea datorită lui **Jan Hus (1369-1415**), decan al Facultății de Arte, profesor de teologie, rector al Universității din Praga şi autor a numeroase opere de teologie. Predicator de mare succes, la capela "Betleem" din Praga, Hus nu era un gânditor cu totul original, dar nici n-a acceptat integral ideile lui Wicliff. Fără să intre pe terenul propriu-zis al dogmei, Hus admitea valabilitatea indulgențelor, a euharistiei şi a celorlalte sacramente administrate de toți preoții. În schimb, predicile sale extrem de violente împotriva comportamentului papalității şi al clerului i-au creat o popularitate extraordinară, atât în rândurile nobilimii şi intelectualității, cât şi în rândurile maselor. În tulburările grave care au urmat, alimentate şi de predicile eruditului reformator, intrau şi motive de ordin social şi național, alături de motivele religioase, în genere de opresiune a cehilor de împăratul german. [221]

Când Hus a devenit, în 1409, rectorul Universității din Praga, au fost excluşi de la catedră toți profesorii germani, Praga devenind prima universitate "națională"din Europa. Istoricii europeni, când se referă la revolta husită, vorbesc de "prima mişcare națională" de pe cuprinsul bătrânului continet. Limba cehă a devenit limba bisericii din Boemia şi limba studiilor academice. Deşi excomunicat, Hus şi-a continuat violente-i predici. Chemat pentru a da socoteală de faptele sale în fața conciliului de la Konstanz(în Elveția), după ce i se dăduseră asigurări din partea împăratului Sigismund de Luxembourg şi a papei că nu i se va întâmpla nimic rău, Hus a fost întemnițat, condamnat ca eretic şi ars pe rug, iar cenuşa i-a fost aruncată în Rhin.[222]

Reforma protestantă a fost precedată şi de geneza unei noi sensibilități religioase: "**devotio moderna".** Încă de la sfârşitul secolului al XIV-lea a luat ființă în Țările de Jos –de unde s-a răspândit repede îndeosebi în Germania- o mişcare de "renaştere a creştinismului",

---

[219] Earle E. Cairns, *Creştinismul de –a lungul secolelor,* Editura Cartea Creştină, Oradea, 1993, p. 245-246.

[220]Andre Maurois, *Istoria Angliei*, ediție actualizată de Michel Mohrt, îngrijire ştiințifică, prefață şi note de Camil Mureşan, membru corepsondent al Academiei Române, Editura Orizonturi, București, 1996, p. 235-236.

[221] Mihail P. Dan, *Sub flamura Taborului. Mişcarea revoluționară husită*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Ştiințifică, București, 1964, p. 47-90.

[222] Francis Dvornik, *Slavii în istoria şi civilizația europeană*, Editura All Educațional, București, 2001, p. 168-185.

nu lipsită de influența unui spirit mistic provenind din lumea medievală germanică. Olandezul Geert Groote (mort în 1384) fondase un ordin laic intitulat "**Frații vieții comune**". [223] Ordinul l-a influențat profund şi pe călugărul ascet german Thomas Hemerken (din Kempen, mort în 1471), autorul celebrei lucrări **Imitatio Christi**, operă care proclama ca valori fundamentale creştine umilința, rugăciunea, caritatea, meditația în singurătate, contemplarea lui Dumnezeu şi ascultarea de Cristos, dând o clară expresie acestei "devotio moderna".[224]

Însuşi Luther va adopta unele idei ale curentului, care se adresa îndeosebi laicilor înşelați de un cler prea puțin preocupat de marile probleme spirituale ale credincioşilor din acele timpuri. Pentru devotio moderna, esența creştinismului rezidă în **comuniunea, prin Hristos, cu divinitatea.** Exemplul lui Isus trebuie urmat în întreaga noastră viață cotidiană; căci o comportare cu adevărat creştină este mai importantă chiar decât doctrina bisericii. Ori această comportare este clar expusă în *Evanghelii* şi în *Faptele Apostolilor*.[225]

Esențială este nu dogma, nu speculațiile teologice în jurul dogmelor, nici cultul, nici chiar taina împărtăşaniei,ci **spiritualitatea interioară**: **o religiozitate personală.** Dar fără o îndepărtare de biserică şi fără a-i nega rolul său în lume. În schimb, devotio moderna refuza metoda scolastică prin care se pretindea că s-ar fi putut ajunga la adevărul religiei. Pentru aceasta, se propunea doar o **experiență creştină directă**, nemijlocită de formalismul unor practici cultice, ci bazându-se doar pe sensibilitatea religioasă, pe religiozitatea interioară, asigurată de umilință şi caritate, de rugăciune şi meditație personală. Membrii acestor confraternități laice aveau în vedere înainte de toate, rugăciunea individuală (sau în grup), împărtăşania frecventă şi acțiunile de binefacere (asistența bolnavilor, a bătrânilor, orfanilor etc). [226]

Devotio moderna corespundea sentimentului popular de pietate, acum la sfârşitul evului mediu, când emotivitattea şi afectivitatea erau mai solicitate ca oricând. Devine tot mai freecventă **practica procesiunii Calvarului (Via Crucis),** în timp ce capătă o mare dezvoltare cultul Fecioarei. În centrul devoțiunii sunt acum suferințele fizice şi morale ale Fiului Omului, contemplarea durerii lui; ia proporții sporite cultul sfinților(şi practicile magice) şi al relicvelor. Tensiunea sporită până la exacerbare a emotivității împinge sentimentul religios spre forme extreme- în detrimentul echilibrului interior al creştinului. Sentimentul apăsător al păcatului originar, insistente tendințe de autoculpabilizare, teroarea prevestirilor apropiatului sfârşit al lumii, gândul obsedant şi permanent al morții(reflectat în "dansul macabru" din xilografii sau frescele mănăstirilor sau în sfaturile de conduită însoțite de imagini ale numeroaselor **Artes moriendi.** Superstițiile vrăjitoriei şi ale satanismului vor reclama reluarea şi intensificarea Inchiziției. [227]

Vizând o regenerare a vieții religioase, devotio moderna avea în sprijinul ei pietatea populară, precum şi adeziunea umaniştilor. Adepții curentului au fondat şcoli frecventate de mulți dintre viitorii umaniști (printre care şi Erasm). Mişcarea umanistă din țările nordice a fost influențată nu numai de umanismul italian, ci şi de devotio moderna.

X.2. CAUZELE REFORMEI PROTESTANTE

Cauze religioase

a) Abuzurile şi corupția papalității

---

[223] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 273-274.
[224] Thomas A. Kempis, *Imitatio Christi (Urmând pe Cristos*), ediție revăzută şi îngrijită de Constantin Moisa, Editura Stephanus, București, 1994, p. 7-154.
[225] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 274.
[226]Earle E. Cairns, *op. cit*., p. 243-244.
[227] *Ibidem*, p. 245.

Aspiraţiile credincioşilor spre o religiozitate intimă, personală, simplă, conformă învăţăturilor Evangheliei şi ale primilor creştini întâmpinau rezistenţa bisericii oficiale, incapabilă de a proceda la reforme decise şi profunde care să conducă la o reînnoire a vieţii religioase. Cu Sixt al IV-lea, care ocupă scaunul papal în 1471 (şi îl va deţine timp de 13 ani), declinul moral al papalităţii începe şi continuă în ritm rapid. Inteligent, energic, ambiţios, noul papă s-a angajat în combinaţii şi intrigi politice în interesul nepoţilor săi, implicându-se în conflictele interne ale Florenţei precum şi în viaţa politică a Veneţiei, incitând republica la război, ajutând-o, apoi abandonând-o şi în cele din urmă pedepsind-o cu excomunicarea. La Roma, suveranul pontif îşi persecuta cu cruzime inamicii, îndeosebi nobila familie Colonna. Sixt al IV-lea a promovat la curtea sa **luxul extravagant, nepotismul şi simonia**. [228] Urmaşul său Inocenţiu al VIII-lea (mort în 1492), genovez înrudit cu familia Doria, era un caracter slab, tolerând la curtea sa imoralitatea, simonia, abuzurile vehement condamnate de Savaranola. Tată a doi fii nelegitimi, se ocupa mai mult de interesele familiei sale decât de problemele bisericii catolice, în timp ce cardinalii îi urmau exemplul. Dar marea sa eroare a constituit-o bula din 1484, care autoriza, justifica şi chiar incita tribunalul Inchiziţiei la persecuţiile cele mai teribile împotriva vrăjitoarelor: zecile de mii de victime din următoarele trei secole şi-au datorat martiriul (direct sau indirect) bulei lui Inocenţiu al VIII-lea.

Spaniol de origine, Rodrigo de Borja, devenit papa Alexandru VI Borgia (1492-1503) printr-un notoriu act de simonie care a indignat întreaga lume catolică (a fost ales papă cumpărându-I pe cardinali), şi-a concentrat toate preocupările asupra promovării poziţiei şi intereselor celor 4 fii nelegitimi ai săi, extinderii şi consolidării statului papal, chiar prin trădări şi crime oribile, rămase legendare în istoria papalităţii. Papa şi-a creat un întins stat pontifical, cu ajutorul sadicului său fiu Cesare. Maniac sexual, chiar până la vârsta de 70 de ani, pentru Alexandru al VI-lea singura alternativă a acestei patologice obsesii erau jocurile de noroc. Complet indiferent în problemele credinţei, chiar plictisit de slujbele religioase şi detestând predicile, Alexandru al VI-lea nu era deloc preocupat nici de înfrumuseţarea Romei sau a palatului Vaticanului. A delapidat sume imense pentru a crea o armată puternică dar şi pentru nesfârşitele banchete şi orgii de la curtea sa. Sub pontificatul său, la curtea papală domneau corupţia, simonia, vânzarea de indulgenţe, de funcţii episcopale, de numiri de cardinali etc, lunga serie de sacrilegii, asasinate. "Totul era anapoda, prostituate şi alte persoane netrebnice se interpuneau din toate părţile între altar şi cardinali" – nota Burchard, maestrul de ceremonii al capelei pontificale. [229]

După scurtul interludiu al pontificatului lui Pius al III-lea (26 zile în 1503), tronul papal I-a revenit lui Iuliu al II-lea (Giuliano della Rovere, mort în 1513). Marele orgoliu al acestui papă a fost să extindă statul papalprin orice mijloace. În acest scop l-a numit pe Cesare Borgia comandant suprem(gonfaloniere) al armatei papale. În 1506, Iuliu al II-lea creează garda pontificală, cu care papa – îmbrăcând armura şi coborând personal pe câmpul de luptă – recucereşte întreaga Italie Centrală, Perugia, Bologna, îndreptându-se ameninţător spre Veneţia; a cucerit Parma, Perugia şi Reggio, fondând astfel un stat întins cum până atunci nici un papă nu stăpânise. Iuliu al II-lea, cel mai faimos dintre papii Renaşterii, a fost recunoscut ca unul dintre ceim mai mari mecenaţi din istoria artei. Preocupat mai mult de politică, vn-a luat deloc măsuri de a introduce reforme ecleziastice; în schimb, în 1506 a început reconstrucţia bazilicei Sf. Petru, după desenele lui Bramante. Cei mai mari artişti ai timpului au lucrat pentru el: Michelangelo şi Rafael.

Următorul mare papă al Renaşterii, Leon X (Giovanni dei Medici, 1513-1521) era fiul lui Lorenzo Magnificul. Inteligent, manierat, cult, mai bun cunoscător al artei decât al teologiei, a fost mai mult un mecenat decât un adevărat papă, totodată ducând la culme indiferenţa faţă de nevoile reformatoare din sânul Bisericii. Îi plăcea mult pescuitul,

[228] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 275-276.
[229] *Ibidem,* p. 276-277.

vânătoarea cu şoimi şi lua parte el însuşi la vânătoarea de cerbi; dar iubea cu pasiune şi muzica, îl admira pe Ariosto. Niciodată curtea papală nu fusese "invadată" de atâta inteligență, talent şi vivacitate, de atâtea sărbători mondene, de atâtea spectacole teatrale şi muzicale. Foarte cultivat, prieten al erudiților şi artiştilor, nu era atât un om evlavios cât un mare îndrăgostit de viață. Toate aceste strălucite preocupări culturale nu concordau însă cu înalta misiune pe care suveranul pontif ar fi trebuit să şi-o asume. Nu s-a realizat însă nimic pentru restabilirea prestigiului moral al papalității, nici pentru suprimarea sistemului de abuzuri. [230]

B) Abuzurile şi corupția clerului

Printre abuzurile bisericii catolice, cel care revolta mai mult era **nepotismul** promovat de papi. Un alt abuz consta în fiscalitatea nemiloasă a Curiei, mai cărei funcționari pretindeau beneficiarilor şi solicitanților de dispense taxe de cancelarie exorbitante. Mondenitatea, decăderea generală, fastul, aviditatea nestăpânită, absența simțului datoriei, indiferența față de adevăratele probleme ale bisericii – toate acestea se întâlneau nu numai la Roma, ci şi la curțile episcopale, mai ales când episcopul era în acelaşi timp şi principe teritorial. Aceste curți erau de-a dreptul asaltate permanent de exponenții familiilor nobile care căutau să-şi plaseze fiii, rudele sau protejații în posturi deosebit de bine remunerate- de administratori ai diocezelor sau de beneficiari ai veniturilor unor mănăstiri al cărui loc de abate rămânea vacant. Cea mai mare parte a înaltului cler era formată din membrii ai nobilimii cu puțină educație şi fără pregătire teologică, care priveau posturile lor ca surse de putere, prestigiu şi venit. [231]

Conducerea spirituală a diocezelor era lăsată pe mâna episcopilor auxiliari, de obicei proveniți din rândurile "călugărilor cerşetori", care abandonaseră sărăcia voluntară şi trăiau în lux şi desfătări. Chiar şi posturile de canonici rămâneau apanajul membrilor nobilimii sau a marii burghezii orăşeneşti. Nu arareori episcopii erau titulari şi beneficiari a două, trei şi chiar a mai multor dioceze – situate la mari distanțe una de alta (cumulând deci şi veniturile acestora). Astfel, cardinalul Jean de Lorraine, la vârsta de 3 ani, în 1501, era episcop vicar de Metz, dar era şi titularul a nu mai puțin de 12 dioceze şi arhidioceze importante din Franța şi beneficiar a veniturilor a nu mai puțin de 9 abații. Unii episcopi au devenit înalți funcționari administrativi, în calitate de cancelari ai principilor sau ai Imperiului.

Adesea şi beneficiile unei simple parohii erau conferite unor titulari care rezidau în alte localități; aceştia încredințau îndeplinirea funcțiilor liturgice şi asistența spirituală a credincioşilor unor **vicari**, suplinitori veniți din altă parte, lipsiți adesea de pregătire teologică, ignoranți , pretinzând bani pentru orice slujbe religioase sau rugăciuni şi exploatând fără scrupul credulitatea şi naivitatea oamenilor. [232]

Viața morală a clerului lăsa mult de dorit**. Concubinajul** era practicat la toate nivele ierarhiei ecleziastice, de la papi până la preoții satelor iar fiii rezultați din asemenea relații erau recunoscuți cu dezinvoltură de părinții lor. Aceste fenomene de decadență explică abundența de satire anticlericale, provenind nu numai din rândul umaniştilor, ci şi ale mediilor orăşeneşti modeste.

Nici **viața monahală** nu era lipsită de asemenea vicii şi abuzuri. Averile şi veniturile mănăstirilor nu erau folosite în scopuri de binefacere, de asistență socială cărora le erau destinate. Spiritul monden frivol se propagase şi printre abați şi abatese; litigiile dintre ei le scădeau considerabil autoritatea morală. Decăderea morală era generală în mănăstiri, studiul teologic era neglijat, cultura teologică a călugărilor era deficitară. Severele reguli ale aproape tuturor ordinelor călugăreşti erau neglijate. Regula claustrării nu era respectată, numeroşi

[230] *Ibidem,* p. 277-278.
[231] Jean Delumeau, *op. cit*., p. 138-140.
[232] Keith Randell, *Luther şi Reforma timpurie în Germania, 1517-1555*, Editura All, Bucureşti, 1993, p. 15-21.

călugări hoinărind prin sate şi oraşe. Tainele erau administrate incorect iar predicile erau superficiale, improvizate. Asistența spirituală a bolnavilor şi muribunzilor era doar un prilej de a-i convinge în vederea unor cât mai substanțiale testamente sau lăsăminte în favoarea mănăstirii. Călugării erau veşnic în ceartă cu preoții pentru a-şi asigura fiecare slujbele religioase, firește remunerate, botezurile, căsătoriile, înmormântările etc. [233]

Cauzele economice şi politice ale Reformei protestante

În Germania se manifestau resentimente considerabile asupra aspecrtelor, structurii şi organizării Bisericii. Multe din acestea porneau de la faptul că biserica catolică din Germania se afla sub controlul străinilor. Uriaşe cantități de bani (în aur şi argint), sub formă de taxe plătite bisericii părăseau Germania şi mergeau la Roma în fiecare an. Papalitatea extorca sume importante de bani de la familiile conducătoare din Germania, când acestea doreau să cumpere poziții superioare în Biserică pentru fiii lor. Suma era deosebit de mare când copilul era minor sau deținea deja o astfel de poziție în urma unor desemnări ilegale şi avea nevoie de o dispensă papală înainte de momentul în care ar fi avut loc investitura. [234] Biserica catolică a creat un vast aparat administrativ, judiciar şi fiscal, care cuprindea toate statele catolice ale Europei. Întreținerea acestui aparat, cheltuielile curiei pontificale, construcțiile monumentale, războaiele cu împărații germani solicitau sume din ce în ce mai mari. Papalitatea a procurat aceste sume uriaşe multiplicând taxele percepute în țările catolice sub formă de contribuții excepționale pentru cruciade, pentru confirmări, investituri în funcții ecleziastice, dezlegări, dispense, anulări de căsătorii, indulgențe etc. Sistemul fiscal al bisericii romano-catolice a fost deosebit de apăsător pentru germani şi englezi.

Aproximativ 1/5 din teritoriul Germaniei era sub controlul unor episcopi şi arhiepiscopi. Sume mai mici, dar nu nesemnificative, erau obținute de la oamenii Bisericii proaspăt desemnați şi de la profanii care solicitau regimuri speciale, de obicei în chestiuni de căsătorie şi moştenire, cele două mari domenii asupra cărora Biserica obşinuse controlul legal. Papa, care trebuia să fie bunul păstor, îşi consuma multă energie jefuindu-şi turma. Interesul major al clerului părea să fie adunarea bogăției, mai curând decăt binele spiritual al populației. [235] Mişcarea de opoziție a prins însă rădăcini mai ales în oraşe.Populația urbană era nemulțumită de sumele considerabile plătite curții papale. Pentru burghezia germană, afirmația (exagerată) că Germania plătea curiei pontificale 300 000 de ducați pe an, în afară de milionul pe care îl consumau călugării, erau argumente decisive.

Cauzele intelectuale ale Reformei

Umaniştii Renaşterii, prin scrierile lor, au discreditat clerul şi instituția papalității, criticând şi ironizând vehement moravurile oamenilor Bisericii. Prin activitatea lor au pregătit terenul pentru Reforma protestantă. Astfel, marele cărturar umanist Erasmus de Rotterdam, refuza să se bazeze pe textul general acceptat al Scripturii – Vulgata- o traducere în latină a textelor originale şi insista asupra studiului celor mai timpurii manuscrise cunoscute, care erau în greceşte.El a atras atenția asupra modurilor în care unele din învățăturile Bisericii catolice se bazau pe texte care erau de fapt traduceri greşite făcute de Sf. Ieronim, când a realizat **Vulgata.** Una din marile sale contribuții a fost publicarea, în 1516, a unei versiuni exacte a **Noului Testament** în limba greacă, pe care alți cărturari au folosit-o pentru a pregăti ediții originale ale Bibliei (ediții în limba lor proprie).

Date fiind vederile sale despre modul în care creştinii ar trebui să acționeze, nu este surprinzător că Erasmus lansa atacuri asupra a ceea ce el vedea ca lipsa de credință în

[233] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 279.
[234] Andrei Oțetea, *op. cit*., p. 255-263.
[235] *Ibidem,* p. 256.

Dumnezeu a multor reprezentanți ai înaltului cler. Satira sa "Elogiul nebuniei", în care ridiculiza clerul pentru greşelile şi păcatele sale, a devenit extrem de popular în rândurile umaniştilor. Erasmus şi mulți alți umaniști importanți au refuzat să se alăture lui Luther, preferând să rămână în biserica catolică şi să militeze pentru schimbare din interior. [236]

X.3. REFORMA PROTESTANTĂ ÎN GERMANIA

Începutul Reformei: scandalul indulgențelor

În 1515 papa Leon X a emis o bulă prin care acordat episcopului Albert de Brandenburg pe un termen de 8 ani dreptul de a difuza în dioceza sa "indulgențe plenare", în schimbul unei sume de bani; jumătate din sumele realizate urmau să fie vărsate papalității în vederea construirii catedralei San Pietro, iar cealaltă jumătate rămânând episcopului. Doi ani mai târziu apare la Wittenberg călugărul ominican Johann Tetzel să predice vânzarea indulgențelor.[237] Prețul unei indulgențe era stabilit în funcție de situația economică a cumpărătorului: principii şi înalții prelați - 25 florini de aur; nobilii şi clerul mijlociu – 20; clerul inferior – 6; negustorii – 3; omul simplu – 1 florin. [238]

Scandalizat la culme de acțiunea arhiepiscopului şi a predicatorului indulgențelor, Luther formulează 95 de teze, pe care – potrivit unei practici curente – le propune unei ample şi libere dezbateri teologice. Luther a afişat tezele (după cum se obişnuia) pe uşa principală a bisericii catedralei din Wittenberg, trimițînd o copie arhiepiscopului Albert, pentru a le transmite direct papei.[239] Tezele erau revoluționare prin conținutul lor:

"Când Stăpânul şi Învățătorul nostru Isus Hristos a spus <Pocăiți-vă!> a vrut ca toată viața credincioşilor să fie o căință"(1);

"Acest cuvânt <căință>nu poate fi înțeles ca referindu-se la taina penitenței şi anume ca mărturisire şi iertare, aşa cum este administrată de preoți" (2);

"Totuşi ea nu înseamnă doar căință interioară; o asemenea căință este fără valoare dacă nu duce la mortificări exterioare ale cărnii" (3);

"Pedeapsa păcatului durează tot atât cât ura de sine (adică adevărata căință interioară), anume, până la intrarea în împărăția cerului" (4);

"Papa nu poate ierta nici o pedeapsă, în afară de pedepsele pe care le-a impus prin voința sa ori care au fost impuse de normele emanate de Biserică"(5);

"Papa nu poate ierta nici o vină, decât dacă spune şi arată că ea a fost iertată de Dumnezeu; sau, mai sigur, prin iertarea culpei în cazurile rezervate judecății sale. Dacă dreptul său de a acorda iertare în aceste cazuri ar fi nesocotit, vina ar rămâne, cu siguranță, neiertată" (6);

"Dumnezeu nu iartă nimănui vina decât dacă, în acelaşi timp, îl smereşte în toate lucrurile şi îl face supus vicarului, preotului"(7);

" Prin urmare, papa, atunci când foloseşte cuvintele < deplina iertare a tuturor pedepselor> nu iartă cu adevărat <toate pedepsele>, ci doar pe cele impuse de el"(20);

"Greşesc deci acei predicatori de indulgențe care spun că indulgența pontificală îl salvează pe om de orice pedeapsă şi îi asigură mântuirea"(21);

"Ei <preoții>predică numai învățături lumeşti, spunând, de îndată ce banii cad în cutie, că sufletul zboară <din Purgatoriu>"(27);

"Sigur este că atunci când monedele cad în cutie, lăcomia şi avariția pot spori, dar când Biserica mediază , urmarea stă doar în puterea lui Dumnezeu"(28);

---

[236] *Ibidem*, p. 265-266

[237] Keith Randell, *op. cit*., p. 27-31.

[238] Lucien Febvre, *Martin Luther, un destin*, postfață de Robert Mandrou, Editura Corint, Bucureşti, 2001, p. 60-70.

[239] Alexandru Florin Platon, Laurențiu Rădvan (editori), *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes*. *Izvoare de istorie medievală(secolele V-XVI),* Editura Polirom, Iaşi, 2005, p. 463-464.

“ Pe cât de rar se găseşte un om care cumpără indulgenţe, pe atât <de greu> se găseşte un om cu adevărat penitent; adică aceşti oameni într-adevăr sunt rari” (31);
“Cei care se consideră siguri de mântuirea lor pentru că au scrisori de iertare vor fi condamnaţi pentru veşnicie, împreună cu învăţătorii lor”(32);
“Oamenii trebuie să se ferească de cei care afirmă că iertările papei sunt acel nepreţuit dar al lui Dumnezeu, prin care omul se împacă cu El” (33);
“Căci aceste <graţii ale iertării>privesc doar pedepsele iertării sacramentale, instituite de către om”(34);
“Cei care nu vor să cumpere ieşirea sufletelor din Purgatoriu sau să cumpere mărturisiri nu predică o doctrină creştină când învaţă că, pentru acest lucru, pocăinţa nu este necesară” (35);
“Fiecare creştin adevărat care se căieşte are dreptul la deplina iertare a pedepsei şi vinovăţiei, chiar şi fără scrisori de iertare”(36);
“Orice creştin adevărat, fie viu sau decedat, este părtaş prin voinţa lui Dumnezeu de toate bunurile lui Hristos şi ale Bisericii, chiar şi fără scrisoare de indulgenţă”(37);
“Totuşi, iertarea şi binecuvântarea papală nu trebuie cu nici un chip ignorate, căci ele reprezintă , după cum am spus, o proclamare a iertării divine” (38);
“Creştinii trebuie să fie învăţaţi că cel care dă săracilor sau care împrumută celor aflaţi la nevoie face un lucru mai bun decât cel care cumpără iertări”(43);
“Deoarece iubirea creşte prin lucrările iubirii, omul devine, de aceea, mai bun. Omul nu devine totuşi mai bun prin indulgenţe, ci <este>doar eliberat de pedepse.”(44);
“Creştinii trebuie învăţaţi că cel care vede un om nevoiaş şi trece pe lângă el, dar dă <banii>pentru indulgenţe, nu cumpără indulgenţele papei, ci mânia lui Dumnezeu”. (45);
“Creştinii trebuie învăţaţi că această cumpărare de iertări este o problemă de liberă voinţă, nu o poruncă”(47);
“Creştinilor trebuie să li se aducă la cunoştinţă că daca papa ar şti în ce fel storc predicatorii bani pentru indulgenţe, ar prefera ca bazilica Sf. Petru să se prefacă în cenuşă, mai degrabă decât să fie construită din pielea, carnea şi oasele oilor Domnului”(50);
“Adevăratele averi ale Bisericii din care papa dă indulgenţe, nu sunt îndeajuns discutate şi nici ştiute de poporul lui Hristos”(56);
“Adevărata bogăţie a Bisericii este preasfânta Evanghelie a slavei şi graţiei lui Dumnezeu” (62);
“A socoti că iertările papale sunt atât de mari , încât să poată mântui un om, chiar dacă el, prin absurd, ar fi siluit-o până şi pe Maica Domnului, este o nebunie”(75);
“Dimpotrivă, noi spunem că iertările papale nu pot mişca nici cel mai neînsemnat dintre păcatele ce pot fi iertate, în măsura în care acestea implică o vină”(76);
“A spune că Sfântul Petru însuşi, dacă ar fi fost acum papă, nu ar fi putut acorda haruri mai mari, este o blasfemie împotriva Sfântului Petru şi a papei”(77),
“De ce papa, spun laicii, ale cărui bogăţii au ajuns azi să fie nesfârşit mai mari decât cele ale oamenilor celor mai bogaţi, nu construieşte el bazilica Sf. Petru cu banii lui, iar nu cu banii sărmanilor credincioşi?” (86);
“Dacă prin indulgenţe papa caută mântuirea sufletelor, iar nu să adune bani, de ce suspendă indulgenţele pe care le-a dat înainte, când acestea mai sunt încă valabile?” (89).

Arhiepiscopul nu-I răspunde lui Luther – ba chiar interzice să se discute în public despre indulgenţe. Dar Luther insistă, publicând în limba germană, pentru a avea o audienţă cât mai largă, o **Predică asupra indulgenţei şi graţiei divine**, arătând că taina penitenţei nu are nici un temei în Scriptură şi că papalitatea este o simplă convenţie umană, nu o instituţie divină. Este convocat la Roma să se disculpe dar Luther refuză. Principele elector Frederic, protectorul său, intervine în favoarea sa. Leon al X-lea trimite un cardinal în calitate de legat papal pentru a-l întâlni, a-l convinge să-şi retracteze tezele sau, în caz de refuz, să obţină arestarea lui şi trimiterea ereticului la Roma (septembrie 1518). Luther nu retractează nimic,

continuând să critice vehement nu numai indulgenţele ci şi autoritatea papală de a condamna, de a scoate în afara legii, pe cel ce nu I se supune voinţei sale, declarând categoric că nici papii, nici conciliile nu prezintă garanţii de infailibilitate. [240]

Ideile reformatorului se răspândesc şi în restul Germaniei. Scrierile lui erau citite de toată lumea, în timp ce în universităţi erau discutate la cursuri. În 1519 a fost organizată o nouă dispută sub auspiciile Universităţii din Leipzig. Luther se prezintă, însoţit de Melanchton şi Karlstadt, marii săi adepţi şi prieteni, de numeroşi doctori în teologie şi de peste 200 de studenţi. În prezenţa arbitrilor, profesori ai universităţilor din Paris şi Erfurt, dezbaterile au durat 3 săptămâni, fără a se ajunge la nici un rezultat. [241]

Între timp, scrierile sale publicate la scurte intervale, care atacau cu o vehemenţă nemaiauzită şi abuzurile şi dogmele Bisericii catolice se răspândeau peste tot, cunoşteau un succes extraordinar, erau citite şi comentate în toată Germania, în Franţa şi Anglia, în Spania, în Elveţia şi chiar în Italia. Deoarece convingerea înţelegerii sensului real al Bibliei devenise extrem de puternică, Luther a scris un număr enorm de tratate, care fuseseră tipărite şi larg răspândite. Având în vedere faptul că tehnologia timpului fiecare pagină a fiecărei copii trebuia să fie tipărită separat şi laborios, ceea ce ieşise de sub prese era colosal. Între 1517-1520 fuseseră tipărite aproximativ 300. 000 de copii ale diverselor sale lucrări, dar cererile nu puteau fi satisfăcute, într-atât de mare era interesul faţă de Luther. [242]

În mai 1520, la Roma, un consistor a mandatat un corp de 40 teologi şi doctori în dreptul canonic sarcina să rezolve definitiv problema. Acest adevărat "tribunal special" condamnă 40 de articole ale lui Luther ca eretice. Papa semnează o bulă prin care îl somează ca în termen de 60 de zile să facă act de supunere Bisericii. Unele oraşe acceptă bula şi o afişează; altele o resping, altele tergiversează, caută pretexte diferite să o eludeze. Luther răspunde printr-un virulent pamflet, intitulat **Contra execrabilei bule a Antihristului.** În piaţa oraşului Wittenberg studenţii săi ard cărţile lui Duns Scotus, **Summa theologica** a lui Thoma din Aquino, **Corpus juris canonici,** o serie de decretalii şi alte lucrări catolice de autoritate; după care, reformatorul însuşi aruncă în flăcări bula papală. [243]

Noul împărat, Carol Quintul, decide ca Luther să compare în faţa Dietei din Worms. Era un fapt cu totul neobişnuit deoarece o problemă teologică era judecată de un tribunal format din laici, apoi faptul că Germania îşi sustrăgea un cetăţean al ei jurisdicţiei romane. La 3 ianuarie 1521 papa semnează o altă bulă, prin care Luther era excomunicat în mod oficial. Carol Quintul printr-un edict precizează că bula va intra în vigoare numai după aprobarea Dietei imperiale. Convocat la Worms, somat în faţa dietei de către trimisul papal să-şi retracteze ideile, Luther refuză – atât timp cât ideile sale nu se vor dovedi, printr-o argumentaţie în public, că ar fi eretice. [244]

La reîntoarcerea de la Worms, pe drum spre Wittenberg, Luther este răpit de oamenii principelui elector Frederic şi dus, spre a i se asigura protecţia, în fortăreaţa din Wartburg. Aici, reformatorul începe să traducă în germană **Noul Testament,** după textul original grecesc şi ebraic; după 13 ani de muncă, traducerea întregii **Biblii** este terminată şi publicată în 1534. Traducerea şi difuzarea largă prin tipar a Bibliei, devenită patrimoniu al tuturor – nu numai al clerului care o studia, interpreta şi predica – permitea realizarea, în mod practic, a acelui drept de interpretare personală a Scripturilor pe care Luther îl proclamase chiar de la începutul activităţii lui. Spărgând monopolul clerical asupra culturii, tiparul a făcut posibilă difuzarea rapidă a ideilor Reformei protestante. [245]

---

[240] *Ibidem*, p. 71-88.
[241] Michael Mullett, *Luther*, Editura Artemis, Bucureşti, 1998, p. 47-56.
[242] *Ibidem*, p. 57-65.
[243] Lucien Febvre, *op. cit*., p. 104-123.
[244] *Ibidem,* p. 125-141.
[245] Keith Randell, *op. cit*., p. 43-60.

Efectele predicilor şi cărţilor lui Luther au fost imediate şi în rapidă creştere. Preoţii celebrau liturghia fără să îmbrace veşmintele de cult; recitau rugăciunile în latină dar şi în germană; îi împărtăşeau pe credincioşi cu azimă, dar şi cu vinul din potir. Mulţi preoţi, călugări şi călugăriţe nu purtau reverenda sau rasa şi se căsătoreau. Indulgenţele şi relicvele erau disprețuite în public. Zilele de post erau transformate, ostentativ, în ocazii de petrecere şi ospeţe. Icoanele Fecioarei şi ale sfinţilor erau profanate. Consiliul oraşului Wittenberg a adoptat măsuri derivate din învățăturile reformatorului. Bordelurile au fost închise, cerşetoria interzisă iar pentru săraci s-a creat un fond de ajutorare. Antagonismul dintre catolici şi reformați creşte iar Germania se împarte în două tabere. [246]

Luther şi doctrina protestantă

Mircea Eliade afirma că Martin Luther a fost un "teolog strălucit şi erudit, între 1508-1517 a studiat îndeaproape pe Aristotel, Augustin, Părinţii Bisericii şi operele marilor teologi ai evului mediu". [247] În formaţia sa teologică, Luther a fost influenţat de filosofia lui Occam, care stabilise o separaţie netă între Dumnezeu şi oameni, între raţiune şi revelaţie, între sfera lumii şi cea a credinţei. Martin Luther a susţinut primatul absolut al credinţei, al graţiei divine. Este un privilegiu acordat omului independent de liberul său arbitru, de educaţie, de cultură etc.În lucrarea sa Despre captivitatea babiloniană a Bisericii(1520) , Luther încerca să lege guvernarea Bisericii catolice de către papă cu situaţia evreilor care fuseseră luaţi sclavi în Babilon. Era scrisă în latină şi se adresa unei audienţe academice. Luther susţinea că creştinătatea a fost capturată şi îndoctrinată de către papalitate cu credinţe şi practici create de om, mai curând decât emanate din Scriptură. [248]

În concepţia sa, păcatele săvârşite pun o barieră între sufletul omului şi Dumnezeu. Dar păcatele săvârşite nu i se pot imputa omului, ele sunt inerente naturii umane, sunt consecinţa păcatului originar, adamic. Omul nu poate evita păcatul, oricât ar dori să se îndrepte, făcând fapte bune; înseşi fapta bună nu o poate săvârşi decât din voinţa lui Hristos. Omul nu poate fi mântuit decât prin graţia divină. Doctrina graţiei este dăunătoare doar celor osândiţi; pentru credincioşii pioşi ea este un izvor de consolare. Liberul arbitru nu poate hotărî aproape nimic deoarece voinţa omului este total neputincioasă şi sclavă a păcatului originar. Omul nu poate alege liber decât între o faptă bună şi una rea; dar în faţa lui Dumnezeu nici o faptă nu poate fi considerată cu adevărat bună, cu adevărat pură, căci severitatea păcatului originar se extinde şi asupra unei bune intenţii. Totul are nevoie de iertarea divină. Prin propriile sale fapte omul nu poate obţine justificarea în faţa lui Dumnezeu. Mântuirea este acordată de graţia divină, pe care Dumnezeu o acordă gratuit omului. Libertatea omului constă în capacitatea lui de a acţiona din iubire pentru Dumnezeu.[249]

Luther punea întregul accent pe religiozitatea personală, interioară a omului şi pe textul Sfintei Scripturi ca singurul criteriu al adevărului, care se putea dispensa de interpretările date de cler. Reformatorul proclama capacitatea autonomă a creştinului de a înţelege, a judeca, a interpreta Scriptura.

Doctrina luterană a supremaţiei absolute a credinţei conducea la o negare a structurii dogmelor, practicii cultice bisericeşti tradiţionale: mesa catolică, cele 7 taine, sacerdoţiul, ierarhia ecleziastică, papalitatea, ascetismul, practicile penitenţiale, soluţiile pretins salvatoare oferite de indulgenţe – toate acestea sunt pure ficţiuni inutile. În scrierile sale, Luther nega infailibilitatea papilor şi conciliilor, respingea autoritatea dreptului canonic precum şi pretenţiile de natură jurisdicţională ale papei asupra pedepselor Infernului, nega sfinţilor

[246] Michael Mullett, *op. cit.,* p. 67-76.
[247] Mircea Eliade, *op. cit*., III, p. 232-234.
[248] Ovidiu Drimba*, op. cit.,* p. 280-282.
[249] Mircea Eliade, *op. cit*., p. 237-240.

merite în procesul mântuirii, nega valabilitatea a 5 din cele 7 taine (căsătoria, hirotonisirea, maslul, mirul şi spovedania), recunoscând doar botezul şi împărtăşania, dar nici aceasta din urmă cu un sens euharistic, de taină a transsubstanţierii mistice a pâinii (azimei) şi vinuluib în trupul şi sângele lui Hristos, ci doar a reamintirii Cinei celei de taină a lui Isus cu apostolii; şi împărtăşindu-i pe credincioşi nu numai cu pâinea sfinţită ci şi cu vinul din potir(care în cultul catolic este rezervat numai preotului oficiant). Căsătoria nu este o taină pentru că este un act universal, practicat şi de necreştini. Hirotonia întru preoţie nu este o taină, pentru că n-a fost instituită de Hristos. [250]

Toţi credincioşii care se dovedesc capabili, din punct de vedere moral, intelectual şi spiritual pot să îndeplinească funcţia de "pastor"(deosebită de cea "sacerdotală"). Luther susţinea **"preoţia tuturor credincioşilor**". Maslul, miruirea muribundului este doar un rit obişnuit, o pură superstiţie. Esenţa moralităţii creştine este imitarea vieţii, învăţăturii şi conduitei lui Hristos. Călugăria trebuie abolită total (în Despre votul monahal, Luther se pronunţa pentru căsătoria preoţilor şi pentru dezlegarea călugărilor de jurământul lor solemn de călugărire), stigmatizând lenea şi parazitismul monahal pe spinarea comunităţii.

Ideile teologice, politice, educative, polemice ale reformatorului sunt expuse într-o serie de lucrări, începând cu cele 4 serii de **Comentarii** (asupra **Psalmilor** şi **Epistolelor** apostolului Pavel), predate studenţilor Universităţii din Wittenberg între 1516-1518, în care sunt puse bazele unei teologii a împăcării omului cu Dumnezeu prin actul iubirii lui Hristos. [251]

Despre faptele bune (1520) este primul tratat de etică luterană, în care se subliniază preeminenţa absolută a credinţei asupra practicilor exterioare. Luther , spre deosebire de mulţi conducători protestanţi de mai târziu, nu lega păcatul de plăcere. Numai lucrurile care erau explicit interzise în Biblie sunt păcătoase. Aceasta însemna că în comunităţile luterane viaţa era mai confortabilă pentru protestanţii care nu făcuseră din religie pivotul vieţii lor.

Către nobilimea creştină a naţiunii germane(1520) – prima operă revoluţionară a Reformei protestante – face un apel la nobilii laici îndemnându-i să fondeze în Germania o Biserică creştină naţională, independentă de biserica catolică. Argumentul său central era că papii în succesiunea lor pervertiseră adevăratul creştinism. Laicii (autorităţile seculare) pot fi chemaţi să reformeze Biserica din punct de vedere juridic. Luther considera necesare: suprimarea impozitelor şi a oricăror contribuţii pretinse de Roma; consacrarea unui episcop de către alţi doi episcopi din diocezele vecine; jurisdicţia papalităţii să fie redusă la o instanţă spirituală superioară; zilele de sărbătoare să se reducă la duminici; pelerinajele să fie interzise iar cerşetoria călugărilor suprimată. Împărtăşania să se facă în ambele forme (pâine şi vin); numărul mănăstirilor şi privilegiilor lor să fie reduse; împrumutul cu dobândă să fie abolit, la fel şi casele de toleranţă. [252]

X.4. REFORMA ÎN ELVEŢIA GERMANĂ. HULDREICH ZWINGLI

Reforma luterană s-a extins în zone compacte cuprinzând 4/5 din teritoriul Germaniei, dar şi în ţările învecinate care întreţineau raporturi culturale sau comerciale cu lumea germană. Între acestea era şi zona septentrională a Elveţiei, în speţă oraşul Zurich, unde însă fermentul religios al epocii a explodat independent de acţiunea desfăşurată de Luther şi într-un context economic radical diferit. Huldreich Zwingli (1484-1531) studiase filosofia şi teologia la Viena şi Basel, manifestând un interes deosebit pentru limba greacă, fiind numit apoi parohul catedralei din Zurich. În contact strâns cu cercurile umaniste europene, Zwingli a întreţinut

[250] Earle E. Cairns, *op. cit*., p. 283-289.
[251] E*nciclopedia Universală Britanică*, vol. 9, Editura Litera, Bucureşti, 2010, p. 272-274.
[252] *Ibidem,* p. 276-278

relații personale cu Erasm încât ideile sale reformatoare vor purta vizibil amprenta acestor influențe. În calitate de capelan militar a însoțit mercenarii elvețieni în Lombardia.[253]

Zwingli şi-a început activitatea reformatoare în 1519, predicând şi el îm împotriva traficului cu indulgențe. A continuat într-un sens mai riguros şi mai radical decât Luther, declarând ca nefiind fondate biblic o serie de practici cultice (ca venerarea icoanelor, cultul sfinților, postul, celibatul preoților), contestând autoritatea papilor şi a conciliilor în materie de dogmă. Cu asentimentul consiliului orăşenesc al oraşului Zurich, interpretările teologice ale reformatorului şi aplicația lor practică s-a impus. Misa tradițională a fost abolită, icoanele au fost scoase din biserici, singurele sacramente recunoscute fiind botezul şi euharistia. Mai puțin înclinat spre misticism decât Luther, Zwingli disocia în mod categoric formalismul sacramentelor de credința, religiozitatea personală, intimă. Euharistia nu era considerată decât un act comemorativ al ultimei Cine a lui Hristos cu apostolii; celebrarea ei semnifica prezența reală a lui Hristos, o prezență divină însă manifestată nu în pâinea şi vinul euharistiei, ci doar prin adunarea credincioşilor, o prezență inerentă întregii comunități a acestora [254]

Biserica este de natură corporativă, ea este compusă numai din predestinați, în interiorul ei clerul şi laicii sunt egali: o "comunitate sfântă" în cadrul căreia cultul este strâns legat de îndatoririle laice. Omul este predispus spre virtute, înclinația lui de a face binele este de origine divină, dar aceasta depinde şi de voința omului. Acesta trebuie să arate că ascultând cuvântul lui Dumnezeu revelat de Biblie, şi-a realizat moralitatea penitențială – ajutându-se singur prin credință profundă, o viață creştinească şi o aprofundatăn cunoaştere a Sfintei Scripturi. Cât priveşte păcatul, acesta nu este decât imperfecțiune iar nu o corupție radicală a naturii omeneşti. În domeniul vieții religioase şi sociale efectele reformei lui Zwingli au fost profunde. Credincioşii din Zurich, adepții reformatorului, erau obligați (începând din 1529) să ia parte regulat la slujbele religioase – şi totodată le era interzis să asiste la o slujbă catolică. Serviciul religios a fost simplificat, reducându-se la lectura unui capitol din Biblie, la predică şi la împărtăşanie (cu pâine şi vin). Creştinul avea însă datoria să citească zilnic din Biblie şi să asiste la lecturi publice ale unor pasaje din Sfânta Scriptură, la care oricine putea interveni în mod liber prin interpretări personale. Cei care nu asistau la slujbele religioase erau pedepsiți de un tribunal (care exercita şi un control al moralității publice) compus din membri ai clerului, ai municipalității, la care se adăugau 2 credincioşi bătrâni din oraş. A fost înființat un tribunal care se ocupa de disputele matrimoniale. Mănăstirile au fost desființate iar asistența săracilor, a bătrânilor şi a bolnavilor a trecut în sarcina comunității urbane. Averile mănăstireşti au fost folosite în acest scop de asistență socială iar mănăstirile au fost transformate în spitale sau aziluri pentru săraci.

Zwingli a căutat să-şi impună reformele şi altor cantoane – care însă le-au respins, rămânând fidele catolicismului. Dieta confederației elvețiene lăsa la latitudinea fiecărui canton să-şi aleagă liber forma de credință. Cantoanele catolice erau sprijinite de Austria, care vedea în extinderea Reformei pericolul de construire a unei entități politice centralizate, de constituire a confederației helvetice într-un stat puternic. Într-o primă ciocnire armată (1529), în care catolicii se aliaseră cu Habsburgii, oraşul Zurich a ieşit victorios, fapt care a determinat puternicele cantoane Berna şi Basel să se alieze – deşi între timp deveniseră protestante – împotriva Reformei. Alte 5 cantoane catolice au intrat şi ele în această coaliție. Cantonul Zurich, rămas fără ajutorul altor oraşe protestante, a fost învins de armata cantoanelor catolice. În bătălia de la Kappel (1531), Zwingli a fost rănit, apoi ucis, iar cadavrul dat flăcărilor rugului. [255]

[253] Keith Randell, *op. cit*., p. 65-77.
[254] Ovidiu Drimba, *op. cit*., p. 291-293.
[255] Earle E. Cairns, *op. cit*., p. 293-297.

X.5. REFORMA LUI JEAN CALVIN

Istoricii consideră că trebuie să îl înţelegem pe Calvin (1509-1564) în primul rând ca un umanist renascentist, care dorea să aplice noutăţile umanismului, pentru a regăsi înţelegerea creştinismului dintr-o perspectivă biblică. Principalii săi adversari erau teologii timpului său, scolasticii, deoarece aceştia se bazau mai mult pe raţiunea umană decât pe Biblie. Umanismul lui Calvin însemna, în primul rând, că el se considera pe sine însuşi, un teolog biblic, conform devizei Reformei protestante, *Sola Scriptura*. Era pregătiti să respecte Scriptura chiar şi atunci când aceasta depăşea limitele înţelegerii umane, având încredere în Duhul Sfânt, care inspira credinţă în promisiunile sale. Calvin respingea dispreţul ascetic faţă de nevoile trupeşti, care predominase în spiritualitatea medievală. Ideea că fiinţa umană poate cunoaşte orice, la fel ca Dumnezeu, i se părea foarte trufaşă. Calvin considera că fiinţele umane au acces la adevărurile salvatoare ale religiei doar în măsura în care Dumnezeu le-a revelat în Scriptură. [256]

Diferenţele dintre Calvin şi Luther erau majore în teologie, chiar dacă unele erau chestiuni de accent. Calvin punea accent pe puterea şi gloria lui Dumnezeu. A insistat asupra necesităţii unei vieţi fără păcat, cel puţin ca semn al unei alegeri divine autentice. Cu toate că vorbea despre ”depravarea totală” a naturii umane după căderea lui Adam, Calvin nu pretinde că nu a mai rămas nimic bun în oameni, ci că în personalitatea oamenilor nu a mai rămas nimic neafectat de Cădere.

Instituţia religiei creştine, opera fundamentală a lui Calvin şi a protestantismului francez în general, prezintă într-un mod clar, urmând un plan riguros de argumentare în 4 secţiuni, ideile autorului. Calvin porneşte de la afirmarea primatului absolut al Sfintelor Scripturi ca singura sursa a credinţei. Adevărata cunoaştere a lui Dumnezeu o asigură revelaţia, cuvântul Scripturii, suficient în sine, fără a mai fi deloc nevoie de intervenţia clerului, a întregii ierarhii bisericeşti – care nu este infailibilă şi care predică şi recurge la cultul icoanelor – fapt ce duce la idolatrie. [257] A doua secţiune se referă la urmările păcatului originar , între care pe primele locuri stau concupiscenţa, aviditatea, lăcomia. La această ispită, omul nu poate rezista; libertatea omului este o himeră, el n-are la dispoziţia sa decât voinţa. Dar fără ajutorul lui Dumnezeu omul nu poate face nimic, singurul mijloc de mântuire este graţia divină.

Secţiunea a treia este cea mai importantă din punctul de vedere al teologiei morale. Calvin formulează principiul **predestinării absolute, rezervată doar “celor aleşi”.** Prin credinţa omului, Dumnezeu acordă “celor aleşi” de el certitudinea absolută că nimic nu-i poate despărţi de El. Teama omului de Infern, de Purgatoriu, de Judecata de Apoi, îl împing la disperare, la actul confesiunii, la penitenţe, care sunt simple invenţii umane, neatestate de Scriptură. Mântuirea noastră nu este hotărâtă de faptele bune, ci numai de voinţa lui Dumnezeu. [258]

Ultima secţiune este rezervată disciplinei ecleziastice. Biserica reprezintă comunitatea celor predestinaţi; unitatea ei este inspirată şi fondată exclusiv pe autoritatea Scripturii, este asigurată de predică şi de participarea la botez şi euharistie. În biserica catolică, în care totul este corupt, omul nu poate găsi mântuirea. În materie de cult, Calvin respinge toate ceremoniile, considerându-le simple superstiţii. [259]

X.6. REFORMA ÎN ANGLIA

[256] Keith Randell, *Jean Calvin şi Reforma târzie*, Editura All, Bucureşti, 1996, p. 8-40.
[257] *Ibidem,* p. 44-59.
[258] Michel Mullett, *Calvin*,Editura Artemis, Bucureşti, 2003, p. 20-88.
[259] Jean Calvin, *Institutio Christianae Religionis. Învăţătura religiei creştne*, vol. I-II, Editura Cartea Creştină, Oradea, 2003, passim.

Diversitatea religioasă apare în Anglia în timpul regelui Henric al VIII-lea Tudor, când această țară, trece la Reforma protestantă, conturându-se biserica anglicană. Parlamentul de la Londra a votat separarea bisericii engleze de Roma, repudierea autorității papei, iar în 1534 prin Actul de supremație, regele Henric al VIII-lea devenea protectorul şi şeful suprem al bisericii („unicul şi supremul şef al bisericii Angliei")şi deținea atât jurisdicția spirituală cât şi jurisdicția civilă, avea dreptul să reformeze şi să reprime erorile şi ereziile. Din acest moment, în Anglia, catolicii au fost discriminați, fiind privați de anumite drepturi. Cancelarul regatului, sir Thomas More şi arhiepiscopul Fischer au refuzat să renege credința lor catolică. Amândoi au fost decapitați. Un mare număr de călugări catolici au fost spânzurați, goliți de mațe, tăiați în bucăți iar proprietățile şi bunurile mănăstirilor au fost confiscate de monarhie. Catolicii din câteva comitate nordice ale Angliei s-au revoltat împotriva regelui dar au fost învinşi. Călugării catolici jefuiți căpătau unii, un act de „capacitate", adică autorizația de a exercita o funcție seculară, iar alții o pensie de 4 şilingi; aproape toți călugării au părăsit Anglia şi s-au refugiat în Irlanda, Scoția sau Flandra. [260] În acelaşi timp, regele Henric al VIII-lea i-a persecutat cu nu mai puțină îndârjire şi pe protestanții care nu respectau riturile şi regulile bisericii anglicane oficiale. William Tyndale, care a tipărit prima Biblie engleză (1526) a fost ars pe rug. Alți protestanți suferiră aceeaşi soartă pentru că negaseră transubstanțierea. După mai multe încercări de definire a confesiunii anglicane, Henric al VIII-lea a obținut votarea de către Camera Lorzilor a unui statut în 6 articole, act care afirma transubstanțierea, inutilitatea comuniunii sub cele două forme, validitatea legământului de castitate, superioritatea celibatului clerical şi care admitea spovedania şi liturghia particulară. Orice violare flagrantă a acestui statut trebuia pedepsită prin arderea pe rug, nici abjurarea neputând să-l salveze pe vinovat. Episcopii veritabili protestanți, ca Latimer, au renunțat la demnitățile ecleziastice. Cranmer, care înainte de Reformă, se căsătorise în secret şi-şi lua totdeauna soția cu el ascunsă într-un cufăr perforat, trebui s-o trimită în Germania. [261]

[260] Andre Maurois, *op. cit*., p. 282-288.
[261] *Ibidem*, p. 289-297.

În timpul domniei lui Eduard al VI –lea (1547-1553), conflictele religioase s-au acutizat. Pe când unele comitate regretau catolicismul, Londra, înflăcărată de predicatori protestanţi elocvenţi ca Latimer, dorea o reformă mai completă. Arhiepiscopul de Canterbury, Cranmer, timid şi indecis, continua să ezite între luteranism şi catolicism. Dar prigoana împotriva catolicismului continua. Pereţii bisericilor erau daţi cu var, vitraliile erau sparte, crucifixele înlocuite cu stema regală. Toate ceremoniile simbolice catolice au fost suprimate: nici anafură, nici agheasmă, nici slăvirea vinerei mari. În 1547 a fost autorizată căsătoria preoţilor şi arhiepiscopul Cranmer şi-a putut rechema soţia. Un act de uniformizare religioasă, votat de Parlament, obliga toate bisericile să folosească *Common Prayer Book* şi să respecte un ritual comun. Mai protestant decât arhiepiscopul, Consiliul laic a decis să facă unele îndreptări cărţii de rugăciuni. Îngenuncherea, prescrisă de Cranmer în prima ediţie, fusese atacată de puritani ca o datină superstiţioasă şi suprimată în ediţia a doua. [262]

În timpul reginei Maria Tudor (1553-1558), s-a produs o reacţie catolică vehementă, susţinută de papalitate, care a încercat să readucă Anglia în orbita Romei. Marea majoritate a populaţiei engleze nu agrea însă întoarcerea la catolicism. Mai cu seamă celor care au dobândit bunurile bisericeşti, nobililor protestanţi, le era teamă de un act de supunere faţă de papă, care s-ar fi făcut în detrimentul lor, iar preoţilor căsătoriţi le era teamă de întoarcerea la vechea credinţă, care i-ar fi constrâns să aleagă între parohie şi nevastă. Dar regina Maria Tudor, în zelul său catolic intransigent, voia să impună, cu forţa, dacă era necesar, vechea religie şi obedienţa faţă de papalitate. Încă din prima şedinţă a Parlamentului, Maria Tudor a restabilit liturghia în limba latină şi a expulzat din biserică pe preoţii căsătoriţi. S-a căsătorit cu moştenitorul regatului Spaniei, Filip al II-lea, în speranţa că alianţa cu Spania o va ajuta să restabilească catolicismul în Anglia. Parlamentul englez s-a întrunit în prezenţa legatului papal, cardinalul Pole. Într-un discurs de câteva ore, cardinalul a prezentat istoria schismei în Anglia şi a făgăduit iertarea deplină a păcatelor comise în trecut. Ambele Camere au primit în genunchi „iertarea păcatelor". Cruzimea persecuţiilor sale împotriva protestanţilor, care i-au atras porecla de Maria Sângeroasa, poate fi explicată în parte prin tulburarea ei lăuntrică, vecină cu nebunia. [263]

La 20 ianuarie 1555 Maria Tudor a restabilit în Anglia legea împotriva ereziei. La 3 februarie 1555 a fost ars pe rug, la Smithfield, primul preot căsătorit. Vreo 300 de martiri protestanţi au pierit în flăcări, arşi pe rug. Supliciul era atât de înfiorător încât participanţii, ca să le scurteze chinurile, aduceau săculeţe cu praf de puşcă, pe care le atârnau de gâtul victimelor. Bătrânul episcop Latimer, care fusese un mare predicator protestant, a fost ars pe rug la Oxford, în acelaşi timp cu doctorul în teologie Ridley. Ar fi putut cu uşurinţă să îşi salveze viaţa abjurând, dar, când începu discuţia cu doctorii, care preceda întotdeauna supliciul, el răspunse că citise *Evangheliile*, dar nu găsise vorbindu-se acolo de liturghie. În momentul în care flăcările au cuprins trupurile celor 2, Latimer s-a adresat prietenului său cu următoarele cuvinte: „Să fiţi foarte liniştit master Ridley, căci noi, cu voia Domnului, aprindem o asemenea torţă în Anglia, încât nu se va stinge niciodată". Fostul arhiepiscop Cranmer, care dovedise în timpul vieţii atâtea ezitări şi slăbiciuni şi care în închisoare îşi renegase credinţa, în momentul supliciului îşi regăsi întregul curaj şi abjură abjuraţia lui. [264]

[262] Keith Randell, *Henric al VIII-lea şi Reforma în Anglia*, Editura All Educational, Bucureşti, 2001, p. 41-145; Andre Maurois*, op. cit*., p. 305-308.
[263] Ovidiu Drimba, *op. cit.,* p. 300-302.
[264] Andre Maurois, *op. cit*., p. 311-315.

Relatările despre aceste suplicii au fost adunate de un scriitor protestant, Foxe, în Cartea martirilor, care avea să se găsească, alături de Biblie, în toate casele englezilor. Prigoana dezlănțuită de regina Maria împotriva protestanților le-a dat acestora tocmai ceea ce le lipsise până atunci: o tradiție eroică şi sentimentală. Victimele reginei Maria, au fost, în afară de câțiva ecleziastici, bărbați şi femei din popor. La 17 noiembrie 1558, încă tânără, regina Maria s-a stins din viață, părăsită de toți. La tron a urmat sora sa, regina Elisabeta (1558-1603), o protestantă convinsă. [265]

În momentul urcării pe tron, regina Elisabeta, s-a rugat lui Dumnezeu s-o învrednicească să guverneze fără vărsare de sânge. A dorit să instaureze un climat de toleranță religioasă, pentru prima dată în Anglia. N-a reuşit, dar a făcut tot ce i-a stat în putință. A fost totdeauna mândră de loialismul supuşilor săi catolici. În religie, ca şi în politică, Elisabeta I tergiversa, căuta calea de mijloc. În 1559, Parlamentul englez a votat, pentru a doua oară, Actul de supremație, care abolea puterea şi jurisdicția papală dar şi Actul de uniformizare, care impunea tuturor parohiilor engleze cartea de rugăciuni şi slujba în limba engleză, în defavoarea latinei. În virtutea acestor documente oficiale, oricine favoriza autoritatea spirituală a papei devenea pasibil de confiscarea averii. Refractarul se făcea vinovat de înaltă trădare. În 1563 au fost adoptate Cele 39 de Articole, care trebuiau să rămână credo-ul anglicanilor. Impuneau un protestantism moderat. Când Coroana şi parlamentul au restabilit religia anglicană, din 8000 de preoți, 7000 au acceptat schimbarea, cu toate că 2000 dintre cei mai fervenți protestanți au fost alungați sub domnia reginei Maria. Cu excepția situației din câteva familii, puțin numeroase, de catolici fervenți, devotamentul către suveran era mai presus decât sentimentul religios. [266]

La începutul domniei Elisabetei I, cripto- catolicii nu au fost deloc tulburați. Li se cerea numai să participe la slujba anglicană: dacă lipseau, trebuiau să plătească o amendă de 12 penny. În numeroase domenii, se ținea ascuns câte un preot care trăia într-o încăpere scobită în grosimea unui zid şi care citea liturghia în secret pentru toți catolicii din vecinătate. Dacă Elisabeta ar fi fost atotputernică, s-ar fi statornicit o relativă toleranță. Avea la curtea ei din Londra cripto-catolici şi nu le cerea decât o supunere aparentă. Dar miniştri Elisabetei I, mai intoleranți decât regina, au poruncit condamnarea la închisoare a refractarilor. Totuşi, în timpul primului deceniu de domnia al reginei, nu a existat nici o condamnare la moarte. În unele biserici, preoții continuau să poarte stihar alb, să cânte la orgă, să celebreze căsătorii cu verighete. Aproape pretutindeni se păstrau vitraliile romane, pentru a se evita cheltuielile; erau înlocuite cu geamuri simple abia când se spărgeau. [267]

[265] Earle E. Cairns, *op. cit*., p. 324-325.
[266] Andre Maurois, *op. cit*., p. 324-326.
[267] John Warren, *Elisabeta I: religia şi politica externă*, Editura B.I.C. All, Bucureşti, 1997, p. 19-49.

Masacrarea hughenoților francezi în noaptea Sfântului Bartolomeu (24 august 1572) în Franța şi bula de excomunicare a reginei Elisabeta, lansată de papa Pius al V-lea în 1571, precum şi înființarea în străinătate a unor seminarii, ca cel de la Douai, în Belgia, pentru a pregăti preoți care să recucerească Anglia pentru catolicism, au determinat încetarea climatului de relativă toleranță religioasă în Anglia. A excomunica pe suverană înseamnă a dezlega pe supuşii catolici de fidelitatea față de ea, mergându-se până acolo încât se spunea că papa ar fi iertat bucuros pe cel care ar fi asasinat-o pe Elisabeta. În decembrie 1580, secretarul de stat pontifical a dat un răspuns ambiguu şi suspect la o întrebare pusă în numele unor iezuiți englezi: „Deoarece această femeie păcătoasă este pricina pierderii pentru credință a atâtor milioane de suflete, nu încape nici o îndoială că acel care o va trimite pe lumea cealaltă, cu pioasa intenție de a-l sluji pe Domnul, nu numai că nu va păcătui, dar va dobândi şi merite".

Începând din 1570, au fost executați în Anglia preoți catolici, precum şi laici, dar nu pentru erezie, ci pentru înaltă trădare. Unii catolici englezi au fost sfârtecați sau spânzurați, în cursul unor îngrozitoare ceremonii, în care trupurile însângerate ale oamenilor spânzurați erau scoase din ştreang, tăiate în bucăți şi apoi aruncate într-un cazan cu catran clocotind. Astfel, deşi Elisabeta era înclinată spre clemență, numărul victimelor fanatismului a fost sub domnia sa tot atât de mare ca şi în timpul reginei Maria. Consiliul regal a poruncit executarea a 147 de preoți, a 47 de nobili englezi catolici, a unui mare număr de oameni din popor şi chiar a unor femei. [268]

Regina Elisabeta I a persecutat şi puritanii de factură calvinistă. Puritanii ar fi vrut să şteargă ultimele vestigii ale catolicismului roman şi să suprime toate ierarhiile care aminteau de „Babilon". Puritanii nu-i recunoşteau pe episcopii anglicani, făcând mare paradă de aversiunea lor față de vicii şi de zelul lor religios. Ei doreau să reorganizeze statul înspirându-se numai din **Biblie**. Doreau să impună guvernarea Angliei de către patriarhii Bisericii. Dacă ar fi putut, ar fi restabilit multe dintre legile lui Moise, inclusiv legea talionului, precum şi pedeapsa cu moartea pentru hulă, sperjur, adulter şi depravare. Puritanismul acesta fanatic neliniştea pe regină,pe episcopi şi pe unii credincioşi, dar puritanismul moderat câştiga aderenți. În zadar episcopii anglicani au propus, în parlamentul din 1593, să se ia măsuri dure împotriva puritanilor, pentru că legea nu a fost votată. [269]

După moartea Elisabetei I, la conducerea Angliei i-a succedat Iacob I Stuart, regele Scoției, un calvinist convins (1603-1625). A scris 2 tratate de teologie: **Basilikon Doron** (**Darul suveranului**, în limba greacă) şi **True Law of Free Monarchies**, în care demonstra că regii sunt destinați de Dumnezeu să guverneze, iar supuşii să asculte de ei. Regele era deasupra legii dar trebuia să i se supună şi el ca să fie un bun exemplu pentru ceilalți, în afară doar de cazuri excepționale pe care era singur în măsură să le aprecieze. Iacob I credea în mod sincer că este un teolog genial menit să-i conducă pe englezii rătăciți pe drumul adevărului. Deşi crescut în religia calvină, regele a făcut casă bună cu biserica anglicană. Nu-l supăra faptul că a găsit în Anglia o biserică ce recunoştea o ierarhie în vârful căreia se afla regele. Elisabeta I impusese supuşilor săi un conformism la fel de rigid ca odinioară biserica catolică. Toți trebuiau să facă o mărturie de credință cu privire la „Cele 39 de articole", clerul nu putea folosi decât cartea de rugăciuni oficială iar comisiile eclesiastice se dovedeau la fel de severe ca odinioară tribunalele catolice.[270]

[268] Michel Duchein, *Elisabeta I a Angliei*, Editura Artemis, Bucureşti, 2001, p. 228-309.
[269] John Warren, *op. cit*., p. 52-77.
[270] Andre Maurois*, op. cit*., p. 359-363.

În ultimele 2 decenii ale domniei Elisabetei I, catolicii englezi au suferit din cauza prigoanei pe care războiul cu Spania şi conspiraţiile iezuiţilor au înăsprit-o. Catolicii nu aveau acces în Anglia la nici o funcţie locală sau naţională; nu aveau voie să se îndepărteze de pământul lor fără un permis semnat de judecătorul de pace. Erau supuşi la amenzi foarte grele (care în realitate nu erau percepute) dacă nu asistau la slujba religioasă anglicană. Un preot catolic care celebra liturghia şi cei care îl adăposteau puteau fi condamnaţi la moartea tragică a trădătorilor, dar ameninţarea era rareori pusă în practică şi în multe castele, se mai găsea, prin poduri, câte un capelan catolic. La începutul domniei lui Iacob I , adepţii bisericii catolice nu mai alcătuiau decât a douăzecea parte a populaţiei, adică circa 5%. Urcarea pe tron a lui Iacob I Stuart a inspirat mari speranţe catolicilor englezi. Se ştia că regele întreţinuse corespondenţă cu papa şi că era partizanul toleranţei religioase. [271]

Regele Iacob I Stuart se oferi să suprime amenzile pentru delicte religioase dar a pus două condiţii: catolicii să îşi declare loialitatea faţă de rege şi nu faţă de papă şi să renunţe la a face prozeliţi. Condiţiile nu erau compatibile cu o credinţă sinceră şi curând decepţia catolicilor a devenit atât de mare încât mulţi dintre ei au început să comploteze împotriva regelui. Dintre aceste comploturi, cel mai periculos a fost celebrul „complot al prafului de puşcă" din 1605 prin care câţiva catolici fanatici doreau să arunce în aer clădirea Parlamentului englez pentru a fi ucişi regele, membrii Camerei Comunelor şi ai Camerei Lorzilor. Protestanţii, fiind astfel lipsiţi de şefii lor, o revoltă catolică ar fi avut şanse de reuşită. Complotul a fost descoperit, atentatul a eşuat iar gentilomii catolici care au pregătit masacrul au fost arestaţi şi executaţi (5 noiembrie 1605). Consecinţele imediate ale complotului au fost dure pentru catolicii din Anglia. Nu numai că au fost decăzuţi din drepturile lor civice, dar au fost şi declaraţi nedemni să exercite profesiunile de avocat şi de medic şi chiar să gireze bunurile copiilor lor minori. Complotul prafului de puşcă a atras după sine, pentru o vreme îndelungată, prăbuşirea catolicismului în Anglia. În mintea oamenilor, papismul se asocia cu sumbrele imagini ale complotului contra siguranţei statului. Timp de un secol, orice om politic, orice suveran suspectat că are vreo legătură cu Roma era condamnat de opinia publică. **Puritanismul** dorea întreruperea oricărui contact cu Roma papală dar şi purificarea bisericii de obiceiurile romane. Îndată după urcarea pe tron a lui Iacob I, pastorii puritani i-au prezentat o petiţie. Ei cereau dreptul pentru fiecare om al bisericii de a decide el însuşi dacă să poarte un stihar alb; suprimarea semnului crucii la botezuri, a înclinării capului când se pronunţa numele lui Iisus, a genoflexiunii în faţa altarului, a verighetei la celebrarea căsătoriei; stricta respectare a duminicii. Alţi puritani, mai radicali, doreau desfiinţarea episcopiilor şi crearea unei biserici presbiteriene după modelul bisericii scoţiene. Un al treilea grup era compus din independenţi, care solicitau dreptul pentru fiecare om să îşi aleagă dogmele. Puritanii dădeau copiilor lor nume de patriarhi sau de războinici evrei, îşi ziceau unul altuia „frate cutare" sau „soră cutare" şi credeau că reprezintă noul popor al lui Dumnezeu, mandatat să-i extermine pe „amaleciţii" de la curte. Ei condamnau teatrul, aveau oroare de păcat, mai ales de cel trupesc, se îmbrăcau cu o modestie vădit demodată şi se rădeau pe cap ca să îşi arate disprețul față de curtezanii cu perucile buclate.[272]

[271] *Ibidem*, p. 364-367.
[272] *Ibidem,* p. 427-429.

La începutul domniei lui Iacob I Stuart, puritanii făceau parte din biserica națională şi sperau să îşi impună doctrina lor. S-a organizat o conferință la Hampton Court, sub auspiciile regelui, pentru a examina petiția lor. Iacob I a luat parte cu plăcere la această discuție teologică, până în clipa în care au fost pronunțate cuvintele presbiterian şi sinod, care trezeau penibile amintiri în mintea lui. În 1604, Iacob I Stuart a început persecutarea puritanilor care nu respectau ritualul anglican. Regele a poruncit expulzarea din biserică a 300 de pastori puritani care refuzau să respecte ritualul anglican. În acest moment, în clerul englez se disting 3 grupări: o grupare a Înaltei biserici, cea mai puțin îndepărtată de biserica catolică, care acceptă ritualul impus de monarhie; o grupare presbiteriană, nonconformistă, care rămâne în sânul bisericii anglicane, dar doreşte s-o reformeze; o grupare independentă sau „congregaționalistă", care condamnă în acelaşi timp episcopatul anglican şi sinodul presbiterian. Independenții refuzau să recunoască o biserică de stat, fie de tip englez, fie de tip scoțian. Biserica era pentru ei un grup de credincioşi uniți numai prin propria lor voință. Unii dintre puritani, din respect față de libertatea individuală, mergeau până la suprimarea botezului copiilor, pentru a nu mai boteza decât adulți în stare să creadă – baptiştii. [273]

Pentru protestanții independenți nu mai exista atunci nici o speranță să mai practice în linişte credința lor dacă rămâneau în Anglia. Mulți puritani au ales exilul şi în 1608 au emigrat în Olanda, dar şi acolo erezia din jurul lor i-a neliniştit pe cei mai exigenți. În 1620, câțiva s-au întors din Olanda şi veniră la Southampton, pentru a se îmbarca de îndată pe vasul Mayflower, care trebuia să îi transporte în America. Primii pelerini au fost în număr de 102 şi au debarcat în Noua Anglie. În anii care au urmat şi care au fost mai puțin favorabili pentru puritani în Anglia, mii de emigranți au venit după ei în America.[274]

XI. CONTRAREFORMA ŞI REFORMA CATOLICĂ ÎN SEC. AL XVI-LEA

[273] *Ibidem*, p. 430-433.

[274] Alexandru Vianu, *Naşterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne, 1607-1787*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1969, p, 39-119; Philips Jenkins, *O istorie a Statelor Unite*, Editura Artemis, București, 2002, p. 31-50.

Mişcarea de reformă care s-a produs în secolul al XVI-lea în interiorul Bisericii Catolice, ca reactie la reforma protestanta este cunoscuta sub numele de **Reforma catolică** sau **Contrareformă**. Cele doua reforme (protestantă şi catolică) au un trunchi comun. Intinerirea Bisericii catolice şi evoluţia sa spirituală sunt operate în două timpuri: cel al pre-reformei şi perioada posterioară conciliului de la Trento. Contrareforma a însemnat apărarea credinţei prin apologetică, printr-o reformă disciplinară şi doctrinară, prin trezirea credinţei şi a elanului misionar. [275] Cu toate acestea, persecuţiile în numele credinţei au fost numeroase în ambele tabere. Reforma catolică a vizat pe de-o parte recucerirea cu ajutorul armelor a teritoriului trecut de partea Reformei protestante, iar pe de altă parte a fost o modalitate de a (re)converti masele şi de a-şi exercita autoritatea asupra nehotărâţilor. Noţiunea de contrareformă semnifică intenţia deliberată de a face sa dispară protestantismul, la nevoie cu ajutorul forţei.

Contrareforma a fost mişcarea iniţiată de papalitate, cu sprijinul Spaniei şi al Imperiului Habsburgic, împotriva Reformei protestante. O serie de istorici vorbesc despre existenţa unei ”Reforme catolice” paralel cu acţiunea Contrareformei. [276]

Reforma catolică se poate împărţi în două perioade: prima perioadă este caracterizată prin speranţa unei întoarceri la unitate a Bisericii catolice, iar cea de-a doua, ce începe in anul 1541, caracterizată prin resemnarea acceptării rupturii şi a reorganizării ambelor tabere. Dacă un conciliu al creştinătăţii catolice s-ar fi reunit înainte de condamnarea tezelor lui Luther şi excomunicarea acestuia, este posibil ca schisma să fi fost împiedicată. Însă Roma a căutat să evite convocarea unui conciliu cerut cu insistenţă de Germania, datorită temerii de dezbateri doctrinare care ar fi putut clatină însăşi existenţa Bisericii. Schisma Bisericii catolice a fost cauzată şi de indiferenţa unora dintre papi faţă de aspectele doctrinare şi de corupţia clerului, îndeosebi a celui superior. Papalitatea se simţea obligată să-şi apere teritoriul, iar guvernarea o antrena să ia parte la coaliţiile internaţionale. Adeseori eforturile papilor de a reforma catolicismul s-au ciocnit de rezistenţa cardinalilor şi a conservatorilor din Biserică. Totuşi, eforturi de reformare au existat. De exemplu, între 1511 şi 1527 a funcţionat „Capela dragostei divine” organizaţie neoficială formată din aproximativ 60 clerici şi laici: preocupată de adâncirea vieţii spirituale. Printre membrii săi amintim pe Giovanni Pietro Carafa (1476-1559), viitorul papă Paul al IV-lea (155-1559) şi Gaetano de Tiene (1480-1547).[277]

Papa Paul al III-lea care a păstorit între 1534 şi 1549 a fost cel în timpul căruia a început reforma catolică. Participant la Conciliul de la Latran, viitorul papă Paul al III-lea, cardinalul Alessandro Farnese (1468-1549) a fost câştigat încă de pe atunci de ideea unei reforme în cadrul Bisericii. La 2 iunie 1536 papa Paul al III-lea a anunţat convocarea unui conciliu. Însă, până la deschiderea sa efectivă, au trecut nouă ani, timp în care au fost organizate forţele reformei catolice. În acelaşi an 1536, papa a modificat componenţa „Colegiului Sacru” numind drept cardinali umanişti eminenţi: Giovanni Pietro Caraffa, Contarini, Sadolet şi Pole, care vor pregăti programul viitorului conciliu. Acest consiliu al reformei catolice a depus în 1537 un raport prin care erau denunţaţi următoarele abuzuri: cumulul de beneficii, ignoranţa clerului, influenţa nefastă a operelor lui Erasm. În anul 1541 apelul la convocarea unui conciliu a fost reînnoit ca o contramăsura împotriva formării unui conciliu naţional german; în acelaşi an au avut ultimele tratative privitoare la posibilitatea revenirii unei părţi a protestanţilor – reprezentaţi la discuţii de Melanchton – la catolicism. Ideea unui conciliu general a fost agreată nu numai de cler dar şi de împăratul Carol Quintul, care prin intermediul acestuia spera să obţină reconcilierea religioasă între catolici şi protestanţi. Împăratul a întreţinut speranţa unei reconcilieri religioase, ambiţia sa fiind de a

[275] Keith Randell, *Reforma catolică şi Contrareforma*, Editura Bic All, Bucureşti, 2001, p. 2-11.
[276] *Ibidem*, p. 14-45.
[277] Earle E. Cairns, *op. cit.,* p. 337-341.

convoca un conciliu ecumenic în Germania, gata să facă cocnesii reformaţilor pentru lichidarea schismei. [278]

Locul de desfăşurare al conciliului a fost ales oraşul Trento, din nordul peninsulei italice, dar care la acea vreme făcea parte din Imperiul Romano-German. Conciliul de la Trento a avut două sarcini principale: definirea dogmei şi restaurarea disciplinei; însă i-a lipsit obiectivul major: reunirea creştinilor. Conciliul de la Trento vedea protestantismul ca o revoltă de la creştinismul istoric, iar doctrina şi practica catolică urma a fi salvată de iconoclaşti. Amintim că reformatorii protestanţi considerau că adevarata Evanghelie a fost coruptă şi ascunsă secole de-a rândul datorită „monarhiei" papale. Pe plan politic, Conciliului de la Trento i s-au opus doua tendinţe: tendinţa moderată susţinută de suverani a căror ţări erau împărţite de reforma protestantă şi de cea a papalităţii care susţinea mai degrabă o ruptură definitivă cu protestanţii.[279]

Conciliul de la Trento a avut 25 de sesiuni, prima şedinţă a avut loc la 13 decembrie 1545, iar ultima la 4 decembrie 1563. Au existat mai multe serii de sesiuni. Din motive de siguranţă – teama de ciumă - cat şi din motive politice din martie 1547 până în 1551 conciliul a fost transferat la Bologna. La prima sesiune au participat 30 de preoţi. Majoritatea erau italieni şi nu era prezent nici un delegat al protestanţilor. La ultima sesiune au participat 255 de preoţi. În opera conciliului se pot distinge trei nivele: al dogmei; exigenţele morale şi disciplinare; justiţia eclesiastică şi legăturile între episcopat şi Roma. Conciliul a pus accent pe continuitatea istoriei, definind sursele credinţei. Textele dogmatice conţineau respingerea tezelor protestante. Alaturi de **Biblie**, biserica catolică recunoştea valoarea tradiţiilor. La Trento nu s-a dat nici o interdicţie credincioşilor de a traduce şi de a citi **Biblia** în limba vulgară. Însă se cerea referinţa la *Vulgata*; conciliul considera că numai biserica catolică avea autoritatea de a interpreta scrierile sacre. [280]

La Trento sacramentele şi-au regăsit importanţa. Participanţii la Conciliu au reafirmat credinţa în cele şapte sacramente şi s-a insistat asupra forţei şi puterii acestora. Cu ajutorul sacramentelor omul putea regăsi graţia divină. Discuţiile asupra căsătoriei s-au purtat în ultima sesiune: „starea conjugală nu putea fi plasată deasupra stării de virginitate sau de celibat". A fost afirmată şi teza catolică a transsubstanţierii. Mesa era considerată un sacrificiu care reamintea de cel al lui Hristos. Conciliul tridentin a stabilit şi faptul că liberul arbitru există în măsura în care Dumnezeu permite. Botezul avea rolul de a-l concilia pe om cu Dumnezeu. Biserica romană a menţinut credinţa în Purgatoriu. Era considerata legitimă celebrarea meselor în onoarea sfinţilor. [281]

Un al doilea nivel al hotărârilor Conciliului era cel al **exigenţelor morale şi disciplinare.** Era necesară stabilirea unei discipline în interiorul bisericii catolice dacă se dorea transmiterea mesajului bisericii către mase. Se impunea necesitatea alegerii unor buni clerici, de bune moravuri şi cu o educaţie aleasă. Astfel, in sesiunea a XXIV-a, Conciliul a adresat celor care numeau episcopii, şi in special papei, o rugă dublată de o blamare a trecutului. În ceea ce priveşte episcopii, aceştia trebuiau să-şi exercite una din funcţiile lor principale şi anume de a predica; ei aveau obligaţia de a vizita în fiecare an parohiile diocezei lor. Trebuiau sa vegheze asupra preotilor subordonati. Fiecare prelat trebuia sa fie stapan in parohia sa. S-a interzis judecarea de către episcop a acelora care nu aparţineau diocezei sale,

[278] Stewart MacDonald, *Carol Quintul: suveran, dinast şi apărător al credinţei, 1500-1558*, Editura All Educaţional, Bucureşti, 1998, p. 106-123.
[279] Keith Randell, *op. cit*., p. 49-63.
[280] *Ibidem*, p. 64-68.
[281] *Ibidem*, p. 69-72.

fără a exista autorizarea prealabilă a episcopului de care aparţinea supusul în cauză. Admiterea în preoţie se făcea prin susţinerea unui examen, care să dovedească conduita morală şi cunoştinţe religioase. A fost stabilită şi obligativitatea preotului de a purta costumul clerical. Conciliul a luat măsuri şi împotriva clericilor vagabonzi. Nimeni nu putea fi admis în ordinele sacre dacă nu dovedea ca posedă un beneficiu ecleziastic suficient pentru a-i asigura supravieţuirea. Conciliul de la Trento a reconfirmat fidelitatea faţă de dogma catolică şi a preconizat ameliorarea moravurilor clerului catolic prin educaţie şi disciplină. Conciliul a eşuat însă în refacerea unităţii catolice a Europei, protestanţii fiind consideraţi în continuare eretici. Aceeaşi intoleranţă a manifestat-o şi faţă de evrei.[282]

Reforma bisericii catolice s-a sprijinit, în bună măsură, pe ordinele religioase, unele deja existente, dar care au fost reorganizate (augustinii, franciscanii, benedictinii) şi înlăturate elementele corupte. În plus, între 1524 şi 1561 au fost create 115 ordine noi. Un ordin nou era cel theatin, care a avut printre fondatori pe Gaetano Tiene şi Giovanni Pietro Caraffa. Membrii acestui ordin făceau parte din aristocraţie, însă îşi propuseseră să trăiască sub regula triplă a sărăciei, castităţii, ascultării. Capucinii au fost iniţial o secţie a franciscanilor. Fondatorul ordinului a fost Matteo da Bascia, iar aprobarea funcţionării ordinului de către papă a avut loc în 1529. Capucinii s-au dedicat în special îngrijirii bolnavilor şi educaţiei. Altele ordine importante erau cele ale barnabiţilor (s-a ocupat in special de învăţământul superior), al ursulinelor (înfiinţat de Angela Merici, aprobat de papă în 1544), al carmelitelor (înfiinţat de Theresa de Avila).

Cel mai mare ajutor l-a adus papalităţii şi reformei catolice însă „**Compania lui Iisus**", care a jucat un rol deloc de neglijat în secolele XVI-XVIII. „Compania lui Iisus" a contribuit la propagarea catolicismului în lumea intreagă. Fondatorul ordinului a fost Ignaţiu de Loyola (1491-1556), fost ofiţer în armata spaniola, care datorită unei răni primite în 1521 şi astfel a imposibilităţii continuării carierei armelor, a luat hotarârea de a lupta pentru Hristos şi de a converti infidelii. A studiat o vreme la Universitatea Alcala din Henares, unde a fost anchetat şi arestat de Inchiziţie. Eliberat, a plecat la Paris (1529-1931), unde alături de un grup de prieteni (Pierre Favre, Diego Laynez, Francis Xavier, Simao Rodriguez, Alfonso Salmerons, Nicolas Bobadilla) a pus în practică o metodă de rugăciuni şi asceză, intitulată „Exerciţiile spirituale". La 15 august 1534 grupul lui Loyola a pronunţat legămintele de la Montmartre, prin care se angajau să viziteze locurile sfinte şi să salveze sufletele. În 1540 Paul al III-lea a acordat, printr-o bulă papală autorizaţia de a fonda un ordin religios, limitat la 60 de persoane, numit „**Compania lui Iisus".** Iezuiţii, cum au fost numiti membrii acestui ordin trebuiau sa fie preoti.[283] Există o ierarhie inaugurata de noviciat (doi ani dedicaţi practicilor spirituale), urmată de o practică pedagogică (5 ani) şi studiile propriu-zise (4 ani), după care erau hirotonisiţi preoţi. Legămintele iezuiţilor erau cele ale sărăciei, castităţii, supunerii, la care se adaugă un legământ special de supunere absolută faţă de papă. Propaganda iezuită a utilizat trei mijloace: învăţământul, predica, confesiunea. Dupa ce limitarea numărului de membri a fost înlăturată, iezuiţii au ajuns în 1556 la aproximativ 10.000 de membri, în 1650 la 15.500, iar în 1773, în momentul suprimării Ordinului, iezuiţii erau în numar de 23.000, repartizaţi în 39 de provincii, având 800 de colegii şi 1600 de fundaţii. Mai ales în perioada 1550-1650 iezuiţii au constituit elementul cel mai dinamic al Bisericii romane. Iezuiţii renunţă la rugăciuni la date fixe şi la îmbrăcămintea specifică ordinului. Deoarece ordinul iezuit nu întemeiază mănăstiri, nu este legată de un loc anume. Această mobilitate reprezintă cheia succesului lor. Ordinul iezuit este organizat ca o asociaţie militară. În fruntea ordinului iezuit se află un "general"al cprui mandat se încheie doar la

[282] Alexandru Florin Platon, Laurenţiu Rădvan, *op. cit.,* p. 466-467.
[283] Keith Randell, *op. cit*., p. 90-121.

moarte. Ignațiu de Loyola este ales în 1541 drept primul general al ordinului. ca duhovnici, misionari şi oameni de ştiinţă, dar şi prin activitatea lor spirituală, iezuiții joacă un rol important în istoria Europei. [284] Consolidarea catolicismului s-a datorat foarte mult dezvoltării învățământului. Ordinele religioase şi în special: iezuiții, dominicanii, augustinii au jucat un rol de seama în învățământul teologic. Primele seminarii au fost „Colegiul germanic" creat la Roma în 1552, urmat apoi de crearea unui „Colegiu ungar", seminarii engleze la Paris, Roma, Saint Omer, seminarii irlandeze la Paris, Roma, Salamanca, seminarii scoțiene şi un seminar al Provinciilor Unite la Louvain. În Germania şi Austria, Canisius şi iezuiții au favorizat crearea de seminarii pontificale: Viena (1574), Dillingen (1576), Olmutz (1578), Fulda (1584). Unele dintre aceste seminarii s-au transformat în universități sau în academii. În Polonia, un rol important în învățământul teologic l-a avut cardinalul Hasius. În 1585, colegiul roman creat de Ignațiu de Loyola a devenit Universitatea gregoriană. Importante universități catolice au fost create în decursul secolelor XVI-XVII la Dillingen, Douai, Olmutz, Gratz, Munster, Nagyzombat.[285]

Consolidarea bisericii catolice s-a srpijinit şi pe o instituție deja existentă: inchiziția şi alta nouă creată în secolul al XVI-lea: **Congregația Indexului**. **Inchiziția** işi are originea în lupta împotriva albigenzilor din sudul Franței de la inceputul secolului al XIII-lea. Inchiziția romană a fost proclamată printr-o bulă papală în anul 1542 de către papa Paul al III-lea. Era condusa de **Congregația Sfântului Oficiu**. Tribunalele compuse în special din teologi dominicani urmăreau şi judecau suspecții. Inchiziția avea sarcina de a pedepsi erezia. A fost abolită în 1854. În istoriografie a fost accentuată cruzimea Inchiziției, în special a celei spaniole, dar care nu a fost totuşi cu nimic mai dură decât tribunalele ce judecau ereticii din țări ca Anglia (a se vedea condamnările la moarte ale catolicilor din timpul Elisabetei a II-a) sau Germania. [286] Congregației Sfântului Oficiu i-a fost incredințat în 1543 şi întocmirea Indexului cărților interzise, iar în 1587 s-a constituit o congregație a Indexului. Cărțile considerate imorale şi eretice erau interzise de a fi citite de catre supusii catolici. Primul Index al cartilor interzise a fost publicat in anul 1564, iar in 1566, **„Index Librorum Prohibitorium**". Nici o carte cu subiecte religioase nu putea fi imprimată fără autorizația congregației indexului. Catalogul cărților interzise a fost abolit în 1965 de catre papa Paul al VI-lea. Reforma catolică a întâmpinat o serie de dificultăți şi în țările în care majoritatea locuitorilor rămăseseră supuşi Romei. Franța a refuzat a integra deciziile conciliului de la Trento printre legile constituționale ale regatului. Regele spaniol Filip al II-lea a recunoscut deciziile conciliului în teritoriile sale, cu condiția ca aceste hotărâri să fie aplicate sub rezerva drepturilor sale regale. [287] Odata cu pacea de la Augsburg (1555) unitatea religioasă a Europei occidentale a fost tăiată în două blocuri confesionale. Astfel, catolicismul era preponderent în sud (în zona mediteraneeană), în Irlanda (rămasă la catolicism din rațiuni politice). În Germania de sud, Austria, Boemia, Polonia, o parte din Ungaria, reforma catolică a reuşit să elimine în bună măsură protestantismul. În Franța, ambele confesiuni erau bine reprezentate, iar lupta dintre protestanți şi catolici a luat forma unui razboi civil. Blocul protestant era reprezentat de: luteranism (în Germania de nord şi est, în regatele scandinave şi dependințele lor Finlanda şi Islanda, calvinism (în Scoția), anglicanism (Anglia). Exista o zonă de dispută care cuprindea Țările de Jos, Franța, cantoanele elvețiene, Imperiul habsburgic, Ungaria, Polonia, Renania.[288]

[284] Earle E. Cairns, *op. cit.,* p. 342-343.
[285] *Ibidem*, p. 344-345.
[286] Bartolome Bennasar (coord.), *Inchiziția spaniolă. Secolele XV-XIX*, Editura Politică, Bucureşti, 1983, p. 36-255.
[287] Ovidiu Drimba*, op. cit*., p.313-316.
[288] *Ibidem*, p. 317-320.

Conciliul de la Trento a dezbătut şi problema artei (scupltura, pictura) şi a muzicii, într-o societate care se voia cu adevarat religioasă. S-a luat hotărârea ca arta să fie subordonată şi pusă în serviciul Bisericii catolice. Disciplina programului ideologic şi estetic al artei era urmărit de Inchiziţie şi de ordinul iezuit. Se considera că muzica sacră era muzica ce insoţea textele religioase, trebuia să se subordoneze textului şi funcţiei liturgice şi nu avea voie sa includă sunete şi melodii indecente. Giovanni Palestrina (cca. 1524-1594) este reprezentantul prin excelenţă al acestei muzici polifonice. Operele sale proclamă spiritul triumfător al Contrareformei. Ca urmare a acţiunilor întreprinse de Contrareformă, catolicismul a recâştigat Polonia, Cehia, o parte din Ungaria, sudul Germaniei şi s-a întărit în mod deosebit în Italia, Spania şi teritoriile habsburgice.

XII. APARIŢIA TOLERANŢEI RELIGIOASE ÎN EUROPA. FRANŢA

Ideea de **toleranţă religioasă** în Europa, în lumea modernă în general, apare în Franţa, la finele secolului XVI. Este şi prima tentativă de laicizare a statului, de separare a bisericii de afacerile politice, care însă nu a avut sucuces atunci.

Edictul din Nantes – un act de toleranţă religioasă care punea capăt celor peste 30 de ani de conflicte interne în Franţa (1562-1598) – a fost promulgat la 13 aprilie 1598 de către regele Franţei, Henric al IV-lea de Bourbon (1589-1610). Prin acest act, protestanţilor („hughenoţilor") li se permitea să deţină locuri de practicare a cultului în mai multe oraşe din regat (nu însă şi la Paris), li se acordau drepturi civile complete, fiind instituită şi o curte de justiţie, alcătuită din catolici şi protestanţi, care urma să se ocupe de rezolvarea disputelor apărute după emiterea edictului.[289]

Pastorii protestanţi din Franţa erau retribuiţi de stat, fiind scutiţi de anumite obligaţii. Protestanţii păstrau sub control centrele şi oraşele pe care încă le deţineau în august 1597, cheltuielile pentru întreţinerea garnizoanei urmând să fie plătite de regele Franţei în următorii 8 ani. Edictul restaura catolicismul în toate regiunile în care practicarea acestuia fusese întreruptă şi făcea imposibilă orice extensiune legală a protestantismului în Franţa. Edictul din Nantes, care acorda libertate religioasă protestanţilor, cu unele restricţii, a fost întâmpinat cu vehementă opoziţie de către papa Clement al VIII –lea , clerul catolic din Franţa şi stările provinciale. [290]

---

[289] Martyn Rady, *Franţa: Renaştere, religie şi refacere,1494-1610*, Editura All Educaţional, Bucureşti, 1999, p.122-125.

[290] Textul Edictului din Nantes la ***De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes,* p. 471-472*: „*Henric, prin graţia lui Dumnezeu , rege al Franţei şi Navarrei, către toţi cei cărora le sunt adresate acestea, salutare:

Printre nenumăratele foloase cu care Dumnezeu a dorit să ne copleşească, cel mai însemnat şi nepreţuit este darul puterii şi al dibăciei de ane împotrivi înfricoşătoarelor dezordini şi tulburări care s-au abătut peste acest regat la venirea noastră. Regatul a fost atât de sfâşiat de nenumărate tabere ţi secte, încât cele mai îndreptăţite dintre toate grupările erau şi cele mai mici. Dumnezeu ne-a dat puterea de a sta împotriva acestei furtuni. În cele din urmă, am învins aceste valuri şi ne-am asigurat liniştea şi pacea pentru statul nostru; de aceea, a Lui să-i fie slava în toate , iar pentru noi , recunoaşterea graţiei Sale, pentru că S-a folosit de noi în lucrarea Sa […] Implorăm şi aşteptăm de la Divina Bunătate aceeaşi protecţie şi favoare pe care le-a dăruit acestui regat, încă de la începuturi […]

Prin acest irevocabil şi perpetuu edict , instituim şi proclamăm:

1. Mai întâi, să se şteargă şi să se dea uitării, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat vreodată, amintirea a tot ceea ce o parte sau alta a săvârşit între martie 1585 şi urcarea noastră pe tron, precum şi în timpul tulburărilor de mai înainte […]
3. Rânduim ca religia romană, catolică şi apostolică, să fie restaurată şi reinstituită în toate locurile şi aşezările din regatul nostru şi din ţările supuse stăpânirii noastre, unde practicarea ei a fost întreruptă, în aşa fel încât să fie practicată liber şi în pace, fără nici o tulburare sau piedică; interzicem categoric ca orice persoană , indiferent de stare sau condiţie, să tulbure, să aducă vreo vătămare sau să facă vreun rău clericilor în celebrarea serviciului divin, în strângerea dijmelor, a produselor sau a veniturilor din beneficiile lor, sau a altor drepturi şi taxe care le aparţin; şi toţi cei care în timpul tulburărilor au luat în stăpânire biserici, case, bunuri şi venituri aparţinând numiţilor clerici, să le dea înapoi întreaga stăpânire, iar aceştia să se bucure în pace de drepturi, libertăţi şi garanţii, aşa cum le aveau înainte de a fi lipsiţi de ele […]

6. Şi spre a nu lăsa vreun prilej de tulburări sau neînţelegeri între supuşii noştri, am îngăduit – şi, prin aceasta, îngăduim din nou – celor care ţin de religia numită reformată să trăiască şi să rămână în toate oraşele şi locurile acestui regat al nostru şi în ţările supuse stăpânirii noastre, fără să fie supăraţi, vătămaţi sau siliţi să facă ceva contrar religiei şi conştiinţei lor […], cu condiţia ca ei să respecte celelalte prevederi conţinute în edictul de faţă.

7. Tuturor seniorilor, nobililor şi altora care ţin de zisa religie numită reformată şi au drept de judecată (sau anumite feude în stăpânire) li se îngăduie să-şi practice numita religie în casele lor […]

9. De asemenea, indiferent de toate decretele şi judecăţile contrare, le îngăduim adepţilor acestei religii să continue practicarea ei în toate satele şi locurile stăpânirii noastre, pe care ei le-au stabilit şi de care s-au bucurat, de mai multe ori şi în perioade diferite, până la sfârşitul lunii august, a anului 1597 […]

18. De asemenea, interzicem tuturor supuşilor noştri, indiferent de condiţia lor, să-i forţeze sau să-i convingă, împotriva voinţei părinţilor lor, pe copiii ce ţin de zisa religie reformată, cu scopul de a-i boteza sau mirui în Biserica Romană, Catolică şi Apostolică; acelaşi lucru este interzis şi celor ce aparţin religiei numită reformată, sub ameninţarea celor mai aspre pedepse […]

21. Cărţile privitoare la zisa religie reformată să nu fie tipărite şi vândute în mod public decât în oraşele şi locurile unde a fost îngăduită practicarea publică a acestei religii.

Edictul din Nantes consta din 4 tratate separate: 92 de articole generale, 56 de anexe explicative şi 2 scrisori regale. Cu toate că hughenoţilor li se oferea o libertate totală de conştiinţă, practicării credinţei în public i se aplicau însă restricţii substanţiale. Congregaţiile protestante se puteau întâlni nestingherite pe domeniile nobililor hughenoţi, în toate locurile în care ţinuseră slujbe publice până în 1597. De fapt, practicarea credinţei protestante a fost circumscrisă în mare măsură regiunilor din vestul şi sudul Franţei, unde îşi aveau castelele majoritatea nobililor hughenoţi.

Hughenoţilor li s-a permis să posede 50 de garnizoane plătite de coroană, 80 de forturi şi alte 150 „locuri de refugiu". Hughenoţilor li se permitea să deţină slujbe ale coroanei iar procesele în care erau implicaţi puteau avea loc în faţa unor tribunale mixte, formate din judecători hughenoţi şi catolici. Chiar dacă unii istorici catolici au susţinut că Edictul de la Nantes a creat „un stat în stat", faptul nu este real. Adunărilor naţionale şi provinciale hughenote li se interzicea discutarea oricăror probleme politice, iar slujbaşii regali aveau dreptul de a participa la discuţiile religioase ale acestor organisme. Hughenoţii trebuiau în continuare să dea ascultare regelui iar în caz contrar puteau fi închişi sub acuzaţia de trădare. Departe de a crea un stat în stat, Edictul din Nantes n-a făcut altceva decât să confirme dependenţa de monarh a hughenoţilor. Privit retrospectiv , Edictul din Nantes pare a fi un jalon în istorie. Pentru prima dată erau tolerate două religii într-un singur stat, ceea ce reprezenta cu siguranţă o victorie a înţeleptului Henric de Navarra.

În ciuda convertirii lui Henric al IV-lea la credinţa catolică în 1593, majoritatea hughenoţilor din Franţa au continuat să îi fie loiali. Cariera anterioară a lui Henric de „protector" al calviniştilor francezi dădea asigurarea că regele Franţei va avea o atitudine tolerantă. Ataşamentul său faţă de religia catolică era motivat politic. Cât timp a trăit, regele Henric al IV-lea de Bourbon, el însuşi protestant şi şeful hughenoţilor francezi până în 1594 (când s-a convertit la catolicism), a asigurat respectarea exemplară a edictului de la Nantes şi a promovat hughenoţi în demnităţi importante din stat. Hughenoţii au participat la conducerea statului, au comandat armate, etc.

După moartea lui Henric al IV-lea Bourbon, noul rege, Ludovic al XIII-lea (1610-1643) şi mai ales cardinalul Richelieu au încercat să restrângă prevederile atât de favorabile protestanţilor ale Edictului din Nantes. Fără a suspenda aplicarea edictului, regele şi cardinalul Richelieu au declanşat un conflict cu hughenoţii, cu scopul de a recâştiga întreaga Franţă pentru catolicism. Atmosfera de toleranţă religioasă a fost viciată semnificativ. [291]

Ludovic al XIII-lea şi-a îndreptat armata spre sudul Franţei, unde i-a atacat pe hughenoţii din ducatul Bearn, ducat vecin cu Navarra. Hughenoţii au fost înfrânţi şi a fost restabilită religia catolică. Acest eveniment a declanşat revolta întregii comunităţi hughenote din Franţa împotriva regelui. În 1621-1622, sub conducerea ducelui de Rohan hughenoţii au înfruntat armata regală. Pe câmpul de luptă, Ludovic al XIII-lea a repurtat victoria. Capturarea fortificaţiilor hughenote s-a dovedit a fi însă o operaţie dificilă, de durată şi periculoasă. În 1624 s-a încheiat o pace de compromis, care nemulţumea ambele părţi. [292]

Cardinalul Richelieu, principalul ministru al regelui Ludovic al XIII-lea, a instituit ordinele capucinilor şi ale oratorienilor pentru a-i converti pe hughenoţi la catolicism şi a demolat un templu hughenot care era prea aproape de o catedrală catolică, în Paris. Dar cardinalul îşi manifesta scepticismul relativ la convertirea forţată şi nu era adeptul provocării gratuite a hughenoţilor. În mai 1625, hughenoţii s-au revoltat din nou, în frunte cu cel mai important centru protestant din Franţa, La Rochelle.

---

22. Rânduim să nu se facă nici o deosebire sau vreo distincţie de religie în ceea ce priveşte primirea şi instruirea supuşilor în universităţi, colegii şi şcoli, precum şi în privinţa primirii bolnavilor şi a săracilor în spitale, ospicii şi aşezăminte publice de caritate.

[291] Richard Wilkinson, *Franţa şi cardinalii, 1610-1661*, Editura All Educational, Bucureşti, 1999, p. 69-71.

[292] *Ibidem*, p. 70.

Confruntările militare au durat mai mulți ani, hughenoții fiind ajutați pentru scurt timp, de o mică armată engleză, comandată de ducele de Buckingham(1627-1628). Expediția engleză s-a încheiat cu un eşec răsunător, englezii abandonându-i pe hughenoții din La Rochelle în voia sorții. Animat de curajul disperării, oraşul a reuşit să reziste până în 28 octombrie 1628, moment în care foametea a redus populația de la 30 000 la 6 000 de oameni. Atât Ludovic al XIII-lea cât şi cardinalul Richelieu (în armură şi cizme) au luat parte la asediu. Richelieu a conceput un zid de piatră în jurul deschiderii portului. Oraşul a capitulat iar cardinalul a celebrat liturghia catolică în principala biserică din La Rochelle. [293]

Rezistența hughenotă a cedat în 1629 iar cardinalul Richelieu s-a întors la diplomație. La sfaturile lui Richelieu, regele Ludovic al XIII-lea a emis **Edictul din Arles**, care confirma stipulațiile religioase ale Edictului din Nantes, dar îi lăsa pe hughenoți complet inofensivi din punct de vedere militar. Armatele hughenoților au fost risipite şi fortărețele demolate.

Dar protestantismul a supraviețuit, iar din punct de vedere demografic, numărul hughenoților în Franța a crescut între 1629 şi 1661. Mai mult, pe plan extern, după 1630, Franța a susținut statele protestante, Suedia în primul rând, politică agreată de hughenoți iar libertatea religioasă a protestanților francezi n-a mai fost pusă în discuție.

Atmosfera de toleranță religioasă a fost repusă în discuție de noul rege, **Ludovic al XIV-lea (1661-1715),** care fusese educat să deteste „erezia", iar la încoronare promisese să o desființeze. Regele Franței considera până şi existența bisericilor hughenote drept o provocare şi o insultă la adresa puterii monarhice. Între 1661 şi 1679, hughenoții nu au fost persecutați fizic dar le-au fost impuse restricții în privința căsătoriilor şi înmormântărilor. Li se închideau şcolile şi bisericile. Hughenoții erau mituiți spre a-şi abandona credința, veniturile eparhiilor vacante fiind dedicate acestui obiectiv.

Un departament guvernamental special se focaliza pe problematica convertirii protestanților la catolicism; şeful lui, Paul Pellisson, pretindea că a convertit 50 000 de hughenoți, la un preț de 10 livre de persoană. Este greu de ajuns la statistici de încredere, dar de-a lungul acestor ani este posibil ca numărul total de hughenoți să fi scăzut de la 2 milioane la ceva peste 1 milion. [294]

Dar în 1679, Ludovic al XIV-lea a optat pentru o politică agresivă față de protestanți. Obiectivele sale au rămas aceleaşi – eradicarea calvinismului din Franța şi realizarea unei biserici şi a unui stat unificat. Mai întâi au fost abolite tribunalele care protejaseră interesele hughenoților. Apoi, în iunie 1680, au fost interzise toate convertirile de la catolicism la protestantism. Bisericile hughenote au fost demolate sub cele mai stranii pretexte, cum ar fi oficierea căsătoriilor mixte şi deseori fără nici un fel de pretext. Hughenoții au fost alungați din serviciile şi demnitățile publice şi li s-a interzis practicarea profesiilor de medic, avocat şi editor. Copiii le erau luați de la vârsta de 7 ani, spre a fi educați în religia catolică. [295]

În acelaşi timp, hughenoții au fost asaltați de o propagandă catolică ofensivă şi tendențioasă. Mai mult, intendentul din Poitou şi-a cantonat trupele în mijlocul protestanților recalcitranți. Departe de a încerca să controleze aceste trupe, autoritățile le încurajau să se poarte rău. Bărbații erau bătuți, femeile violate, copiii terorizați iar casele dărâmate. Catolicilor le era interzis să-i adăpostească şi să-i ocrotească pe protestanți, sub amenințarea pedepsei de a fi trimişi la ocnă. Cei convertiți la catolicism erau exceptați de la „la taille" – impozitul pe care trebuiau să-l plătească toți, în vreme ce protestanților li se impunea o taxă de 4 ori mai mare.

Aceste tactici şi presiuni regale şi-au dovedit în parte eficacitatea. Episcopii şi intendenții regali se luau la întrecere unii cu alții în producerea de statistici referitoare la convertirea protestanților la catolicism. Cei care îi denunțau pe hughenoți erau recompensați

[293] *Ibidem*, p. 71.
[294] Idem, *Ludovic al XIV-lea, Franța şi Europa, 1661-1715*, Editura All Educațional, București, 1999, p. 51-55.
[295] *Ibidem*, p. 55-56.

cu jumătate din proprietatea acestora. Protestanţilor le era interzis să predice sau să scrie. Nu li se permitea să folosească slujitori catolici. Hughenoţii nu aveau voie să emigreze, cu toate că pastorii care încălcau legea ce le interzicea să predice erau surghiuniţi sau trimişi la galere.

Pe fondul acestor realităţi, revocarea Edictului din Nantes părea că este doar sigiliul oficial de aprobare şi nu era decât o chestiune de timp. Una dintre justificările revocării era aceea că aşa – numita religie reformată încetase să mai existe în Franţa. În această privinţă, Ludovic al XIV-lea avea încredere în propriul sistem de propagandă.

Revocarea Edictului de la Nantes a fost promulgată prin **Edictul de la Fontainebleau,** înregistrat în Parlamentul din Paris la 22 octombrie 1685. Edictul d de la Nantes a fost revocat în întregime. Urmau apoi clauzele care interziceau total credinţa publică protestantă, exilându-i pe preoţii care refuzau să se conformeze, insistând ca toţi copiii protestanţilor să fie botezaţi şi educaţi conform religiei catolice şi condamnându-i la galere pe oamenii de rând care încercau să emigreze. [296]

Rezultatele imediate ale revocării au fost tragice pentru toţi. Nici măcar regele Ludovic al XIV-lea nu putea închide frontierele pentru miile de oameni care încercau cu disperare să scape. În ciuda celor 1450 de virtuali evadaţi trimişi la galere (pastorii protestanţi din Franţa), aproximativ 200 000 de hughenoţi au emigrat în Olanda, Brandenburg, Anglia şi Lumea Nouă, ducând cu ei talentele şi priceperea, amintirile din Franţa şi ura faţă de Ludovic al XIV-lea. 10 000 de hughenoţi au luptat de partea lui Wilhelm d Orania în războaiele Olandei şi Angliei cu Franţa. Hughenoţii care au rămas în ţară au fost supuşi unor convertiri forţate, participări silite la slujbe religioase şi unor manifestări forţate de loialitate. Persecuţia a sporit. Între 1685 şi 1762 au fost executaţi 46 de pastori hughenoţi, iar alţi 16 care fugiseră din Franţa au fost spânzuraţi în efigie! [297]

Nici măcar cei morţi n-au fost cruţaţi. Cadavrele protestanţilor erau târâte goale pe străzi, fiind lăsate pe grămezi de gunoaie spre a fi devorate de şobolani şi erau aranjate în poziţii obscene, spre groaza rudelor lor îndoliate. Pe termen îndelungat, campania de persecuţie împotriva hughenoţilor nu şi-a atins scopul principal. În zonele îndepărtate, precum sudul Franţei, congregaţiile protestante au continuat să îşi practice credinţa.

Absolutismul monarhiei franceze din sec. al XVIII-lea nu a permis funcţionarea libertăţii religioase, **protestanţii şi evreii** fiind persecutaţi crunt, fiindu-le restricţionat accesul la orice demnitate publică. Doar Revoluţia franceză din 1789-1795 a încercat să creeze **statul laic,** votând o serie de măsuri împotriva intoleranţei bisericii catolice. Adunarea Constituantă voia să creeze o biserică în care să nu mai existe abuzuri, eliberată de controlul străin (papal), o biserică democratică şi legată de noul sistem de administraţie locală.

BIBLIOGRAFIE:

IZVOARE:

Augustin, *Confesiuni*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2007.

Calvin, Jean, *Institutio christianis Religionis. Învăţătura religiei creştine*, vol. I- II, Editura Cartea Creştină, Oradea, 2003.

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Editura Litera, Chişinău, 1998.

Cantemir, Dimitrie**,** *Opere*, vol. I, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2004.

Costin, Miron, *Opere,* ediţie critică de Petre P. Panaitescu, Editura Ştiinţifică şi Pedagogică, Bucureşti, 1958**.**

[296] *Ibidem,* p. 56-57.
[297] *Ibidem*, p. 58-61.

Kempis, A. Thomas, *Imitatio Christi (Urmând pe Cristos),* ediţie revăzută şi îngrijită de Constantin Moisa, Editura Stephanus, Bucureşti, 1994.

Machiavelli, Niccolo*, Principele*, Prefaţă de Aexandru Balaci, Bucureşti, 1999.

Morus, Thomas**,** *Utopia,* Bucureşti, 2001.

Neculce, Ion**,** *Letopiseţul Ţării Moldovei şi o samă de cuvinte***,** ediţie Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955.

Platon, Alexandru – Florin, Rădvan, Laurenţiu, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală*, Editura Polirom, Iaşi, 2005.

Popescu, Radu Vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ediţie Constantin Grecescu, Bucureşti, 1963.

Ureche, Grigore, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie Petre P. Pananitescu, Bucureşti, 1958.

LUCRĂRI GENERALE:

Berstain, Serge, Milza, Pierre*, Istoria Europei***,** vol. II-III**,** *Institutul European***,** Iaşi, 1998.

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii***,** Bucureşti, 1946.

Bossy, John, *Creştinismul în Occident, 1400-1700*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997.

Bota, Ioan M., *Patrologia*, Casa de Editură „Viaţa Creştină", Cluj – Napoca, 2002.

Braudel, Fernand, *Gramatica civilizaţiilor*, vol. I-II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1994.

Brehier, Louis, *Civilizaţia bizantină***,** Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1994.

Cairns, Earle E., *Creştinismul de-a lungul secolelor. O istorie a Bisericii creştine*, Editura Cartea Creştină, Oradea, 1997,

Cronica ilustrată a omenirii, vol. VI (1204-1648), Editura Litera, Bucureşti, 2011.

Delumeau, Jean, *Civilizaţia Renaşterii*, vol. I-II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1995**.**

Delumeau, Jean, *Religiile lumii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.

Drimba, Ovidiu**,** *Istoria culturii şi civilizaţiei*, vol. II-IV, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1987-1995.

****Dicţionar tematic al Evului Mediu Occidental* **(**coordonatori Jacques Le Goff şi Jean Claude Schmitt), Editura Polirom, Iaşi, 2002.

Duby, Georges**,** *Vremea catedralelor. Arta şi societatea, 980-1420***,** ediţia a II-a revăzută, Editura Meridiane, Bucureşti, 1998.

Eliade, Mircea, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, vol. III, Editura Ştiinţiifică, Bucureşti, 1994.

Enciclopedia Universală Britanică, vol. 2-4, 9, Editura Litera, Bucureşti, 2010.

Favier, Jean, *Marile descoperiri de la Alexandru Macedon la Magellan*, Editura Artemis, Bucureşti, 2005.

Gilson, E., *Filosofia în evul mediu***,** Editura Humanitas**,** Bucureşti, 1995.

Goldenberg, Samuel; Bellu, Sorin**,** *Epoca marilor descoperiri geografice***,** ediţia a II-a revăzută, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002.

****Istoria medie universală* (coord. Radu Manolescu), Bucureşti, 1980.

****Istoria României*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998.

****Istoria României. Transilvania*, vol. I, Cluj-Napoca, 1997.

****Istoria Românilor(tratatul Academiei)***, vol**.** IV-V, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2002-2003.

****Istoria Universală* (Larousse), vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2007.

Le Goff, Jacques, *Civilizaţia Occidentului medieval*, Bucureşti, 1970.

Miquel, Andre, *Islamul şi civilizaţia sa***,** vol. I-II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1994.

Mureşan, Camil, *Momente din istoria Europei***,** Presa Universitară Clujeană**,** Cluj-Napoca, 1996.

Mureşan, Ovidiu**,** *Sinteză de istorie medievală universală(sec. IV-XIII),* Editura Todesco**,** Cluj – Napoca, 2003**.**

****Omul Renaşterii* (coord. Eugeniu Garin),Editura Polirom, Iaşi, 2000.

Oţetea, Andrei, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968.

Panaitescu, Petre P., *Introducere la istoria culturii româneşti. Problemele istoriografiei române***,** ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, 2000.

Pascu, Ştefan**,** *Voievodatul Transilvaniei***,** vol. IV, Editura Dacia**,** Cluj- Napoca, 1989.

Paul, Jaques, *Biserica şi cultura în Occident***,** vol. I-II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1996.

Pirenne, Henri, *Oraşele Evului Mediu***,** Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2000.

Pop, Ioan Aurel, *Geneza medievală a naţiunilor moderne (sec. XIII- XVI*), Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1998.

Pop, Ioan Aurel, *Naţiunea română medievală,* Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1998.

Teodor, Pompiliu, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1970.

Theodorescu, Răzvan, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (sec. X-XIV),* Bucureşti, 1974.

Vianu, Tudor, *Filosofia culturii*, ediția a II-a, Bucureşti, 1945
Vlăduțescu, Gheorghe, *Teologie şi metafizică în cultura evului mediu***,** Editura Paideia, Bucureşti, 2003.

LUCRĂRI SPECIALE:

Almaş, Dumitru, *Miron Costin***,** *cronicarul*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1973.
Anghelescu, Nadia, *Introducere în Islam*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1993.
Bennasar, Bartolome (coord.), *Inchiziția spaniolă. Secolele XV-XIX*, Editura Politică, Bucureşti, 1983.
Bernard – Ştef, P**.,** *Sfântul Augustin. Omul. Opera. Doctrina***,** Cluj – Napoca, 1994.
Bezdechi, Ştefan, *Nicolaus Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa – Cluj, 1939.
Boorstin, Daniel J., *Descoperitorii. O istorie a căutărilor omului pentru cunoaşterea lumii şi a lui însuşi,* vol. I-II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1996.
Brown, Peter, *Augustin of Hippo. A Biography*, London, 1967.
Brown, Peter, *Religion and Society in the Age of Saint Augustine*, London, 1972.
Bulboacă, Sorin, *Filosofia istoriei la Sfântul Augustin*, în „Studii de ştiință şi cultură", III, nr. 3(10), 2007.
Bulboacă, Sorin, *Nicolaus Olahus şi Renaşterea europeană***,** în „Studii de ştiință şi cultură", IV, nr. 1(12), 2008.
Bulboacă, Sorin, *Personalități politice, culturale şi ecleziastice sârbe din Arad (sec. XVII-XIX),* în „Studii de ştiință şi cultură", anul VI, nr. 3 (22), 2010.
Bulboacă, Sorin, *Reforma în Banat,* în „Oglinda", nr. 6, 2005, p. 51-60.
Bulboacă, Sorin, *Umanismul românesc din Banat în sec. XVI – XVII,* în „Studii de ştiință şi cultură", anul II, nr. 3, 4, Arad, 2006.
Capoianul, M., *Nicolaus Olahus europeanul*, Editura Libra, Bucureşti, 2000.
Cândea, Virgil, *Stolnicul între contemporani***,** Bucureşti, 1971.
Charle, Christophe, Verger, Jacques, *Istoria universităților*, Iaşi, 2001.
Clot, Andre, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți***,** Bucureşti, 1989.
Dan, Mihail P., *Sub flamura Taborului. Mişcarea revoluționară husită*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Editura Ştiințifică, București, 1964.
Dvornik, Francis, *Slavii în istoria şi civilizația europeană*, Editura All Educațional, București, 2001.
Duby, Georges**,** *Vremea catedralelor. Arta şi societatea, 980-1420***,** ediția a II-a revăzută, Editura Meridiane, Bucureşti, 1998.
Duchein, Michel, *Elisabeta I a Angliei,,* Editura Artemis, Bucureşti, 2001.
Edroiu, Nicolae, *Paleografia româno-chirilică (sec. XVI-XIX),* Editura Accent, Cluj- Napoca, 2001.
Febvre, Lucien, *Martin Luther, un destin*, Postfață de Robert Mandrou, Editura Corint, Bucureşti, 2001.
Febvre, Lucien, *Religia lui Rabelais. Problema necredinței în secolul al XVI-lea*, vol. I-II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1996-1998.
Gheție, I., Mareş, Al., *Originile scrisului în limba română***,** Bucureşti, 1985.
Hancook-Ştefan, George, *Impactul Reformei asupra românilor între 1517-1645,* Editura Cartea Creştină, Oradea, 2003.
Huizinga, Johann, *Amurgul evului mediu***,** Editura Meridiane, Bucureşti, 1993.
*********Istoria vieții private* (coord. Phillippe Aries şi Georges Duby), vol. V-VI, Editura Meridiane, Bucureşti, 1994-1995.
Jenkins, Philip, *O istorie a Statelor Unite*, Editura Artemis, Bucureşti, 2002.
Knecht, R. J., *Caterina de Medici*, Editura Artemis, Bucureşti, 2002.
Labarre, Albert, *Istoria cărții*, Iaşi, 2001.
Lăzărescu, George, *Civilizație italiană*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.
Le Goff, Jacques**,** *Intelectualii în evul mediu***,** Bucureşti, 1994.
Le Goff, Jacques, *Pentru un alt ev mediu*, vol. I-II, Editura Meridiane, Bucureşti, 1986.
MacDonald, Stewart, *Carol Quintul: suveran, dinast şi apărător al credinței 1500 – 1558*, Editura All, Bucureşti, 1998.
Maurois, Andre, *Istoria Angliei*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1996.
Mullett, Michael, *Calvin***,** Editura Artemis, Bucureşti, 2003.
Mullett, Michel, *Luther,* Editura Artemis, Bucureşti, 2003.
Mureşan, Ovidiu, *Renaşterea europeană în istoriografia românească*, Cluj-Napoca, 2010.
Newcombe, D.G., *Henric al VIII-lea şi Reforma engleză*, Editura Artemis, Bucureşti, 2001.
Nicolescu, Adrian, *Istoria civilizației britanice***,** vol. I, Iaşi, 1999.
Pirenne, Henri, *Mahomed şi Carol cel Mare***,** Editura Meridiane, Bucureşti, 1996.

Prause, Gerhard, *Nimeni nu a râs de Columb. Demistificarea unor legende şi falsuri ale istoriei*, Editura Politică, Bucureşti, 1969.
Radosav, Doru, *Cultură şi umanism în Banat. Secolul XVII*, Timişoara, 2003.
Rady, Martin, *Franța, 1494-1610. Renaştere, Religie şi refacere*, Editura All Educațional, Bucureşti, 1999.
Randell, Keith, *Henric al VIII –lea şi Reforma în Anglia,* Editura All, Bucureşti, 2001.
Randell, Keith, *Jean Calvin şi Reforma târzie*, Editura All, Bucureşti, 1996.
Randell, Keith, *Luther şi Reforma în Germania***,** *1517- 1555*, Editura All, Bucureşti, 1994.
Randell, Keith**,** *Reforma catolică şi Contrareforma*, Editura All, Bucureşti, 2001.
Riche, Pierre, *Educaţie şi cultură în Occidentul barbar***,** Bucureşti, 2001.
Riche, Pierre, *Europa barbară din 476 până în 774*, Editura Corint, Bucureşti, 2003.
Sourdel, Dominique, *Istoria arabilor*, Editura Corint, Bucureşti, 2001.
Stoianov, Yuri, *Tradiția ascunsă a Europei. Istoria secretă a ereziei creştine în Evul Mediu*, Iaşi, 1999.
Tănase, Alexandru, *Introducere în filosofia culturii: valoare, cultură, civilizație*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1968**.**
****Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul),* texte alese şi studiu introductiv de I.S.Firu şi C. Albu, Bucureşti, 1968.
Vauchez, Andre, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental***,** Bucureşti, 1994.
Vergatti, Radu Ştefan, *Nicolae Milescu Spătarul. Viața, călătoriile, opera*, Editura Paideia, Bucureşti, 1998.
Vianu, Alexandru, *Naşterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne, 1607-1787,* Editura Ştiințifică, bucureşti, 1969.
Vlăduțescu, Gheorghe, *Ereziile evului mediu creştin*, Bucureşti, 1974.
Vlăduțescu, Gheorghe, *Teologie şi metafizică în cultura evului mediu,* Editura Paideia, Bucureşti, 2003.
Warren, John, *Elisabeta I: religia şi politica externă,* Editura All, Bucureşti, 1997.
Weber, Max, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului***,** Editura Humanitas, Bucureşti, 1993.
White, Michael, *Leonardo da Vinci. Biografia unui geniu*, Editura Litera, Bucureşti, 2010.
Wilkinson, Richard, *Franța şi cardinalii, 1610- 1661,* Editura All, Bucureşti, 1999.
Wilkinson, Richard, *Ludovic al XIV-lea, Franța şi Europa, 1661-1715,* Editura All, Bucureşti, 1999.
Wright, Jonathan, *Iezuiții. Misiune, mituri şi istorie*, Editura Curtea Veche Publishing, Bucureşti, 2010.
Zimmermann, Harald, *Papalitatea în evul mediu. O istorie a pontifilor romani din perspectiva istoriografiei***,** Editura Polirom, Iaşi, 2004.

TESTE GRILĂ

TEST NR. 1

1. În sfera culturii intră:
a. artă
b. religie
c. literatură

2. Conceptul de aculturație se referă la:

a. un fenomen de contagiune şi expansiune culturală
b. achiziția unei culturi străine de către un popor
c. confruntarea între două sau mai multe culturi

3. În contextul cultural al Renaşterii carolingiene s-au afirmat:
a. Alcuin din York
b. Eginhard
c. John Scotus Eriugena

4. Renaşterea:
a. este un fenomen cultural specific european
b. înseamnă promovarea Occidentului
c. înseamnă redescoperirea antichității clasice greco-romane

5. Umanismul se referă la:
a. concepția optimistă despre om ca măsură a tuturor lucrurilor
b. antropocentrismul Renaşterii
c. primatul rațiunii, al spiritului critic şi experienței față de autoritate şi biserică

6. Idealul omului renascentist:
a. este viața activă
b. omul întreprinzător
c. omul de afaceri, inventatorul, navigatorul sau descoperitorul

7. Renaşterea apare în:
a. Germania
b. Franța
c. Italia

8. Cauzele apariției Renaşterii în Italia:
a. dezvoltarea economică a oraşelor italiene
b. apariția unor mecena
c. s-au păstrat multe monumente din antichitate

9. Ca doctrină economică, mercantilismul susține că:
a. bogăția unui stat consta în cantitatea de metal prețios de care dispune
b. trebuie reduse importurile şi mărite exporturile
c. trebuie înființate manufacturi regale, care să vândă produse de lux

10. O nouă doctrină economică apare în Renaştere:
a. fiziocratismul
b. mercantilismul
c. liberalismul

11. Cauzele Reformei protestante au fost:
a. abuzurile şi corupția papalității
b. corupția clerului şi a călugărilor
c. eforturile umaniştilor de a elimina dogmele care ne se bazau pe **Biblie**

12. Reforma protestantă a început cu:
a. afişarea celor 95 de teze de către Martin Luther în 1517
b. activitatea lui Calvin la Geneva
c. numirea lui Luther ca profesor universitar la Wittenberg

13. Renaşterea timpurie apare în:
a. Franța
b. Italia
c. Țările de Jos

14. Cel mai mare inginer şi inventator al Renaşterii a fost :
a. Toricelli
b. Leonardo da Vinci
c. Galileo Galilei

15. În oraşul Florența, Renaşterea a fost susținută de familia
a. Sforza
b. da Gama
c. Medici

16.Ideea centrală în cadrul doctrinei calvine este:
a. justificarea prin credință
b. conceptul de predestinare
c. preoția universală

17..Luther a susținut:
a. desființarea mănăstirilor şi căsătoria călugărilor şi a preoților
b. celibatul preoțesc
c. înființarea unui nou ordin monastic

18. Corabia care a facilitat navigația pe mările şi oceanele globului în Renaştere a fost:
a. galera
b. caravella
c. vaporul cu aburi

19. Manufactura apăruta în Renaştere aduce ca noutate:
a. diviziunea muncii
b. producția de serie
c. profitul

20. Consecințe ale marilor descoperiri geografice au fost:
a. formarea imperiilor coloniale
b. metisajul etnic şi lingvistic
c. modernizarea economiei

21. Cauzele marilor descoperiri geografice au fost:
a. dorința de a descoperi "patria aurului" (El Dorado)
b. căutarea drumului spre India, spre "patria mirodeniilor"
c. dorința de a creştina popoarele idolatre

22. America a fost descoperită de Cristofor Columb în:
a. 1490
b. 1492
c. 1494

24.Cel care a descoperit drumul spre Indii şi a ajuns în patria mirodeniilor a fost:
a. Cabral
b. Bartolomeo Diaz
c. Vasco da Gama

25. Capul Bunei Speranțe a fost descoperit de:
a. Vasco da Gama
b. Bartolomeo Diaz
c. Cristofor Columb

26. Primul înconjur al Pământului a fost realizat de:
a. Cabral
b. Vasco da Gama
c. Magellan şi El Cano în 1519- 1522

27. Din America au fost aclimatizate la noi:
a. roşiile
b. cartoful
c. varza

28. Consecințe ale marilor descoperiri geografice au fost:
a. distrugerea unor civilizații din America
b. răspândirea sclaviei în Lumea Nouă
c. aclimatizarea unor plante şi animale din Lumea Nouă în Europa şi invers

29. Animalul care a fost aclimatizat în Europa, adus din Lumea Nouă:
a. lama
b. curcanul
c. porcul

30. Boala care a fost adusă de marinarii lui Columb în Europa este:
a. gripa spaniolă
b. frigurile galbene
c. sifilisul

TEST NR.2

1. În relațiile internaționale din epoca Renaşterii s-au impus principiile:
a. rațiunii de stat
b. legitimității
c. echilibrului european

2. Doctrina luterană susținea:
a. principiul preoției universale

b. justificarea numai prin credință
c. Biblia ca izvor al dogmei şi credinței

3. Biserica Anglicană a luat ființă:
a. în timpul lui Eduard al VI –lea
b. în timpul regelui Henric al VIII, prin legislația votată de Parlament în 1533-1534
c. în timpul reginei Elisabeta I

4. Locul unde erau expuse mostre de produse, pentru a fi ulterior vândute era:
a. cambia
b. bursa de mărfuri
c. banca

5. În America de Sud a acționat:
a. Banca Medici
b. tribunalul Inchiziției împotriva ereticilor indigeni
c. bursa de mărfuri din Lisabona

6. Calvinsmul s-a răspândit:
a. Elveția şi Franța
b. Olanda şi Scoția
c. Polonia

7. Tiparul a fost inventat de:
a. Cabral
b. Gutenberg
c. Gutenbrun

8. Mari astronomi ai Reanşterii au fost:
a. Galileo Galilei
b. Nicolaus Copernic
c. Leonardo da Vinci

9. Imperiul colonial spaniol cuprindea :
a. Mexic
b. Peru
c. America de Sud, mai puțin Brazilia

10. În jurul curții imperiale de la Aachen :
a. s-a format Academia palatină
b. s-au adunat regii barbari învinşi
c. s-au construit locuințe pentru cei deportați

11. Istoricii Renaşterii Carolingiene au fost :
a. Paul Diaconul
b. Eginhard
c. Theodulf

12. În cadrul Facultății de Arte se studiau :
a. cele 7 arte liberale

b. medicina
c. teologia

13 Contrareforma şi Reforma catolică în Europa au fost sprijinite :
a. de papalitate
b. de ordinul iezuiților
c. de Anglia

14. Au elaborat lucrări utopice în perioada Renaşterii :
a. Erasmus de Rotterdam
b. Thomus Morus
c. Tomasso Campanella

15. Continentul american a fost descoperit :
a. de Columb în 1492
b. de Magellan în 1521
c. de Columb în 1494

16. Toleranța religioasă în Europa a apărut în :
a. în Franța prin Edictul de toleranță de la Nantes (1598)
b. în Anglia Elisabetei I
c. în Italia veculuiui al XVI-lea

17. Napoleon I a asigurat în Franța :
a. separarea bisericii de stat
b. un stat laic
c. toleranță religioasă pentru toate confesiunile

18.Congregația Sfântului Oficiu avea ca obiectiv :
a. impunerea toleranței religioase în Europa
b. editarea Indexului cărților interzise, care nu puteau fi citite de către catolici
c. coordonarea tribunalelor Inchiziției

17.Deciziile Conciliului de la Trento s-au referit la:
a. definirea dogmelor şi a sacramentelor bisericii catolice
b. exigențele morale şi diciplinare ce trebuiau impuse clerului catolic
c. Reforma Catolică

18. Machiavelli susține principiul :
a. respectării legilor
b. scopul scuză mijloacele, dacă țelul este nobil
c. politica nu trebuie să țină seama de considerente morale sau religioase

19. În lucrarea sa Principele, Machiavelli afirmă că în politică:
a. contează mult linguşirile
b. contează foarte mult aparențele
c. contează sprijinul unor consilieri loiali şi competenți

20. Periodizarea timpului la Augustin are în vedere:
a. reperele biblice

b. succesiunea civilizațiilor
c. cronologia romană

21. Edictul din Nantes (1598) a asigurat hughenoților francezi:
a. locuri de practicare a cultului în mai multe oraşe
b. drepturi civile complete
c. plata de către stat a salariilor pastorilor protestanți

22.În sfera învățământului, Nicolaus Olahus:
a. a înființat cel dintâi seminar teologic catolic în Trnava(Slovacia)
b. a întemeiat universitatea din Strigoniu
c. a pus bazele universității din Bratislava

23.Nicolaus Olahus a corespondat cu umanistul european:
a. Petrarca
b. Erasmus de Rotterdam
c. Thomas Morus

24..Nicolaus Olahus a publicat:
a. Hungaria
b. Principiile religiei creştine catolice
c. Catehism

25. Pentru scrierea cronicii sale, Grigore Ureche a utilizat ca surse:
a. *Cronica Poloniei*, redactată de Ioachim Bielski, publicată sub numele de Martin Bielski
b. Martin Cromer, *Polonia sive de origine et rebus gestis polonorum*
c. Matei Miechowita, *Chronica Polonorum*

26.Grigore Ureche susține:
a. ideea romanității românilor
b. originea latină a limbii române
c. originea comună a moldovenilor, muntenilor şi ardelenilor

27. Cronica lui Grigore Ureche a fost scrisă:
a. ca o cronică oficială a domniei
b. de pe poziția marii boierimi
c. de pe pozițiile Biseriii ortodoxe

28.Umanistul Miron Costin s-a format:
a. la colegiul iezuit din Liov (Polonia)
b. la colegiul din Bar (Polonia)
c. la universitatea din Padova (Italia)

29.Stolnicul Constantin Cantacuzino a studiat la:
a. universitatea din Cracovia (Polonia)
b. universitatea din Padova (Italia)
c. universitatea din Bologna (Italia)

30.Miron Costin este autorul lucrării:

a. poemul *Viața lumii*
b. *De neamul moldovenilor*
c. *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace ...*

TEST NR. 3

1.Stolnicul Constantin Cantucuzino poseda:
a. biblioteca de la Mărgineni
b. o bibliotecă la Bucureşti
c. poseda un palat la Mărgineni

2.Pentru eleborarea Istoriei Țării Româneşti, stolnicul Constantin Cantacuzino a folosit ca surse:
a. istoricul şi geograful Strabo
b. pe istoricii bizantini Procopius, Zonaras şi Ioan Tzetzes
c. Flavio Biondo, Nicolaus Olahus

3**. Predoslovi**a scrisă de Constantin Cantacuzino la Istoria Țării Româneşti, conține:
a. pagini referitoare la filosofia istoriei
b. cea dintâi dezbatere referitoare la izvoare în istoriografia românească
c. referiri la Imperiul Otoman

4..Dimitrie Cantemir s-a format ca intelectual la:
a. universitatea din Padova(Italia)
b. Marea Şcoală a Fanarului edin Constantinopol, aşezată sub autoritatea Patriarhiei ecumenice
c. ca discipol al lui Teofil Corydaleu

5..Dimitrie Cantemir este autorul lucrării:
a. *Descrierea Moldovei (1716*)
b. *Istoria Imperiului Otoman*, cu titlul originar *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (1714-1716*)
c. *Sistema religiei mahomedane* (tipărită în 1722)

6. Mahomed are prima revelație
a. în 610 sau 612
b. primind mesaje din partea lui Allah
c. pe muntele Hira, în luna Ramadan

7. Fiecare musulman are obligația:
a. celor 5 rugăciuni zilnice cu fața spre Mecca
b. să plătească impozitul religios numit Zakat
c. să țină post în luna Ramadan

8. Ziua sfântă a Islamului este :
a. sâmbăta
b. duminica

c. vineri

9. Djihadul reprezintă:
a. inițial, un efort pe calea lui ALLAH
b. război sfânt împotriva nemusulmanilor
c. o formă de pelerinaj

10. Expansiunea arabă a însemnat cucerirea :
a. Siriei şi Palestinei
b. Egiptului şi Africii de Nord
c. Mesopotamiei şi Iranului

11. Viața lui Mahomed se înscrie în intervalul :
a. 580-645
b. 570 – 632
c. 572 – 630

12. Lăcaşul de cult în lumea islamică este:
a. Biserica
b. Sinagoga
c. moscheea

13. Cel mai mare filosof arab, în Evul Mediu, a fost:
a. Averroes (sec. XI)
b. Averroes (sec. XII)
c. Omar (sec. VII)

14. Cifrele arabe şi as astrolabul au fost râspândite în Europa medievală de către:
a. Albert cel Mare
b. Bonaventura
c. papa Silvestru al II-lea

15. O invenție importantă a Evului Mediu este reprezentată de :
a. pergament (sec. VIII)
b. ochelari (sec. XII)
c. ochelari (sec. XIII)

16. Rolul diaconului Coresi în cultura românească din secolul al XVI-lea a constat în:
a. crearea limbii române literare
b. tipărirea de cărți religioase în limba română
c. tipărirea de cărți liturgice în limba latină

17. În cadrul Şcolii de medicină din Salerno se practicau:
a. disecțiile pe animale
b. disecțiile pe cadavre umane
c. anestezierea pacienților în operații

18. Tratamentul bolnavilor în Europa medievală se baza, în primul rând:
a. pe medicamente
b. pe utilizarea plantelor medicinale

c. analizele de sânge

19. Un progres remarcabil a fost realizat de medicina medievală în combaterea:
a. bolilor de nutriție
b. bolilor contagioase ca lepra şi ciuma
c. bolilor contagioase ca variola şi malaria

20. Medicina arabă se caracteriza prin:
a. individualitatea bolnavului
b. medicația prescrisă trebuia administrată cu măsură
c. accent deosebit pe acțiunea de prevenire a bolilor

21. Suveranii arabi au construit:
a. mari observatoare astronomice, pentru cunoaşterea Universului
b. au susținut alcătuirea unor tratate privind construcția de instrumente astronomice (astrolba, cavadrant)
c. au inițiat realizarea unor "hărți" ale cerului

22. Nicolae Milescu spătarul este autorul lucrării:
a. **Descrierea Chinei**
b. **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea**
c. **Rațiunea dominantă**

23. Prima scriere filosofică în limba română este:
a. **Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea**
b. **Rațiunea dominantă**
c. **Istoria ieroglifică**

24. Nicolae Milescu spătarul s-a format ca intelectual umanist la:
a. Universitatea din Padova
b. Marea Şcoală a Patriarhiei din Istanbul
c. colegiul iezuit din Liov

25. Prima traducere a Istoriilor lui Herodot în limba română îi aparține lui:
a. Miron Costin
b. Dimitrie Cantemir
c. Nicolae Milescu spătarul

26. Diaconul Coresi a tipărit cărți religioase în limba română, la:
a. Târgovişte
b. Sibiu
c. Braşov

27. Eginhard este autorul lucrării:
a. **De civitate Dei**
b. **Vita Caroli Magni**
c. **Monarchia**

28. Renaşterea timpurie apare:
a. în Franța în secolul al XIV-lea

b. în Italia în secolul al XIV-lea
c. în Italia în veacul al XV-lea

29. Edictul de toleranță de la Nantes (1598) a fost revocat:
a. prin Edictul de la Fontainebleau (1685)
b. de către regele Ludovic al XIV-lea
c. de către regele Ludovic al XIII-lea

30. Puritanii englezi vizau:
a. purificarea bisericii anglicane de obiceiurile catolice
b. reorganizarea statului după **Biblie**
c. stricta respectare a duminicii